

BARBANTIA

ANUARIO DE ESTUDOS DO BARBANZA

ANO 2012 - N° 8

PARA BARBANTIA A CULTURA NON É SÓ
TRADICIÓN, COSTUMES E CRENZAS; É
TAMÉN, NESTA POÉTICA DA CRISE, MUNICIÓN
CONTRA AS ESPOLIACIÓNIS E A DERIVA DOS
PODERES ESTABLECIDOS. CULTURA XAMAIS
É CONTINXENCIA E AZAR MAL TRADUCIDO, E
SI PERSISTENCIA DA NOSA MEMORIA, VALORES
HERDADOS E REFERENCIAS QUE HAI QUE
DEIXAR EN HERDANZA. NON SE TRATA DE
SOBREVIVIR, E MENOS DE CONSENTIRMOS A
SUBTRACCIÓN ALEIVOSA DO QUE NOS FAI IGUAIS
E DISTINTOS. REUBIQUEMOS A FALSA TENSIÓN
GLOBALIZANTE DAS LONGAS PROCLAMAS
DE PEDRA. ARMEMOS A VOZ FRATERNAL E
A PALABRA COA FORZA DAS NOSAS RAZÓNIS
COMO GALEGOS. CONTRA A DESPOSESIÓN...
FALEMOS!

Coordinación

Manuel Cartea

Xoán Pastor Rodríguez Santamaría

Revisión Lingüística

Manuel Cartea

Consello directivo

Presidente: Xesús Román Laíño Briones-Aréń

Vicepresidenta: María Isabel Santos Davila

Vicepresidente: Manuel Cartea Gómez

Secretaria: Milagros Torrado Cespón

Tesoureiro: Francisco Xosé Bugallo Otero

Vogal: Encarna Pego Paz

Vogal: María Dolores Arxóns Álvarez

Vogal: María Xesús Blanco López

Vogal: Adolfo Muíños Sánchez

Vogal: Mª Teresa Villaverde País

Vogal: Xosé Ricardo Losada Vicente

Vogal: Manuel Mariño del Río

Vogal: Carlos Mosteiro Fraga

Vogal: Antón Riveiro Coello

Administración

Xoán Pastor Rodríguez Santamaría

Deseño e maquetación**Edita**

A.C. Barbantia

Rúa Poeta Manuel María, s/n

Centro Social

15930 Boiro (A Coruña)

Tlfno.: 981 84 26 35 Fax: 981 84 27 25

http: www.barbantia.org

correo electrónico: barbantia@barbantia.org

@barbantia

Asociación Cultural Barbantia

Imprime

Gráficas Garabal, S.L.

ISSN

1889-0946

Depósito Legal

C-2792-05

f Í N D I C E

5	LIMIAR
X. Ricardo Losada
11	MUROS: ESPLendor e OCASO
José Antonio Vázquez Vilanova
41	NOIA, MUROS: A DEMORADA TEIMA POR RACHAR CO
ILLAMENTO TERRESTRE
APUNTAMENTOS PARA UNHA HISTORIA DAS
COMUNICACIÓNs TERRESTRES NA RÍA DE MUROS-NOIA
Pedro García Vidal
65	VIDA E OBRA DO POETA AÑÓN (NO SEU BICENTENARIO)
Ramón Blanco
79	AS LETRAS DE PORTO DO SON. UNHA PANORÁMICA
Xoán Pastor Rodríguez Santamaría
91	RIBEIRA, TEMPOS DE REVOLUCIÓN
Daniel Bravo
105	CONVERSA CON ANDRÉS TORRES QUEIRUGA
Pastor Rodríguez
AIRES DE FÓRA	
115	PIERRE JEAN JOUVE. POEMAS
Traducción: Eme Cartea
153	AS DÚBIDAS DE XOSÉ SOBRE MARÍA
Traducción: Cristina Mourón Figueroa
BARBANTIA, ANO VII	
169	BARBANTIA. BALANCE ANUAL
Pastor Rodríguez
183	PUBLICACIÓNs NO BARBANZA
Román Arén e Xoán Pastor Rodríguez Santamaría
251	RELACIÓN DE SOCIOS/AS

*L*imiar

X. Ricardo Losada

LIMIAR

Preparo unha clase sobre a filosofía de Platón no meu estudio. Nunha das actividades, pídolle aos alumnos que comenten este texto: *A lexislación e a moralidade (refírese a Atenas!) estaban corrompidas ata tal punto que eu, cheo de ardor ao principio para traballar polo ben público, considerando esta situación e de que maneira ía todo á deriva, acabei por quedar desorientado.* É un texto de hai dous mil catrocentos anos pero recórdame, por razóns obvias, a crise que estamos a padecer. Farto de pensar nela, saio do estudio e vou ao sofá relax coa intención de exercitar o meu método evasivo preferido. Leo un libro de Thomas Mann no que non tardo en atopar esta cita de Nietzsche: *...impídase o enriquecemento súbito e considérese como un ser perigoso para a comunidade tanto ao que posúe demasiado como ao que non posúe nada.* Foi escrito hai máis de cen anos pero recórdame de novo, por razóns áinda más obvias que na cita anterior, a crise.

É raro. A lectura sempre me funciona como evasivo. Probarei con outro xénero. Entre os libros que teño na mesa de urxencias psicolóbicas escollo un poeta, convencido de que é máis fácil que me eleve a outra dimensión que un ensaísta ou un novelista. Nun libro de Shakespeare leo: *A paz e a prosperidade xeran covardes.* As razóns son agora menos evidentes, pero a frase faime pensar que a miña actitude ante a crise é a dun burgués covarde. Como non estou para autocríticas, decido probar co libro dun científico. Son máis asépticos que os poetas. Non obstante, Einstein escribe: *A estupidez é facer unha e outra vez o mesmo e agardar un resultado diferente.* Podía asociar esa frase con mil cousas (mil estúpidos, quero dicir), pero dáme por pensar en cando superemos a crise. ¿Alguén dubida que volveremos cometer os mesmos erros pensando que, esa vez si, acadaremos o crecemento económico eterno?

Como se non tivese bastante coa crise actual, xa estou pensando na próxima. Temendo pórme de psiquiatra, levántome do sofá e collo ao chou un libro na biblioteca. Cando o destino se pon en contra, di unha das miñas máximas vitais, o azar ten que pórse a favor. Pois tampouco. Sae un libro de Cioran, o tipo máis pesimista do mundo, no que leo: *Moitas veces quixera ser caníbal, non tanto polo pracer de devorar a Fulano ou Mengano como polo de vomitalo.* A imaxe que provoca a frasiña na miña mente é fácil de imaxinar: estou na sala, e vendo os titulares do telexornal, éntranme náuseas e vou correndo ao cuarto de baño; vomito os directivos de caixas, bancos e grandes corporacións que se marcharon con indemnizacións millonarias para a casa. Nada que non imaxinase en circunstancias similares a maioría dos cidadáns deste país, pero non quedo satisfeito pensando semellante porcallada. Son de educación católica: non pór a outra meixela provócarme remorsos. Desesperado, deixo a literatura. Poño un disco de George Harrison. Se non sabes a onde te dirixes, canta, calquera camiño te levará. Carallo, berro entusiasmado, que forma tan precisa de describir o que están a facer os economistas. Levarnos, sen coñecer o camiño, a ese lugar idílico cuxos habitantes medran un 3 % cada ano para poder traballar de algo.

O entusiasmo non dura moito. Soa o teléfono. Un amigo necesita unha orella empática e cóntame o preito que ten coa xustiza. O xuíz deulle a razón ao banco. Quédaselle co piso e, por riba, aínda que a taxación a fixo o propio banco, terá que seguir pagando unha chea de anos a hipoteca, mentres o banco vende ese piso ao prezo que lle pete. Ao despedirse, dime: *Un xuíz debe ter sentido común e se sabe algo de Dereito, mellor que mellor. Pero o importante é que teña sentido común, ¿non cres?* Non me deixa contestar, colga, deixándome a soas, de novo, coa maldita crise. Agoniado, atopo por fin a solución perfecta. Entrar na realidade virtual. Na páxina web dunha revista de humor, á que acudo para animarme cando estou *depre*, vexo unha viñeta. Un presidente do goberno manda crear unha comisión de sabios para solucionar o problema de RTVE; debaixo, a seguinte lenda: *Un camelo é un cabalo deseñado por unha comisión.* Eureka, berro outra vez entusiasmado, por fin poderei *falar* por Twitter das axencias de cualificación. Xa sei como definilas con menos de 140 caracteres. Cada vez que a esas axencias lles mandaron deseñar un país pura sangue (AAA), saíulles con xiba.

Absolutamente desesperado, opto pola solución evasiva que nunca falla. *Sálvame Deluxe.* Acendo o televisor. Fatalidade. A muller deixouno no canal de *Historia* e están falando sobre a actualidade do marxismo. A deformación profesional impídeme facer zapping. Un experto cita a famosa frase de Marx: *A historia cóntase unha vez como traxedia e outra como farsa.* Síntoma do deterioro mental ao que cheguei é que interpreto a frase como un mal ciudadán. Na farsa vivimos agora, coa crise, con todo o persoal botándolle a culpa aos demais; a traxedia, nos anos de falsa prosperidade, cando celebrabamos acotío a Supercasa, o Supercoche e a Superviaxe ao Caribe que todos conseguimos, da noite para a mañá, por respectabilísimos e pouco recoñecidos méritos propios.

Está claro. Só hai unha solución. Emborracharme. Abro o móble bar. Dubido entre un gin-tonic e un martini, pero escollo o vermú. Craso erro. Mentre me sirvo, recordo aquilo que dixo Dorothy Parker: *Gústame beber un martini, douces como máximo. Despois do terceiro estou debaixo da mesa, despois do cuarto debaixo do anfitrión.* Chegados a este punto a algúns lectores pareceralles esta historia un tanto incerta. Xuro que é verdade, tan verdade como que a frase da Parker me fixo descodificar os martinis como os moitos créditos que pedín estes anos, e o anfitrión que estaba enriba de min, dándome por onde merecía (eu estaba de costas), como o banqueiro que mos concedeu.

Foi entón cando a mestura de crise e alcohol me fixo sucumbar. Xa me tardaba. Desde que leo as páxinas salmón de economía da prensa dominical e libros de divulgación sobre a crise, danme, de forma recorrente, ataques epilépticos intelectuais. Súbita e transitoriamente, teño convulsións neuronais estremas provocadas por unha sobredose de datos financeiros moi mal asimilados. Textos e citas económicas comenza a dispararse de forma caótica e incontrolada no meu cerebro, ata que, ao cabo dun doloroso eón, acaban saíndo, como vomitadas nun exorcismo, pola boca. Esta vez:

A misión do banqueiro central é retirar a bebida cando máis animada está a festa... O que parecía crecemento económico era un movemento propiciado por xente que aceptaba diñeiro prestado que probablemente non podería permitirse devolver... Ten que entender que Islandia xa non é un país, é un fondo de alto risco... Crearon un capital ficticio comerciando con activos entre eles cuns valores inflados. Así foi como os bancos e as compañías inversoras creceron sen parar... Un banco é un atraco ao revés: de dentro para fóra... Os alemáns, a través dos seus banqueiros, empregaron o seu propio diñeiro para facer posible que os estranxeiros se comportasen como tolos... Os que sufren non agardan doutrinas sociais nin xustificacións económicas tan mentireiras e inmorais, piden que os defendamos... O problema que tiveron os bancos gregos foi que lle prestaron ao goberno grego uns trinta mil millóns de euros; xa fosen roubados ou malgastados, os bancos non fundiron o país. O país fundiu os bancos... Claro que hai loita de clases. Pero é a miña clase, a dos ricos, a que comezou a loita. E imos gañando...

Para saír deses ataques necesito algúm estímulo externo. Normalmente unha labazada. Pero agora estou só e a electroquímica neuronal só se normaliza cando o son do chivato de correos electrónicos que teño no escritorio do ordenador se activa. Acábame de chegar un correo novo. Ábroo. Xoán Pastor, o coordinador de Barbantia, pregúntame se me apetece escribir o limiar para o anuario do 2012. Adxunta os textos que o compoñen. O poeta Añón. As letras de Porto do Son. A teoloxía de Torres Queiruga. As estratexias históricas para evitar o illamento das vilas de Muros e Noia. Os tempos da Revolución en Ribeira. O ocaso e esplendor de Muros. As dúbihadas de Xosé sobre María do York Cycle, e os poemas de Pierre-Jean Jouve, traducidos ao galego.

Leo os textos e consigo, por fin, esquecer a crise. Alédome. O obxectivo dun anuario ten máis que ver coa obxectividade e neutralidade da ciencia que coa sensibilidade social da literatura. Pero a ledicia non dura máis que o tempo que tardo en escoller o tema do limiar. O de escolller é un dicir. Veume, subliminalmente, imposto. Como diría Marx, a este anuario fálolle farsa. Como diría Cioran, vómito.

*M*uros: esplendor e ocaso

José Antonio Vázquez Vilanova

INTRODUCIÓN

O presente traballo parte de cuestións que quedaron pendentes en anteriores investigacións. Hai un tempo fixen un percorrido rápido pola historia de Muros, dende as orixes ata o momento actual. Daquela, partindo da perspectiva que ofrecía un presente sombrío e un futuro incerto, fíxose realidade unha historia de esplendor e decadencia, dunha vila outrora rica e poderosa, antiga grandeza da que hoxe só quedan vellas ruínas e recordos cada vez máis esmorecidos polo paso do tempo. Unha historia intensa que suscitaba numerosos interrogantes, sobre todo polo que respecta ás orixes e causas do declive, que levaron á situación actual. Este novo traballo tenta ofrecer algunas respuestas, mergullándose e analizando polo miúdo un período de tempo decisivo nesta evolución. Falamos do século XIX, sobre todo a segunda metade, e do primeiro terzo do século XX. Os contrastes entre o comezo e o final do mesmo non poden ser más esclarecedores. Partimos, a finais do XVIII, dun lugar próspero e intensamente poboado, cunha sólida fonte de riqueza, que continuará acadando a súa máxima prosperidade ao longo do século XIX, coincidindo coa explotación industrial a grande escala, como consecuencia das novas técnicas traídas por empresarios foráneos. E rematamos, a principios da década de 1930, cunha industria ferida de morte, un comercio en franco retroceso e unha poboación estancada dende había varios decenarios. Os anos seguintes non farán senón continuar coa tendencia xa apuntada. Destruídas as fontes de riqueza, as posibilidades de desenvolvemento da zona quedaban esgotadas. As actividades industriais

sufrirán un lento pero imparable proceso de consunción ata chegar á súa práctica extinción. E con elas todo o demais. Saber que pasou, cales foron as causas e circunstancias, será un dos obxectivos principais destas liñas.

Unha vez establecido o límite temporal, optamos por abordar o traballo dende distintos ámbitos que mutuamente se complementan. Tomamos como eixe e evolución do sector do que dependía a riqueza e prosperidade da zona, isto é, a industria do salgado da sardiña. Pero esta industria ten a súa base na pesca, actividade na que se ocupa a maior parte da poboación; e da escaseza ou abundancia da mesma depende a existencia das propias fábricas. Así mesmo, a rendibilidade dun sector industrial tamén depende doutros factores, entre eles o grao de accesibilidade do territorio. Este foi un dos puntos febles de Muros, orixe de innumerables polémicas e obxecto de continuas reclamacións ante os poderes públicos; de aí que tamén abordemos a cuestión das comunicacións. As circunstancias económicas teñen o seu reflexo na evolución demográfica, sen esquecer que o comportamento da poboación pode servir tanto de estímulo coma de freo para as actividades produtivas. Ao mesmo tempo, a presenza da poboación comprende outros ámbitos que tamén teñen unha importante repercusión nos demais, incluída a economía: as actitudes políticas é un deles.

Na procura do maior número de datos e noticias, levamos a cabo un baleirado sistemático de toda a prensa galega publicada durante o período analizado, incluíndo a editada en Madrid ou Bar-

celona, e que se estendía ás distintas partes do Estado¹. Así mesmo, para a evolución demográfica serviron os datos estadísticos incluídos na serie histórica e de poboación do Instituto Nacional de Estadística. Tamén empregamos fontes bibliográficas, tanto da época como contemporáneas, así como documentos de arquivos. Finalmente, dalgunhas páxinas web sacamos informacións para complementar as restantes fontes.

1 – EVOLUCIÓN DA POBOACIÓN

Os seguintes datos amosan a poboación de feito do municipio de Muros entre 1860 e 1930:

- 1860 - 7154 habitantes (3043 homes e 4111 mulleres)
- 1877 - 8496 " (3744 homes e 4752 mulleres)
- 1887 - 9066 " (4047 homes e 5019 mulleres)
- 1900 - 9130 " (4051 homes e 5079 mulleres)
- 1910 - 9728 " (4150 homes e 5572 mulleres)
- 1920 - 10026 " (4188 homes e 5838 mulleres)

- 1930 - 10282 " (4196 homes e 6086 mulleres)²

A tendencia ao estancamiento parece caracterizar a etapa comprendida entre 1877 e 1930, cun incremento moi modesto. Unha tendencia que se confirma se compararmos co período anterior, entre 1860 e 1877. O número maior de mulleres é constante, incrementándose esta diferenza a partir de 1900. Aquí notamos os efectos da emigración que afectou en maior medida á poboación masculina. Esta emigración relaciónase co declive económico, do que se culpa os poderes públicos:

“Esta villa ha sufrido y sufre la dura suerte á que, el mal sistema de nuestros gobernantes, nos tiene condenados sin apelación. La miseria bate sus negras alas sobre sus hogares anunciándoles, con tristes presagios, el horrible espectro de la desolación y ruina que los amenaza, y así, ante tan desdichado porvenir, sólo queda el recurso de emigrar, como única tabla salvadora”³.

Neste senso, en 1912 o alcalde de Muros solicítalle ao gobernador provincial que interceda perante o goberno, a fin de evitar o alarmante aumento da emigración, que arruinaba a industria pesqueira⁴.

1 O contido das publicacións periódicas aparece dixitalizado nas seguintes páxinas web:

- Biblioteca Digital Hispánica. Biblioteca Nacional Galicana Digital. Biblioteca Dixital de Galicia
- Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España
- Hemeroteca digital de ABC
- Hemeroteca digital La Vanguardia
- Real Academia Galega. Hemeroteca virtual

2 Instituto Nacional de Estadística. Demografía y Población. Cifras de Población. Alteraciones de los municipios en los Censos de Población desde 1842.

3 *Recuerdos de la muy noble, muy leal y muy humanitaria Villa de Muros* (Crónica de la villa de Muros). Ramón de Artaza Malvárez. Imprenta de El Eco de Santiago 1908 (dixitalizado en Galicana Digital).

4 *La Correspondencia de España*, número 19880, Madrid 17 de julio de 1912.

E este sería o número de habitantes da capital:

- 1814 -	3.400	habitantes ⁵
- 1826 -	4.011	" 6
- 1850 -	4.792	" 7
- 1870 -	3.122	" 8
- 1891 -	2.795	" 9
- 1920 -	3.333	" 10

Vemos un incremento constante na primeira metade do século XIX, así como un descenso importante na segunda metade, para recuperarse de novo nas primeiras décadas do XX. Pero, pese a esta recuperación, nunca volverá alcanzar o número de habitantes que acadara nas décadas centrais do século anterior.

2 – AS COMUNICACIÓNS

Do péssimo estado das redes viarias temos constancia dende comezos do século XIX. Xa daquela se advirte que o camiño de Noia a Muros, cuxa distancia

5 A.H.D.S. Fondo Xeral. Serie Estadística, nº 1.186 (Trátase de informes presentados por todas as parroquias do arcebispado a requerimento do goberno).

6 *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal*, de Sebastián de Miñano y Bedoya. Tomo VI. Madrid 1826. Páxs. 198-199.

7 *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, de Pascual Madoz. Madrid 1845-1850.

8 A.H.D.S. Fondo Parroquial (parroquia de San Pedro de Muros). Serie Padrón parroquial, nº 3 – *Padrón de almas*.

9 A.H.D.S. Fondo Parroquial (parroquia de San Pedro de Muros). Serie Padrón parroquial, nº 3 – *Padrón de almas*.

10 *Muros. Páginas de su historia*. Ramón de Artaza Malvárez. Tipografía el Heraldo de Vigo. Vigo 1922. (digitalizado en Galicianiana Digital).

é de tres leguas, está na súa totalidade intransitable¹¹.

En 1877 proxéctase estender a Muros a liña telegráfica que estaba a establecerse en Noia¹². En 1881 constrúese o ramal telegráfico de Muros a Fisterra¹³. Ao ano seguinte, pídense a construcción dunha liña telegráfica de Muros a Corcubión, comunicándoa coa de Fisterra, alegando os bos resultados que proporcionará aos intereses comerciais do mundo enteiro e mesmamente á humanidade, cando polo bravo e exposto da costa se sucedan os sinistros marítimos tan comúns nela.

No plan de estradas provinciais, aprobado polo goberno en 1879, xa figuraba a de Muros a Corcubión, pasando por Carnota e Cee, así como as de Boimorto-Muros e Santa Comba-Muros. Mais unha cousa eran os proxectos e outra a realidade, como amosan os comentarios vertidos no mesmo diario: “*Consolémonos con ver en el papel el estado de dichas carreteras, todas muy necesarias, para el desarrollo de los intereses del país, pero en cuanto á su ejecución, aguardemos, aguardemos. Ni nuestros tataranietos disfrutarán las ventajas de una mitad de los caminos señalados en el plan*”¹⁴.

En 1883, desde as páxinas do mesmo xornal, faise un chamamento á unidade, superando divisións e confrontamentos persoais, para entre todos superar o esta-

11 *Descripción económica del reino de Galicia*. José Lucas Labrada. Real Consulado de La Coruña Imprenta de don L. J. Riesgo Montero 1804.

12 *El Diario de Santiago*, 16 de marzo de 1877.

13 *Gaceta de Galicia*, 3 de diciembre de 1881.

14 *Gaceta de Galicia*, 30 de setiembre de 1879.

do de abatemento no que se atopa Muros, e acadar o que máis precisa: estradas que lle dean vida e desenvolvemento. Todos se queixan e murmuran, pero ningúen ten o valor de levantar a voz e reclamar o que lles pertence: “*Una gran parte se encerraban en sus casas abandonándolo todo, dejándolo todo al azar, cual si su pueblo fuera un pueblo maldito*”. Pero agora, continúa o xornal, este pobo parece espertar dun letargo e avanzar cara a unha nova vida. O motivo é que hai oito meses que empezaron as obras do peirao (á beira do castelo) e avanzan rápido pese ás dificultades e, por iso, “*es hoy el recreo, la obligada visita de estos habitantes que por primera vez en su historia pueden admirar en este suelo una obra pagada por el Estado*”. Tamén se agarda que o Estado faga pronto a concesión da estrada a Noia cuxos estudios teñen rematado. Igualmente, espérase a construción dun novo faro¹⁵.

Pero non todos compartían este entusiasmo, asegurando que “*únicamente se habla de proyectos de carreteras cuando conviene, proyectos de papel y por eso puede decirse que no pasan de papeles mojados. La carretera del Puente Ulla á Padrón, papel mojado; la de Muros á Noya papel mojado también*”¹⁶.

Sobre isto volverá insistirse en 1888, propoñendo á Deputación provincial a construcción dunha estrada provincial de Muros a Corcubión¹⁷. Ao ano seguinte

¹⁵ Gaceta de Galicia: Diario de Santiago, número 1393, 21 de noviembre de 1883. De paso, choven as louvanzas ao deputado a Cortes por Muros, D. Manuel Batanero, asegurando que todo se debe ás súas xestións.

¹⁶ Gaceta de Galicia, 12 de abril de 1888.

¹⁷ Gaceta de Galicia, 24 de abril de 1888.

dísenos que xa estaba aprobada a construcción da estrada a Muros, mais “*creemos que algo extraordinario hay que lo entorpece continuamente*”¹⁸.

O enxeñeiro xefe do servizo de obras públicas da provincia propoñía, entre outras, a construcción dunha liña de ferrocarril de Santiago a Muros pasando por Negreira, cun ramal a Noia. Facilitaría a saída á grande cantidade de pescado e dos produtos das fábricas de salgado e conservas que alí existen¹⁹. A arela do ferrocarril volverase poñer de manifesto nos anos sucesivos, en numerosas ocasións e con variadas propostas²⁰.

¹⁸ Gaceta de Galicia, 11 de enero de 1889.

¹⁹ Gaceta de Galicia, 29 de mayo de 1888.

²⁰ Primeiro en 1904, cando a Cámara de Comercio de Santiago propoña a mesma liña de Santiago a Muros por Negreira cun ramal a Noia, para aproveitar a riqueza de pescado que produce a ría de Muros, ademais de tratarse dunha zona completamente illada de comunicacions terrestres (El Noroeste Año IX Número 3577, 29 de noviembre de 1904).

Sobre isto volveráse en 1912, falándose neste caso da construcción dunha liña de ferrocarril d'A Coruña a Corcubión que comunicaría todos os pobos costeiros, desde Malpica ata Carnota e Muros. (Gaceta de los Caminos de Hierro, 1 de mayo de 1912).

Máis adiante, en 1921, tivo lugar na casa consistorial de Muros unha gran asamblea na que tomaron parte todas as forzas vivas do país. Asistiron máis de mil persoas, e acordaron telegrafar ao ministro de Fomento, aos deputados a Cortes pola provincia e á prensa, pedíndolleles que apoiasen a construcción do ferrocarril Corcubión-Muros-Noia-Padrón. De non accederse a esta pretensión, quedaría incomunicado un porto tan importante coma o de Muros e sería o único de Galicia inxustamente postergado (La Integridad, 9 de junio de 1921). Sobre o mesmo asunto, o alcalde de Muros convoca no concello os seus concelleiros e representantes dos concellos do seu partido xudicial e dos de Noia e Corcubión para ocupárense da construcción dunha vía férrea que, partindo de Corcubión e pasando por Muros, Noia e Padrón, se unise a A Estrada á de Carballo-Santiago-Ourense (El Progreso, 19 de julio de 1921). Finalmente, en 1926 volverá mencionarse a conveniencia dunha liña ferroviaria desde Padrón ata Noia e Corcubión, construíndo un ramal de enlace con Muros.

A xulgar polos resultados, non parece que todas estas xestións servisen de moito.

A estrada sempre prometida e continuamente postergada sería obxecto de continuas reclamacións. Xa en 1884, a Xunta Directiva do casino de Muros presentara unha exposición ao ministro de Fomento pedindo a estrada de Muros a Noia, cuxos estudos estaban xa rematados. No mesmo ano, un comerciante da vila lamenta a carencia absoluta de estradas, que lle impide transportar os produtos por terra prexudicando o comercio cos gastosdobres de embarque e desembarque. Pola súa banda, e aproveitando as circunstancias, tamén en 1884 o concello reclamáballe ao ministerio de Facenda a rebaixa da contribución, argumentando a carencia de estradas e vías de comunicación²¹. O 20 de maio de 1892 interviría o concello de Santiago para pedirle ao ministro de Fomento a construcción da estrada que, partindo de Noia, “termine en la olvidada y remota villa de Muros, digna en realidad de mejorar su fortuna y de que se le conceda una superior atención á la hasta hoy dispensada (...) el distrito de Muros no tiene al terminar el siglo XIX (...) un solo metro de carretera provincial ni del Estado”. A única posibilidade de comunicación era por mar, impracticable cando había temporal, atopándose Muros, no que a comunicacóns se refire, nun verdadeiro estado natural²².

Por fin, en 1896, tivo lugar a poxa das obras da estrada de Muros a Noia, comezando os traballos ao ano seguinte, no lugar da ponte de Valdexería²³.

De 1861 data o faro de Monte Louro. Catalogado de quinta orde, era preciso advertírlles aos mariñeiros que tivesen coidado de non confundilo co de Corrubedo, cuxa luz tiña moito máis alcance. En 1884, o concello de Muros reclamaba a construcción doutro faro no porto da vila “á causa de la profunda oscuridad en que se encuentran al abandonar el faro de Monte Louro para abordar la extensa bahía del puerto de Muros”, mais ainda sendo porto de refuxio de primeira clase e pola súa grande importancia industrial e mercantil. A instancias da Comisión de Faros, o goberno comprometíase a estudar o asunto²⁴. Pero haberá que agardar ata 1902, cando se propóna a instalación dun novo faro no porto de Muros²⁵, autorizándose ao ano seguinte a adquisición e montaxe dos aparatos necesarios para o mesmo²⁶. Finalmente, o faro, emprazado na saída cara a Louro, foi inaugurado o 1 de setembro de 1904, prestando servizos desde entón.

Continúan as peticións de estradas. En 1907, a *Liga de Amigos de Muros*, co apoio da Cámara de Comercio, pídelle ao goberno a construcción dunha estrada de Muros a Mazaricos²⁷. Nese mesmo ano, saía á poxa un tramo da estrada de Muros a Corcubión, da que xa se falaba en 1888, cuxo trazado, pasando por Carnota, ía pola costa; serviría para unir lugares que non tiñan comunicación directa, sendo

²¹ Gaceta de Galicia, 31 de enero de 1884. Esta petición fixose tras desestimarse unha petición anterior de 1883.

²² Gaceta de Galicia, 25 de mayo de 1892.

²³ Historia de la muy noble, muy leal y muy humanitaria villa de Muros ... Op. Cit. Obras concedidas, segundo o

autor, grazas ás continuas xestións do deputado Sr. Gil de Reboleño.

²⁴ Gaceta de Galicia, nº 1547, 5 de junio de 1884.

²⁵ El Noroeste Año VII Número 1715, 29 de enero de 1902.

²⁶ El Noroeste Año VIII Número 3028, 28 de marzo de 1903.

²⁷ El Noroeste Año XII Número 4396, 31 de julio de 1907.

preciso investir tres días para ir por terra dun a outro punto. Considerábase a obra máis importante da provincia “*pues una vez terminada podrá hacerse el viaje en cuatro horas, sirviendo además al poblado de la costa y satisfaciendo una verdadera necesidad cada vez más sentida para el desarrollo del comercio y la industria de Muros y Corcubión*”²⁸. Como veremos más adiante, terá que pasar case medio século para que a obra sexa rematada.

A cuestión das infraestruturas tamén ten o seu papel nos debates electorais. Nun mitin do Partido Liberal, D. Gerardo Doval, para defender a Montero Villegas da acusación de non ter feito nada polo pobo de Muros, aseguraba que as obras do porto (aínda non comezadas) eran obra súa e que “*si no consiguió carreteras fue porque el terreno es muy accidentado y que la naturaleza ponía obstáculos á su realización, además de que el presupuesto era muy mezquino para atender a tales obras*”²⁹. Mientras que dende a oposición non perdían ocasión de recordar o estado de abandono en que estaba sumido Muros³⁰.

Para a mellora das infraestruturas facíase imprescindible a axuda do Esta-

²⁸ El Correo de Galicia, 6 de agosto de 1907.

²⁹ Diario de Galicia, 8 de mayo de 1910.

³⁰ “*Sin ser muy observador se nota que todo cuanto de bueno tiene la bahía de Muros es obra de Dios; allí apenas se advierte la mano de hombre. Fuera del muelle y el malecón, obras empezadas en tiempos del diputado Sr. Gil Rebollo, nada se ha hecho. La protección oficial, la subvención del Estado, el presupuesto de Obras Públicas, hace muchos años que no han tenido una exigua cantidad para emprender algunas obras que guarezcan la bahía de los embates del Nordeste, único que turba la placidez de aquel espacioso lago*” (Diario de Galicia nº 420, 26 de abril de 1910).

do. Á parte das obras do porto de 1883, a primeira noticia que temos deste tipo de axudas data de 1903, cando a Deputación provincial subvenciona un camiño veciñal de Muros a Louro³¹. Pero será na seguinte década cando se concedan as maiores partidas. En 1911, a Deputación concede como subvención ao concello de Muros 5000 pesetas para un novo matadoiro³², e 2000 pesetas para un camiño veciñal de Muros a Carnota³³. De feito, os únicos concellos da provincia que acadaron subvencións do Estado para camiños veciñais foron os de Ortigueira, Muros e Carnota³⁴. No mesmo ano concédeuse outra subvención de 38425 pesetas para construír un grupo escolar de ensino primario³⁵.

Con varias décadas de demora, finalmente, o 31 de xullo de 1915 inaugurábase a estrada de Noia a Muros, chegando por primeira vez un automóbil a esa vila. A chegada do auto a este pobo “*el más atrasado en vías de comunicación de la provincia*” foi todo un acontecemento³⁶. Durante a década de 1920 seguiron

³¹ Gaceta de Galicia, 24 de outubro de 1903. Con todo, sabemos que en 1910 o camiño de Muros a Louro estaba nun estado lamentable, do cal entendemos que por ese ano as obras aínda non se levaran a cabo.

³² Fora solicitada polo alcalde da vila en 1910.

³³ El Eco de Galicia, 26 de outubro de 1911. Ese mesmo ano o alcalde solicitara da Deputación a subvención para camiño veciñal a Carnota. O matadoiro posiblemente se fixese en 1912. Estaría situado na parte sur do cárcere público. A poxa para as obras tiveron lugar o 9 de setembro de 1911.

³⁴ Gaceta de Galicia, 28 de outubro de 1911.

³⁵ El Noroeste Año XVI Número 5572, 20 de febrero de 1911.

³⁶ El Noroeste Año XX Número 9504, 1 de agosto de 1915. Había algo máis dun ano (Xaneiro de 1914) que se establecera un servizo diario de automóbiles en combinación cos vapores que facían a viaxe de Noia a Muros.

construíndose as estradas de Muros a Corcubión, e de Boimorto a Muros.

Sobre aprazamentos de obras contamos con abundantes exemplos. En 1917 comezou a construcción dunha ponte no Ézaro, na desembocadura do río Xallas, imprescindible para a comunicación entre Muros e Corcubión. A obra, reclamada con insistencia e considerada como moi urxente xa en 1921, entre suspensións e atrasos, durou 34 anos, rematándose en 1951. Ata entón, Muros e Corcubión estiveron incomunicadas, sendo necesario para pasar dunha a outra comarca desvíarse 190 quilómetros ata alcanzar Santiago³⁷.

Capítulo destacado ocupan as sucesivas obras de mellora e ampliación do porto. En 1837, por iniciativa do gremio do mar, construírase un peirao de pedra que partía dende a antiga muralla, no tramo situado entre a Porta da Vila, ata chegar ao castelo pola praia³⁸. Para edificalo houbo que derribar uns torreóns arruinados que pertencían ao castelo³⁹. Porén, a referida obra resultaba insuficiente, a xulgar por unha descripción feita uns anos despois, onde se nos di que “en el puerto de Muros hay un mal paredón que hace las veces de muelle, y al que no pueden atracar sino buques pequeños. Se ha mandado hacer un estudio de un nuevo muelle”⁴⁰. Haberá que agardar ata 1882

cando se anuncie unha poxa para a contratación dunha obra no porto de Muros, que consistirá na construcción dun peirao espigón de cantería⁴¹, se ben a poxa terá lugar finalmente o 30 de xaneiro do ano seguinte⁴². Un anos despois, dísenos que as obras atópanse nun estado avanzado de construcción.

As obras para un peirao de abrigo no porto terán lugar xa entrado o século XX. Pese a anunciarse unha poxa para a contratación de ditas obras para o 31 de xullo de 1907⁴³, o certo é que a mesma poxa volveu ser anunciada tres anos despois, o 7 de xuño de 1910⁴⁴. Por riba, tampouco tiveron lugar ese día, sendo anunciadas de novo para ese mesmo mes. As reaccións ante os sucesivos desmentidos non se fixeron agardar. Así, en *El Eco de Galicia*, do 4 de maio, lemos o seguinte: “*Y van tres. Esto, y las famosas concesiones de créditos no aprobados, ni mucho menos efectivos hasta Dios sabe cuando, para las iglesias de Muros, Serres y Esteiro, constituyen la liga para pescar incautos, la levadura para fermentar votos que tan necesarios le son en estos momentos de lucha, antipatía y oposición generales al señor Montero*”. Finalmente, o 22 de agosto o deputado por Muros D. Eugenio Montero Villegas puxo a primeira pedra. Trala cerimonia de inauguración das

³⁷ ABC, 9 de febrero de 1951. Hemeroteca digital de ABC (hemeroteca.abc.es).

³⁸ Este peirao en 1920 estaba xa en ruínas, e situábase uns oito metros máis ao sur do peirao que en 1920 enlazaba co edificio do cárcere.

³⁹ Muros. Páginas de su historia.

⁴⁰ *Memoria sobre el estado de las obras públicas en España*. Dirección General de Obras Públicas. Imprenta

Nacional. Madrid. 1856.

⁴¹ *Gaceta de Galicia*, 27 de noviembre de 1882.

⁴² *El Regional: diario de Lugo*, número 3716, 13 de diciembre de 1892.

⁴³ *El Noroeste Año XII Número 4370*, 30 de junio de 1907.

⁴⁴ *El Correo de Galicia*, 3 de junio de 1910. De feito, os orzamentos para a obra foran aprobados en 1908.

obras, o alcalde nomeouno fillo adoptivo da vila⁴⁵.

Sobre a continuidade das obras temos constancia polos incidentes que tiveron lugar no seu desenvolvimento. Así, o 17 de maio de 1911 declaráronse en folga 42 peóns que traballaban na construcción do peirao. Pretendían que se lles concedera unha hora para almorzar, en lugar da media hora que tiñan disposto. A folga rematou o 22 de maio, retomando algúns as súas faenas nas mesmas condicións que antes e desistindo os demás de traballar en terra para continuar pescando, pois tal era a súa verdadeira profesión⁴⁶.

Tamén sabemos que en 1925 e en 1928 fixérонse tentativas, por parte dos respectivos concellos, para acadar un tranvía que conectase Santiago, Noia e Muros⁴⁷.

3 – AS ACTIVIDADES ECONÓMICAS

a) A pesca. Problemas e conflitos

A sona de Muros pola súa actividade pesqueira vén dende a Idade Media, reiterándose que “la villa de Muros es lugar

45 El Correo de Galicia, 22 de agosto de 1910. Pola súa banda, *El Diario de Galicia*, de filiación conservadora, contraria polo tanto ós intereses do deputado por Muros, restáballe importancia a súa contribución, asegurando que “Si, es cierto que el Sr. Montero aceleró la subasta de las obras del puerto, más ni las pidió, ni hizo por ellas nada hasta que una oposición de arraigo y prestigio; una oposición pura y genuinamente popular á ello le obligó” (*Diario de Galicia*, nº 526, 2 de setiembre de 1910).

46 El Noroeste Año XVI Número 5650, 20 de mayo de 1911.

47 El Correo de Galicia, 9 de setiembre de 1928.

*de muy gran población y trato, teniéndolo el maior que ningún lugar desta costa en la pescaría, teniendo muchas armações de barcos y redes con que salen a la mar a pescar*⁴⁸. Como mostra, en 1774 sacáronse do seu porto 40000 millares de sardiñas. Muros ocupaba daquela o quinto lugar entre todos os portos de Galicia en canto a capturas de sardiña, unicamente superada polos de Ares, Coruña, Combarro e Cangas⁴⁹. Este volume de capturas continuará nos últimos anos do século XVIII e primeiras décadas do XIX.

Non obstante, cara a mediados de século empezan a detectarse os primeiros síntomas de esgotamento. As primeiras noticias térmolas en Novembro de 1843, cando reinaba un grande desgusto pola escasa colleita de sardiña “en cuya industria se ocupan todos los vecinos de este pueblo y sus inmediaciones”⁵⁰. Pero tamén atopamos as primeiras denuncias sobre os danos ocasionados por determinados tipos de pesca. Nas palabras dun informante: “No puedo callar por su grande importancia y perjuicios que causa, el escándalo con que se está viendo salir á pescar, ó mas bien dicho, á destruir la cosecha de sardina; con cuyo aviso espero se servirá V. llamar la atención de las autoridades á fin de que protejan esta fuente de riqueza, prohibiendo se agote su pesca en situación tan crítica”⁵¹.

48 *El atlas del rey planeta: La “descripción de España y de las costas y puertos de sus reinos” de Pedro Teixeira (1634)*. Edición de Felipe Pereda, Fernando Mariñas. Editorial Nerea, 2002.

49 El Correo Mercantil de España y sus Indias, 19 de agosto de 1793. (Hemeroteca Digital).

50 El Centinela de Galicia, número 12. Coruña, 27 de noviembre de 1843.

51 El Centinela de Galicia, nº 66, 1 de abril de 1844.

Unha comisión de expertos afirma-rá algúns anos máis tarde o seguinte: “*Muchos y de excelente calidad se han producido en otro tiempo, pero (...) se han cometido abusos, pescando de noche toda clase de personas y valiéndose en las mareas bajas de instrumentos inventados por la avaricia, con los que han sacado hasta las crías, agotando la producción. El único medio de que vuelvan á reponerse, sería vedar la pesca en absoluto por dos años y permitir después la explotación general pero ajustada al Reglamento y vigilada por cuatro guardas*”⁵²

En 1880 Muros foi declarado por lei porto de refuxio. Pero, ao mesmo tempo, faise referencia á penuria que desde hai uns anos atrás sofre Muros pola falta de pesca e a minoración dos seus buques⁵³. No ano seguinte, comprobamos que a escaseza de sardiña continúa en toda a costa de Galicia, colléndose algunha en Muros⁵⁴. Pola contra, en 1898 dísenos que as fábricas de salgado e conservas de Muros non dan abasto de tanta sardiña; os fabricantes aseguran que dende hai máis de trinta anos non lembran tanta abundancia de pesca, chegando incluso a varar a sardiña nas praías⁵⁵. Xa nos primeiros anos do século XX, a inestabilidade parece ser a nota dominante. Así, a finais de 1905 dísenos que os xeitos de Muros non pescaron nada

⁵² *Anuario de la Comisión permanente de la pesca para 1869*. Redactado de orden superior por el Vocal Secretario Cesáreo Fernández. Madrid Tipografía de Gregorio Estrada 1869.

⁵³ Gaceta de Galicia, 25 de febrero de 1881.

⁵⁴ Gaceta de Galicia, 9 de outubro de 1882.

⁵⁵ O problema é que toda esta sardiña foi capturada con métodos prexudiciais. *El eco de Galicia*, número 224, 10 de enero de 1898.

durante a semana, ata o punto de que as embarcacións do Pindo e Fisterra que se dedicaban á pesca na ría de Muros marcharon, debido á completa escaseza da sardiña⁵⁶. Pola contra, en Xaneiro de 1906 houbo extraordinaria abundancia de sardiña na ría de Muros; algunha lancha chegou a coller 60 millares e, en xeral, os xeitos tomaron de 20 a 30 millares. Pero en Febreiro do mesmo ano, no mesmo diario, faise constar a escaseza de pesca na ría⁵⁷. De novo, en Maio, a situación volve cambiar, pois “en algunos puertos ha entrado sardina últimamente. Citamos el de Muros, hacia donde marcharon gran parte de las traineras de otras rías”, para máis adiante facer esta observación: “*La sardina ha delatado su presencia. Veremos lo que da de si esta aparición y si otra vez, como muchas, ahuyentamos la pesca*”.

No mesmo senso, faise a seguinte advertencia: “*Absténgase los pescadores de emplear los procedimientos criminales, y sin duda volverán los buenos tiempos. Todo esto contando con que en el empleo de las artes de arrastre se llegue á una prudente limitación*”⁵⁸.

Sobre tipos de embarcacións e artes de pesca, en 1909 empregábanse os xeitos, dos que se contaba ata douscentos, amais de seis traíñeiras e sete xávegas, ocupando en conxunto unha tripulación de 1350 homes. Tanto nas traíñas coma nas xávegas os mariñeiros percibían un salario, sen participación nos beneficios, mentres que nos xeitos formaban socie-

⁵⁶ *El Correo de Galicia*, 28 de diciembre de 1905.

⁵⁷ *El Correo de Galicia*, 21 de febrero de 1906.

⁵⁸ *El Correo de Galicia*, 27 de diciembre de 1909.

dade o armador, o dono dos aparellos, os propietarios das lanchas, e a tripulación, repartíndose as ganancias⁵⁹.

O panorama tornarase más sombrío na segunda década do século. Iso a pesar de comezar con bos augurios: “Por fin parece que la sardina hizo acto de presencia en las costas de Galicia (...) Ojalá que los bancos de pesca que arribaron á las riberas gallegas duren en ellas. Obligación tienen de procurar que no huyan las sardinias que llegaron cuantos de la pesca viven. Galicia sin sardina se vería agobiada de duras crisis, tal como la que empieza á sentirse en el litoral”⁶⁰.

Mais as boas perspectivas non duraron moito, pois en Outubro dese mesmo ano :

“Algo hay que cortar de raíz, es preciso extirpar el mal, causa de que hayan transcurrido siete ú ocho meses consecutivos sin que se presentara la sardina, cuya falta de pesca ha ocasionado la completa paralización de las fábricas de conservas y salazón, dejando sin trabajo durante largo tiempo á miles de familias que cifran su subsistencia en la pesca (...) De las investigaciones hechas, se deduce claramente dónde radica el mal (...) Desde que algunos pescadores han hecho uso de explosivos tales como la dinamita, ó se han valido de otros medios que hacen huir la sardina en las faenas llamadas de la ardora, la escasez se ha notado en las rías hasta el punto de haber transcurrido el largo período indicado, sin

que hubiese podido verse ni una siquiera (...) la región entera se ha unido realizando gestiones para que no se repitieran los hechos; se han alquilado vapores, se han nombrado guardas jurados y se ha hecho cuanto se ha podido para conseguir que no se emplee la dinamita (...) pero faltaban los medios necesarios para ejercer la escrupulosa y continua vigilancia que se precisa (...) La única medida que sin duda se impone sería prohibir de una manera absoluta que se ejerza la pesca durante la noche (...) La sardina se pesca durante la noche tan sólo a merced de medios ilícitos y dañosos, penados por las leyes”⁶¹

A situación segue a ser crítica no ano seguinte, sinalándose varias causas:

“La sardina escasea de un modo alarmante. Hace años la ría de Muros abastecía sobradamente la industria y el consumo de todos estos contornos; nadie de otras rías aparecía para elevar precios como hoy sucede, prueba evidente de que el florecimiento y la riqueza de este producto era general en todas partes. Hoy no ya pequeños barquitos, sino vapores pesqueros de toda Galicia, y aún de fuera, invaden la ría, nos acechan constantemente y nos llevan la escasa pesca que al mar arrancan nuestros abnegados marineros, para vender en fresco en grandes poblaciones (...) hoy toda la industria salazonera de este pueblo ha cerrado sus puertas, por no poder competir con esos grandes colosos”⁶²

59 García Ramos, Alfredo, *Estilos consuetudinarios y prácticas económico-familiares y marítimas de Galicia*. Madrid 1909 P. 86.

60 Diario de Galicia, 1 de enero de 1910.

61 La Vida Marítima, 20 de outubre de 1910.

62 El Noroeste Año XVI Número 5572, 20 de febrero de 1911.

O mesmo se repite nos seguintes anos, incluso cunha maior intensidade. Así, en 1915 fálase dunha crise económica na zona orixinada pola falta absoluta de pesca, único medio de vida, e polo retorno ás súas casas dos que en América, con motivo do conflito europeo, deixaron de gañar un xornal⁶³.

A fuxida do peixe achácase a determinadas artes de pesca. No secular confrontamento entre os fomentadores cataláns e os mariñeiros, o tipo de pesca practicada polos primeiros xa tivera un destacado protagonismo, tal como se amosa no seguinte texto: *"Los catalanes encontraron un país virgen de negocio y con unos mares que hervían de pescado. Se enriquecieron rápidamente y aumentaron y mejoraron sus industrias. Emplearon nuevas técnicas de pesca y de preparación y salazón del pescado. El inicio de la polémica con los marineros no era la técnica del bou (que se prohibió seguidamente) sino un tipo de red que obraba como el bou y arrastraba y exterminaba la cría, que también fue posteriormente prohibida en 1787. Las reclamaciones de los marineros se hicieron cada vez mayores, asegurando que las técnicas de pesca de los catalanes acabarían con la pesca. Los fomentadores, por su parte,*

*aseguraban que sus artes de pesca no eran más dañinas que el xeito que usaban los naturales"*⁶⁴.

As suspicacias entre fomentadores e mariñeiros aínda seguían presentes ao comezar o século XX. Temos datos sobre reunións clandestinas celebradas polos mariñeiros coa intención de atacar os intereses dos donos das fábricas. Relacionado con isto, damos conta dun suceso acaecido en 1902. Ao remate dunha cea coa que os fomentadores obsequiaron aos mariñeiros da zona, tivo lugar unha liorta entre algúns mariñeiros e o garda xurado dos fomentadores, resultando este último ferido de gravidade como consecuencia dos golpes recibidos na pelexa; varios mariñeiros foron detidos⁶⁵.

64 Eugenio Carré Aldao, "Influencia de los Catalanes en el progreso de la industria pesquera de Galicia". Boletín de la Real Academia Galega nº 69 1913 Pp. 213-218. Benito Vicetto, na súa historia da Galicia, afirmaba que os empresarios cataláns, ademais de destruír a pesca, Enriqueceronse dun modo prodixioso, resultando os mariñeiros galegos pobres e transformados en escravos destes novos señores. Mentre que Ramón de Artaza (*Muros. Páginas de su historia*) aseguraba que o uso dos aparellos de pesca dos cataláns orixinou non só desgustos e gastos enormes aos pescadores, senón que trouxo a ruína da súa importante industria pesqueira. Mais non todos eran da mesma opinión. Eugenio Carré consideraba que o medo e as queixas dos mariñeiros eran infundadas, pois nas súas verbas *"ya viene de bien antiguo este temor y estas quejas. Siempre ha sido el pretexto. Aún hoy se utiliza. Lejos de decrecer, aumentan las industrias del producto del mar. Podrá ser un inconveniente la pesca en todo tiempo; límítense, pero nada más. Cualquiera otra medida sería, como si, porque haya quien utilice para la caza armas primitivas, se privase el uso de las modernas. Más que á los medios de pesca, a otras causas debe de obedecer la escasez de sardina que se nota de tiempo en tiempo. La desaparición de la sardina, parece ser periódica, pues se observa por largos períodos, á veces de años. Huye, marcha ó emigra por motivos desconocidos y luego, á lo mejor, por los mismos motivos vuelve á hacer su aparición. Así lo demuestra la larga experiencia del tiempo"*. Tamén considera que detrás da protesta estaban industriais más modestos, naturais da zona, aos que molestaba a competencia, e que manipulaban aos mariñeiros pobres.

65 La correspondencia gallega: diario de Pontevedra, nº 3622, 1 de febrero de 1902.

63 El Noroeste Año XX Número 9503, 31 de julio de 1915. A situación era moi variable, tendo en conta outra información que nos di que en 1915 foi moi abundante a pesca de sardíña na ría de Muros e *"los jeitos que hoy trabajan, casi todos son dueños de las lanchas y aparejos con que pescan, quedándose la utilidad de lo que cogen, para ellos y compañeros que llevan (...) nos figuramos estar en otros tiempos cuando Muros era rico por la pesca que se cogía en su ría"*. Extracto dunha noticia de prensa de época publicada na páxina web *Homes de pedra en barcos de pau*. Na mesma liña, en 1926: *"Dicen de Muros que en aquella ría se observan grandes bancos de sardina y las embarcaciones que se dedican a la pesca realizan buenas caladas"*. El Progreso, 18 de mayo de 1926.

Desde principios do século XX, intensificase a loita entre traíñas e xeiteiros. No ano 1900, con ocasión da visita real a Muros, o conflito acadou unha ampla resonancia: “*En Muros fué en donde empezó á indicarse con bastante claridad la lucha que en aquel entonces estaba en todo su vigor entre traineros y jeiteiros y las autoridades superiores de marina que formaban parte del séquito de SS.MM. pudieron advertir cual era el deseo unánime de la gente de mar que puebla nuestras playas, deseo que se manifestó después de modo ostensible en otros puertos á favor del jeito y en contra de la traíña*”⁶⁶.

O problema continuaría nos anos seguintes. En 1905 un numeroso grupo de mariñeiros e mulleres de Muros tratou de impedir o desembarco da sardiña que pescara unha traíña con destino a unha fábrica de salgado. Trataron de botar a pesca ao mar e pouco faltou para ter un encontro fatal cos tripulantes da traíña, chegando estes últimos a disparar contra eles. A garda municipal interveu e logrou restablecer a orde⁶⁷.

Ao seguinte ano (1906) chegaron ao porto de Muros dúas novas traíñas para dedicarse á pesca da sardiña. A presenza das novas embarcacións causou fondo malestar entre os xeiteiros, e os ánimos estaban tan excitados, que se temía

xurdisen conflitos como os xa acaecidos noutras ocasións”⁶⁸.

Estes confrontamentos tiveron o seu reflexo na loita política, e deron motivo aos conservadores para arremeter contra o Partido Liberal:

“Mientras el Sr. Pidal y Rebollo y demás récua canalejista se pasean y divierten á sus anchas, los pescadores de sardina en estas rías se rompen mutuamente la crisma á tiros y pedradas, y en pacífica manifestación una de las partes beligerantes, apedrea casas, rompe cristales, dice lo que no se puede escribir y ... aquí no ha pasado nada. ¿Causa de esta colisión? La sarna liberal que padecemos. Porque con su tolerancia con ciertos aparejos verdaderamente criminales para la sardina fueron la causa de la desaparición de la misma en nuestra ría. La desaparición de tan rico pescado dió motivo á una asombrosa emigración, y los que no pudieron escurrir el bulto, acosados por el hambre y la desesperación, arman una de todos los diablos, por mar y tierra, con sus compañeros de fatigas, que maldita la culpa que tienen. Y las autoridades de Marina se duermen á sueño tendido”

Outras veces, os estragos eran causados por buques estranxeiros. En Xullo de 1903 pasou pola ría de Muros unha flota de vapores franceses dedicados á pesca do *bou*, arrollando ao seu paso os aparellos dos pescadores da ría, ocasionando graves desfeitas. Os ánimos entre os mariñeiros estaban moi crispados, e saíu para Madrid unha comisión de

66 *La Familia Real en Galicia, 1900: álbum recuerdo dedicado á SS.MM. y A.A. Con motivo de su viaje por los puertos de Galicia.* Pontevedra: Establecimiento Tipográfico de “El Ancora”, 1900. Biblioteca Digital Hispánica. Biblioteca Nacional.

67 *El Noroeste* Año X Número 3745, 18 de junio de 1905.

68 *El Correo de Galicia*, 9 de mayo de 1906.

pescadores para reclamarlle ao goberno medidas enérxicas que cortasen tales abusos⁶⁹.

En agosto do mesmo ano atracou no porto de Muros o canoneiro *Vasco Núñez de Balboa* para obter información sobre a pesca do bou, practicada nas proximidades da costa polos vapores franceses, e comprobar os danos que lles ocasionaba ós pescadores. Os mariñeiros manifestáronlle ao comandante do buque os abusos que se cometían por parte dos estranxeiros pregándolle que se fixese eco das súas pretensións ante as autoridades superiores⁷⁰. Aos poucos días, o deputado a Cortes por Muros visitaba o ministro de Mariña para rogarlle que prohibise a pesca por medio do *bou*, polos incalculables danos que ocasionaba⁷¹. Tal vez como resultado desta xestión, en abril do ano seguinte o ministro de Mariña mandaba para Muros o *Vasco Núñez de Balboa*, estacionándose na ría para evitar que os vapores estranxeiros atropelassen os aparellos dos españois e para impedir que pescasen nas augas xurisdicionais⁷².

Especialmente lesiva era a pesca empregando dinamita. As denuncias contra esta práctica xa viñan deatrás, pero agora faranse más intensas e desesperadas:

"No es solamente en la ría de Vigo donde algunos pescadores ejercen su profesión valiéndose de la dinamita. También en Cambados se adopta ese prohibido procedimiento que irroga grandes

perjuicios, ahuyenta la pesca, mata las crías y siembra la miseria entre las clases marineras. Cúlpase de usar los explosivos á los jeiteiros de Santa Eugenia de Riveira, y témese que de no desaparecer esa costumbre surja algún conflicto que pudiera tener graves consecuencias. Hasta ahora los pescadores perjudicados limitanse á exponer sus quejas razonadas para que las autoridades persigan á los contraventores, castigándolos sin contemplación, y es de suponer que se procederá con energía para que se tranquilicen los que creen que con esos medios puede llegarse al agotamiento de la especie"

As rivalidades tamén se manifestan cos pobos veciños. En 1905 o axudante de Mariña de Muros prohíbelles pescar nas augas desta ría ós pescadores de Noia, ao considerar que infrinxían o regulamento de pesca. Como represalia, os mariñeiros de Noia fixeron unha manifestación e non permitiron desembarcar nos peirao a ninguén procedente de Muros, cortando deste xeito a única vía de comunicación coa que contaban os muradáns⁷³.

Os problemas e as protestas continúan. En 1908 o gobernador civil quere evitar que se produzcan coaccións sobre os pescadores que queiran enrolarse nas lanchas de vapor. Estes barcos continúan amarrados no peirao, vixiados por mariños de guerra⁷⁴. En Abril de 1911 ten lugar unha manifestación en Muros contra a pesca á ardora, técnica que empregaba

69 El Correo de Galicia, 14 de julio de 1903.

70 Gaceta de Galicia, 2 de agosto de 1903.

71 El Correo de Galicia, 7 de agosto de 1903.

72 El Noroeste Año IX Número 3377, 7 de abril de 1904.

73 El Noroeste Año X Número 3731, 2 de junio de 1905.

74 El Noroeste Año XIII Número 4546, 22 de enero de 1908.

dinamita⁷⁵. En Novembro do mesmo ano amotináronse en Muros os pescadores xunto cunha multitud de mulleres e nenos, en contra de que se permitise o aparello de pesca chamado tarrafa. Os manifestantes percorreron as rúas do pobo dando gritos contra o mencionado aparello e apedraron o establecemento de D. Abelardo Lourido, por vender esas artes de pesca, rompendo os cristais e tendo que intervir a garda civil. Cando os manifestantes pasaron polo peirao dispararon contra eles desde unha tarrafa fondeada alí cerca, o que exaltou de xeito tal os ánimos dos pescadores que as lanchas tiveron que fuxir. Unha comisión de manifestantes entrevistouse co alcalde quen lles prometeu transmitir as súas queixas ao goberno. Á media tarde quedou restablecida a orde, calmándose a veciñanza⁷⁶.

Ao ano seguinte, unha multitud de industriais, comerciantes e pescadores da vila de Muros preséntase ante o alcalde para que transmita ao goberno o seu desexo de que se suprima a pesca á ardora con lanchas de vapor, por ser a causa de que teña desaparecido a sardiña das rías “*pues de continuar permitiéndose la mencionada clase de pesca será imposible contener la desordenada emigración que despuebla á las rías de Galicia y causa la ruina de la industria pesquera*”⁷⁷.

En Outubro de 1915 os industriais do salgado e conservas de Portosín, Esteiro, Freixo e Muros, acompañados polos

mariñeiros e pescadores de todos estes puntos, celebraron unha gran manifestación de protesta contra a pesca á ardora. A continuación visitaron as autoridades da Mariña e o alcalde, transmitíndolles o seu desgusto porque se permita pescar con motoras dentro da ría de Muros, pois isto orixina a perda completa da sardiña. Os manifestantes pasaban dun milleiro e percorreron o pobo de Muros pacíficamente. Piden que se faga cumplir o que está determinado respecto á liña de demarcación na que deben pescar os aparellos á ardora, que é de dúas millas fóra da costa, que se prohíba toda pesca á ardora dentro e fóra da ría con traíña e motora, e que se persiga e castigue con todo rigor o emprego de explosivos na pesca. Ao remate, disolvérónse sen incidentes⁷⁸. Coincidindo coa protesta, había barcos de guerra fondeados na ría para previr desordes. En Decembro, dánse ordes para que un canoneiro se traslade a Muros para vixiar as faenas da pesca, permanecendo alí varios días⁷⁹.

b) As industrias derivadas

Segundo D. Ramón de Artaza⁸⁰, xa no último terzo do século XVIII Muros sobreáisa pola importancia da súa industria de pesca e salgado, contando cun número regular de fábricas. Daquela, os muradáns pescaban por si mesmos a sardiña, preparábana, e logo levábana nos seus buques aos portos do Norte da Península e ao estranxeiro, retornando en troques con ferro e outras mercadorías que logo

75 Gaceta de Galicia, 23 de abril de 1911.

76 El Noroeste Año XVI Número 5902, 1 de noviembre de 1911.

77 El Noroeste Año XVII Número 6168, 17 de julio de 1912.

78 El Noroeste Año XX Número 9566, 4 de octubre de 1915.

79 El Noroeste Año XX Número 9640, 17 de diciembre de 1915.

80 Crónica de la villa de Muros... Cit.

vendían. Este tráfico era fonte de moita riqueza permitindo que familias muradás entroncasen con familias nobres⁸¹, ademais de permitir o aumento da poboación. Outra referencia, tamén de finais do XVIII, sinala que “los de Muros son muy industrioso y dedicados al comercio de cabotage, de que les resulta vivir con abundancia. Sus embarcaciones (de cabotaje), que no baxan de veinte y siete, son de cruz, construidas en el país con maderas y hierro del Reyno”⁸². O comercio a longa distancia favorecía o mercado interior. A principios do século XIX, ademais da feira concedida por Carlos III⁸³, había na vila de Muros un mercado semanal.

Unha nova etapa na explotación dos recursos do mar abrirase coa chegada de empresarios foráneos. En concreto, os fomentadores cataláns, que arribaron á ría de Muros tras o incendio e saqueo da vila polos franceses en 1809⁸⁴. Antes diso, en 1806, D. José Romaní e Yllas chegaba a Esteiro, como socio maioritario dunha compañía que levaba o seu nome e que se dedicaría á pesca e posterior salgado da sardiña capturada na ría de Muros⁸⁵

⁸¹ Entre elas a familia do propio Artaza, quen defende os intereses destas antigas familias que monopolizaban o poder antes da chegada dos cataláns.

⁸² *Memorias políticas y económicas sobre los frutos, comercios, fábricas y minas de España. Tomo XLII. Por D. Eugenio Larruga.* Madrid. Oficina de Don Joseph Espinosa, 1798.

⁸³ Concedida en 1780 e posta en marcha en 1781. Celebrábase o primeiro domingo de cada mes.

⁸⁴ *Muros. Páginas de su historia...* Cítr.

⁸⁵ *Unha industria salgadeira catalana en Galicia: orixe, apoxeo e ocaso. A familia Romaní.* Arturo Romaní. Xunta de Galicia. Dirección Xeral de Formación Pesqueira e Investigación 1997. O seu fillo D. Félix Romaní estableceuse na vila de Muros en 1851, comprando unha fábrica de salgado en mal estado no lugar coñecido como Anido.

Crearon un bo número de empregos⁸⁶, estimulando o aumento da poboación. Así mesmo, revolucionaron a economía con novas artes de pesca e con novas técnicas que incrementaban a produtividade do traballo, e arrastraron outros sectores económicos, como os estaleiros ou a construcción de toneis. Pero inda que abriron novas fontes de progreso, ao mesmo tempo desfácian outras, espertando o rexacemento en boa parte da poboación. A oposición viña dende distintas frontes. Oposición dos mariñeiros, os que antes eran donos dos seus barcos e aparellos e que agora se sentían ameazados por un proceso crecente de proletarización; pero tamén da vella burguesía do lugar que vía na chegada dunha burguesía foránea unha competencia que prexudicaba os seus negocios e que os relegaría económica e socialmente. Pola súa banda, as redes que empregaban, chamadas xávegas, provocaron forte oposición por parte dos gremios de pescadores. Os gremios eran apoiados nas súas reclamacións pola burguesía nativa, propietaria en grande medida das redes tradicionais. Como resultado destes preitos, o Gremio do Mar de Muros quedou totalmente arruinado. Como resposta, en 1812 queimaron fábricas dos cataláns en Esteiro e O Freixo, e obstruíndo con grandes lousas os traballos das xávegas⁸⁷. Como consecuencia, a vila foi multada⁸⁸.

A expansión dos novos empresarios foi rápida: en 1820 constatamos a existencia na capital de doce fábricas gran-

⁸⁶ Estímase que no último terzo do século XIX a industria da salga en Galicia empregaba entre 6000 e 10000 traballadores.

⁸⁷ Op. Cit. en Nota 118.

⁸⁸ Ramón de Artaza, 1959, *La Villa de Muros y su distrito.*

des, ademais doutros establecementos más pequenos, esparexidos por todo o recinto da vila nos sitios más adecuados, cerca das praias⁸⁹.

Un escrito de 1829 refírese a unha crise transitoria na industria do salgado de sardiña en Galicia, asegurando que “la industria de pesquería y salazón de sardinas, que en lo antiguo contaba con grandes establecimientos (...) se halla hoy en la más completa decadencia”. O prezo excesivo do sal, o uso de aparellos chamados xeitos para pescar fóra da estación, o feito de suxeitar a venda da sardiña ao punto de rexistro dos buques, a venda permitida dos salgados estranxeiros, e o apresamento de barcos na súa travesía a Cataluña feita polos corsarios, serían as principais causas da mesma. Tamén se nos di que daquela en Muros únicamente se contaban trinta aparellos e vinte fábricas funcionando. Era, con moita diferencia, a zona con maior número desse tipo de industrias en Galicia. Agardábase que os últimos Reais Decretos para fomento desta industria propiciasen o seu restablecemento⁹⁰.

As trabas administrativas dificultaban o desenvolvimento do sector. Así, a mediados de século, a pesca da sardiña presentábase moi abundante. Pero os problemas xurdían doutro lado: en Muros os mariñeiros víronse obrigados a tirar a

sardiña por falta de sal para a súa conservación “falta que ciertamente no se hubiera experimentado si la espendición de sal pudiese ser objeto del comercio de los particulares, pues además del menor precio que tendría este artículo, jamás llegaría a escasear en ningún mercado, como desgraciadamente ha sucedido en Muros”. Pídese o desestanco do sal, para contribuír a reanimar a industria do salgado, tan abatida coma florecente noutro tempo. Tamén se alude, como causa da decadencia do sector, ao incumprimento das ordenanzas da pesca, “causa principal de que esta fuese menos abundante desde el año de 1832”⁹¹.

Pascual Madoz, no seu dicionario de mediados do século XIX⁹², menciona 30 fábricas de salgado no concello que se sosteñen da pesca “para la cual tienen estos naturales gran porcion de barcas y botes que al mismo tiempo sirven para el transporte y pasaje entre los puertos inmediatos”. Aínda que a principal industria é a pesca e a salgado, tamén menciona teares, muíños de fariña, e vinte fábricas e almacéns de salgado de arenques.

Os anos seguintes son de retroceso, acadando en ocasións niveis de gravidade. En 1870, a instancias do deputado por Muros, presentouse nas Cortes unha petición dos donos das fábricas de salgado e dos navieiros do distrito de Muros, a fin de que “se dignen fijar su consideración en la terrible crisis por que están pasando en el litoral las industrias de pesca y

⁸⁹ Diccionario geográfico universal, dedicado a la Reina Nuestra Señora. Por una Sociedad de Literatos. Tomo VI. Barcelona 1832. Páxs. 494-495. Na mesma fonte tamén se afirma que antes de chegar os cataláns todos os beneficios desta industria estaban en mans dos naturais; pero os empresarios foráneos, cos seus novos aparellos, foron acabando coas fábricas do país.

⁹⁰ La primera revolución industrial española: 1827-1869. Juan Bautista Vilar. Ediciones Akal, 1990.

⁹¹ Guía del comercio, industria y agricultura. Tomo IX. Madrid 1850.

⁹² Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar, de Pascual Madoz. Madrid 1845-1850.

salazón, permitiendo que en su ejercicio puedan emplearse indistintamente los matriculados de mar y de tierra” anulando a prohibición que nese senso se decretara en 1867, namentres non se adoptase unha medida que permitise unha completa liberdade de traballo⁹³. Pouco despois, a industria do salgado experimentará una nova crise pasaxeira nas rías de Arousa e Muros, esta vez “reconociendo como principal causa el daño que ocasionan los Delfines en los aparejos de pescar” polo que se pide un remedio para facelos desaparecer das rías⁹⁴.

O 1 de xaneiro de 1870 entraba en vigor a lei do desestanco do sal. Os efectos resultaron moi beneficiosos para a industria do salgado, ao quedar libre a compra do sal, imprescindible para a industria, así como o transporte da mesma. Esta lei seguramente teña moito que ver no auxe experimentado a finais do século XIX.

En 1877 as importacións a Muros por mar ascenderon a 614533 francos, entre produtos de orixe estranxeira, como augardente, azucré ou petróleo, e produtos nacionais, como aceites, anís, carbón, arroz, xabón, madeiras, sales, viños e tecidos. As exportacións consistiron en coiros, graxa de sardiña e pescado salgado por valor de 919076 francos. Existían entón na ría 14 fábricas de conservas de sardiña, e oito mais na vila de Muros, formando un total de 22 fábricas⁹⁵. En 1889

había un total de 123 fábricas de salgado en Galicia; o concello de Muros, coas súas 22 fábricas, ocupaba o segundo lugar, só superado por Ribeira con 23, e seguida por Porto do Son, con 21. Cada fábrica ocupaba por término medio 100 homes e 20 mulleres durante catro meses ao ano, recibindo os primeiros un xornal de 5 reais e de 4 as segundas⁹⁶.

Os últimos anos do século XIX rexistraran un novo desenvolvemento, trala diminución producida nas décadas anteriores, funcionando por entón no concello de Muros 28 fábricas de salgado e conservas, e para abastecelas había arredor de 800 embarcacións exclusivas para a pesca da sardiña, cuxas fábricas daban emprego a varios miles de homes e mulleres⁹⁷. Na capital do concello había, en 1901, 16 fábricas, das cales 14 dedicábanse ao salgado da sardiña, unha de escabeche e outra máis de conservas. Estas fábricas daban traballo a 1320 obreiros no verán e á metade no inverno; deles, 520 eran homes e 800 mulleres⁹⁸. Tamén sabemos que en 1902 había en Esteiro catro fábricas de salgado de sardiña; en total posuían 155 lanchas xeiteiras e daban traballo a 1014 persoas (930 mariñeiros e 144 traballadores de terra). Así mesmo, na mesma localidade había uns estaleiros de dimensións con-

⁹³ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes: 11 de febrero de 1869 – 2 de enero de 1871*. Impr. De J.A. García 1870. Páxina 8385.

⁹⁴ *Gaceta de Galicia*, 22 de marzo de 1879.

⁹⁵ *Archivo Diplomático de España*. Imp. de Manuel G. Hernández, 28 de mayo de 1884 (na páxina web Hemeroteca Digital). O descenso no número de fábricas respecto a mediados de século é notable.

⁹⁶ Os pescadores non eran donos das lanchas nin dos aparellos cos que se facía a pesca; estes eran propiedade das fábricas, sendo o pescador tan só un obreiro, suxeito a un exíguo xornal. *Revista de geografía comercial*, 15 de febrero de 1889.

⁹⁷ *Muros. Páginas de su historia*.

⁹⁸ *El Eco de Galicia: órgano de los gallegos residentes en las Repúblicas Sudamericanas*, nº 359, 10 de outubro 1901.

siderables⁹⁹. No mesmo ano, o alcalde e varios comerciantes de Muros elevaban unha instancia ao ministro de Facenda pedindo que se habilitase o porto da vila para as operacións de carga e descarga de mercadorías¹⁰⁰.

A bonanza parece alongarse aos primeiros anos do século XX. Así, dos 8496 habitantes cos que contaba o concello en 1906, uns 5000 empregábanse na pesca e no salgado de sardiñas¹⁰¹. En 1908 había no concello un total de 29 fábricas, entre salgado e conservas, grandes e pequenas. Concretamente, tres en Esteiro, tres en Cabanas, Anido e Laxeiras, quince na vila de Muros, catro na praia de San Francisco (Louro), unha na enseada de fóra de Monte Louro, e tres en Lira. Exportábanse cada ano, aproximadamente, 2280 toneladas de sardiña, e sacábanse do mar uns 60000 millares, polo que había, por este motivo, un gran número de entradas e saídas de buques de vapor españois e estranxeiros. Pola súa banda, os buques de vela dedicados ao comercio continuaban transportando sal e outras mercancías ao resto do país e ao estranxeiro¹⁰².

De todos modos, a necesidade e, posiblemente, a existencia de bandas organizadas, explican sucesos como o

⁹⁹ Xosé Agrelo Hermo / Francisco Abeijón Núñez, *A freguesía de Santa Mariña de Esteiro*. Toxosoutos Noia 2004. Páxina 32.

¹⁰⁰ El Regional: diario de Lugo nº 6899, 30 de diciembre de 1902.

¹⁰¹ Coruña moderna: revista semanal Año II Número 85, 14 de outubro de 1906.

¹⁰² Unha noticia destos anos cando menos curiosa: “En Muros se ha descubierto una mina de oro cuya explotación comenzará en breve”. Revista contemporánea. Año XXVII Tomo CXXII Volumen IV, 30 de mayo de 1901.

seguinte. En 1901 dous buques naufragados cerca de Muros (un deles a medio quilómetro da vila e outro en Lira), foron asaltados e roubados, chegando ata o extremo de apoderarse das roupas dos tripulantes e facer estalas dos restos dun dos buques. Só parte do roubado foi recuperado, e foron detidos algúns delincuentes¹⁰³.

Unha mostra de prosperidade podería ser que o concello, en 1903, acordase celebrar no sucesivo unha feira de gandos, cereais e outros produtos do país o primeiro mércores de cada mes¹⁰⁴. Nese mesmo ano, inscríbese en Vigo o novo vapor *Sel*, construído para os fabricantes de conservas en Muros, señores Sel e fillos¹⁰⁵. Con todo, polos mesmos anos, e falando da feira mensual concedida por Carlos III, noutros tempos de gran importancia “dicha feria es hoy de escasísima importancia (...) Lo penoso de las comunicaciones entre los pueblos vecinos, la ninguna obra de caminos vecinales que faciliten el tránsito y acarreo, el en fin, criminal abandono en que yacen algunos pueblos de Galicia, especialmente esta villa, sólo recordados para grabarlos con tributos imposibles hace que las transacciones sean casi nulas, por no tener generalmente entre quien celebrarse como no sea entre los vecinos (...) Hoy háblase de algún camino vecinal, además de la comenzada carretera á Noya, veremos

¹⁰³ El Diario de Pontevedra: Periódico liberal, número 5070, 18 de abril de 1901.

¹⁰⁴ El Noroeste Año VIII Número 3153, 2 de agosto de 1903.

¹⁰⁵ El Noroeste Año VIII Número 3183, 1 de setiembre de 1903. A fábrica de Sel data de 1896.

su solución que creo será como las de siempre ó tarde ó nunca”¹⁰⁶.

En 1909 autorízase a D. Alberto Aznar para establecer no porto de Muros dous depósitos flotantes de carbón¹⁰⁷. Nese ano D. Félix Romaní edificaba a que despois sería coñecida como fábrica de Daniel, coa casa anexa. No ano seguinte, o alcalde pide que se amplie a habilitación da aduana de Muros para importación de diversos artigos, especialmente carbón mineral¹⁰⁸. Será o 17 de abril de 1911, por Real Orde, cando se habilite a aduana de Muros para a importación de carbón mineral, cales e cementos, abonos minerais e naturais, raba e millo¹⁰⁹. Tamén en 1911 será unha realidade o primeiro depósito flotante de carbón no porto de Muros, establecido polo banqueiro de Corcubión D. Plácido Castro¹¹⁰.

En 1912 o goberno aproba as solicitudes de D. Pablo Roura e D. Joaquín Vieta Ros, veciños de Muros, para que se lles habilite para operacións de embarque e desembarque de produtos as ramblas das súas respectivas fábricas¹¹¹. En anos sucesivos outros industriais acadarán novas concesións. En 1915 matricúlase por vez primeira no Distrito Marítimo de Muros un barco a vapor, propiedade de D. Félix Romaní. O mesmo Romaní por eses anos funda o seu propio estaleiro nas

proximidades da súa fábrica en Anido, e alí constrúe a súa propia flota pesqueira, destacando un barco a vapor que data de 1919¹¹². En 1920 serán habilitadas as ramblas da fábrica de salgado e conservas de pescados propiedade de D. Félix Romaní, situadas no lugar de Anido, para as exportacións dos produtos elaborados en dita fábrica¹¹³. Mientras que, en 1926, habilitarase a fábrica de Sel para o embarque, en réxime de cabotaxe, dos produtos da súa industria de salgados e conservas de pescado e o desembarque de sal común, e outros produtos¹¹⁴.

A prosperidade rematará debido, entre outras causas, á constante emigración e á escaseza de pesca en anos consecutivos, que resentiron grandemente as industrias. Así, chegamos a 1920, onde só traballaban 6 fábricas de conservas e 11 de salgado, acadando a materia prima por medio das traíñas e dos vapores de pesca. Había daquela tamén na vila e nos seus arredores dous muíños de vapor e un grande de marea. Ademais dunha fábrica de serrar madeiras e varios depósitos grandes de pintos que se exportan a Inglaterra, arribando por esta causa vapores nacionais e estranxeiros na procura do cargamento. En Esteiro hai estaleiros para a construcción de buques de pequena tonelaxe¹¹⁵. Conta así mesmo cun bo

106 *Crónica de la villa de Muros...*

107 El Noroeste Año XIV Número 4998, 4 de julio de 1909.

108 El Noroeste Año XV Número 5204, 15 de febrero de 1910.

109 *Muros. Páginas de su historia...*

110 La correspondencia gallega: diario de Pontevedra nº 6286, 1 de febrero de 1911.

111 El Noroeste Año XVII Número 6275, 1 de noviembre de 1912.

112 Xosé Agrelo Hermo / Francisco Abeijón Núñez, *A freguesia de Santa Mariña de Esteiro* Op. Cit. Pp. 157-160.

113 El Orzán: diario independiente Año III Número 635, 9 de marzo de 1920.

114 El Orzán: diario independiente Año IX Número 2666, 14 de diciembre de 1926.

115 Sobre a situación do porto do Freixo, un mariñeiro da zona declaraba o seguinte: “Allí se construyeron aquellos veleros que hacían el tráfico de Levante y de Italia y que cargaban vino y pasaje para América del Sur. Entonces era Muros un emporio. Hoy hay trece talleres, pequeños astilleros y en ellos se construyen aquel vapor pareja, y

número de embarcacións menores para o tráfico da ría e portos próximos e para as faenas da pequena pesca. Existe tamén, áinda que en pequena escala, a confeción de encaixes.

Por idénticas causas que a súa industria, diminuíu o seu comercio de altura, quedando reducido a un escaso número de veleiros co que se limitou a navegación ao estranxeiro, limita aos vapores que chegaban ao porto de Muros en busca de salgados, conservas e madeiras, que logo conducen sobre todo a Francia, Italia e Inglaterra. Por iso se nos di que o movemento do seu porto, á altura de 1920, é de pouca importancia¹¹⁶.

4 – AS LOITAS POLÍTICAS

Principiamos cos deputados que nas Cortes representaron o distrito de Muros. Temos constancia de que en 1857 ocupaba o posto o liberal progresista D. Lau-reano María Muñoz, áinda que por pouco tempo, xa que en 1860 era deputado por Carballo. En 1862 aparece D. Manuel Batanero, que volverá máis adiante, na década de 1870. A partir de 1868 xa contamos con información completa, o que nos permite elaborar a seguinte lista¹¹⁷:

aquel garrañón para trescientas toneladas, y lanchas, y balandros, y galeones y botes. Mucha parte de la industria y el tráfico marítimos de las rías bajas y altas de Galicia tienen aún sus gradas en el Freixo. ¡Pero los tiempos buenos pasaron! Se pesca poco y se construye poco". Nos preitos entre os que pescan á ardora e os que o fan ó caldeo dálles a razón aos primeiros. Cre que o vapor é invencible. Pensa que fan mal en opoñerse á importación das motoras que viñen do Norte e non sabe por que non haberían de construírse todas no Freixo.

116 Muros. *Páginas de su historia.*

117 Guía Oficial de España. Imprenta Nacional Años 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884,

- D. Santiago de Andrés Moreno García (Partido Liberal, 1868-1873; 1886-1899)
- D. Pelayo Catoira (1870)
- D. Juan Calderón Caamaño (Partido Conservador, 1875)¹¹⁸
- D. Manuel Batanero (Conservador, 1876-1885)¹¹⁹
- D. Carlos Martínez Esparís (Conservador, 1888)
- D. Eduardo Torres Taboada (Conservador, 1891-1892)
- D. Alejandro Casarso Ronquete (Conservador, 1893)
- D. Guillermo Gil de Reboleño González (1897)
- D. Eugenio Montero Villegas¹²⁰ (Partido Liberal, 1899-1913)
- D. Anselmo Villar Amigo (Liberal, 1913-1914)
- D. Pedro Calderón Ceruelo (Conservador, 1915-1916)
- D. Manuel Posada García-Barros (Partido Demócrata, 1917-1919)
- D. José María Paramés¹²¹ (Conservador, 1919-1923)

1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1898, 1899, 1911, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1923, Hemeroteca Digital.

118 O seu irmán, D. José María Calderón, era médico forense do xulgado de Muros, amais de exercer este mesmo cometido no cárcere da vila. En 1902 foi cesado do último cargo por incompatibilidade de destinos.

119 Moderado histórico, un dos poucos que seguía a opoñerse á Constitución de 1876 pola súa fidelidade á de 1845.

120 Fillo de D. Eugenio Montero Ríos.

121 En 1923, coa ditadura de Primo de Rivera, o cargo quedou suspendido.

Dos 55 anos que median entre 1868 e 1923, deputados do Partido Liberal representaron a Muros polo menos durante 34 anos, o que xustifica a consideración do distrito de Muros como un feudo basicamente progresista. Destacan, pola duración dos seus cargos, D. Santiago de Andrés Moreno, cun total de 18 anos, seguido por D. Eugenio Montero, que exerceu como tal 14 anos.

A nivel local, dentro do sistema bipartito imposto pola Restauración, os donos das fábricas ou fomentadores apoiaron maiormente os liberais, aínda que a partir da década de 1910 volvérонse más cara aos conservadores. Estas familias (Portals, Romaní, Sel, Dubert), na súa maioría liberais, controlaban o concello de Muros. Aínda que en ocasións a súa influencia ía máis aló; sería o caso de D. José García Portals, deputado polo Partido Liberal; ou de D. Antonio Sel, tamén deputado provincial. Tamén era frecuente que os seus membros ocupasen os más importantes cargos na zona: rexistradores da propiedade, xuíces, fiscais, médicos... En 1900 figura como alcalde D. Manuel Siaba; en 1908 accede ao posto D. Ricardo Romaní Ferrer; mentres que en 1909 e 1910 aparece D. Abelardo Romaní. En 1910 é nomeado D. José Romaní Ferrer; en 1912 tócalle a quenda a D. Manuel Dubert Novo, do Partido Liberal, durante moitos anos tenente de alcalde, sendo reelixido en 1913, por máis que os conservadores denunciasen atropelos e coaccións de todo tipo durante os comicios. Tralo paso de D. Jacobo Formoso Porrúa e D. Antonio Sel, en 1918 é alcalde D. José Agra Lago; seguidamente ocupará o cargo D. Joaquín Iglesias Calderón. En 1925 accederá ao cargo D. Emilio Caamaño,

mentres que en 1928 e 1929 é alcalde D. Pablo Roura Paz. Finalmente, a comezos da década de 1930 aparece D. Isidro García Dubert.

A situación política de Muros estaba definida por fortes rivalidades, que se manifestaban con particular agudeza nos períodos electorais. Xa dende as primeiras eleccións municipais temos constancia de incidentes relacionados con bandos políticos enfrentados. Así, en Decembro de 1840, o alcalde de Muros denunciaba ante o gobernador civil da provincia graves alteracións da orde pública, cometidas con ocasión da elección de compromisarios para o nomeamento de concelleiros no ano seguinte, o que motivou que o acto tivese que ser suspendido. Foron acusados como instigadores o párroco da vila D. Manuel Leis, o cóengo da colexiata D. Bartolomé Patiño e o escribán D. Joaquín Martínez; os tres eran ben coñecidos pola súa oposición ao réxime liberal. Ademais de denunciar os feitos ante o xuíz de Muros e notificarlo ao Ministro da Gobernación, o gobernador civil solicitou do capitán xeral o envío á vila de Muros dun destacamento militar para axudar o alcalde; foron enviados vinte soldados ao mando dun oficial, de xeito tal que os cidadáns con dereitos políticos puidesen exercer o seu voto. Tamén se aseguraba que este fora o único incidente ocorrido na provincia¹²². Igualmente, a noite do 20 de febreiro de 1844, coincidindo coas festas do Antroido, foi asaltada e barrenada a escribanía do xa citado D. Joaquín Martínez. Daquela era membro do Partido Moderado e, segundo o diario que daba conta da noticia “fue persegui-

¹²² Eco del Comercio, número 2429, 24 de diciembre de 1840.

do por ello, arrestado y encausado por las elecciones de 1841"; presentábase para concelleiro nas eleccións dese ano. O suceso foi atribuído a unha vinganza política¹²³.

Nas eleccións municipais de 1883, a comisión provincial negoulle o dereito a ser concelleiro a unha persoa elixida polos votantes. Isto motivou reclamacións, e nove dos dezasete concelleiros de Muros, apoiados por un gran número de electores, firmaron unha solemne protesta. A raíz disto, o caos apoderouse do concello. Non se podían tomar acordos ao non haber número suficiente de asistentes e o alcalde impuña multas aos concelleiros todos os días por falta de asistencia, mentres publicamente se discutía se estaban obrigados a respectar a autoridade dun alcalde votado por seis individuos¹²⁴. O mesmo alcalde foi acusado de destituír o secretario municipal sen causa xustificada, nomeando pola súa conta un substituto; así mesmo, foron motivo de queixa certas actuacións súas, como o secuestro de varios exemplares de *La Gaceta de Galicia* que había no casino, ao entender que contiñan ataques contra a súa persoa. A propia situación da vila tórnase insostible: "la población de Muros está en un completo abandono, sucias sus calles y plazas hasta lo inverosímil temiéndose el desarrollo de una epidemia que diezme sus pacíficos habitantes". Pídeselle ao gobernador da

provincia as medidas precisas para rematar con esta situación¹²⁵.

Tampouco os representantes do distrito se libraban dos ataques. Dende a prensa liberal, acusábase con insistencia o deputado conservador D. Juan Calderón de non atender os intereses do seu distrito. En concreto, alúdese ao estado de penuria de Muros, que se atopa "en estado primitivo: peor aún, porque ni se ha conservado lo poco que había en caminos y puentes. Ni una carretera, ni un camino vecinal, ni arbolado, ni nada"¹²⁶.

As liortas continuarán en anos vindeiros. En 1889, o alcalde de Muros D. Joaquín Fernández Martínez mandou prender a D. Simeón Fuentes, arrendatario de consumos da vila, despois de que este denunciase uns feitos que apareceron publicados na prensa, pero o xuiz de instrución desautorizou o alcalde, non consentindo na prisión. O arrendatario denunciou o ocorrido ante as autoridades competentes¹²⁷, e o alcalde foi procesado por suposta detención arbitraria.

Nas eleccións de 1890 os liberais denunciaron atropelos por parte dos conservadores, pese a perderen estes últimos as eleccións. Entre outras, sinalaban a invasión, por parte de xente estraña, do colexio electoral de Muros, onde non apareceu un só liberal votando. Aseguraban ademais que fora o de Muros un dos distritos onde se cometean maiores

123 *El Centinela de Galicia*, número 50. Coruña, 24 de febrero de 1844.

124 Á sesión de investidura unicamente acudiron nove concelleiros, sendo elixido D. Joaquín Fernández Martínez como alcalde por seis votos. Por este motivo, algúns consideraban que a votación fora nula.

125 *Gaceta de Galicia: Diario de Santiago*, número 1302, 28 de julio de 1883.

126 *Gaceta de Galicia*, nº 1612, 28 de agosto de 1884.

127 *Gaceta de Galicia*, 18 de outubro de 1889.

ilegalidades e atropelos¹²⁸. Pero dende o outro lado tamén sinalaron supostas ilegalidades. De feito, un ano despois, os conservadores da deputación provincial pedían que se declarase nulo o escrutinio das eleccións de Muros, procedéndose a novas eleccións, e que se suspendesen as sesións da deputación ata que ditas eleccións se celebrasen. Ao estar en minoría, a petición non prosperou¹²⁹. En 1897, a comisión provincial declararía nulos todos os procedementos electorais verificados nos últimos tempos no concello de Muros¹³⁰.

En 1899, D. Eugenio Montero Villegas, do Partido Liberal, elixido deputado a Cortes por Muros nese mesmo ano, acusa o gobernador civil (conservador, o partido que gobernaba entón en España), a instancias do candidato conservador á alcaldía de Muros D. Javier Cuesta, amigo e compaño seu, de facer que o xulgado de Muros procesase o alcalde e o primeiro tenente de alcalde “*por el delito gravísimo de haber ido a visitarme (...) sin que constara en la causa que hubiesen ejecutado acto alguno que a la elección pudiera referirse*”. Igualmente, aseguraba que o mesmo gobernador librrou un apremo contra o concello de Muros, durante o período electoral, por unha débeda que non era do concello, non procedendo do mesmo xeito cos alcaldes doutros cinco concellos, debido a que estes eran de maioría conservadora¹³¹.

Xa a comezos do século XX foi denunciado ao gobernador civil o alcalde de Muros D. Miguel Albela, xunto con outras persoas, por disparar contra veciños seus. Entre o alcalde e D. José García Noya había inimizade desde que discutiran nunha taberna, e a discusión rematara a tiros. Un novo confrontamento tivo lugar días despois noutra taberna. Tras unha pelexa dentro do local na que tamén interveu, axudando ao alcalde, o síndico do concello, e unha vez na rúa, o alcalde fixo varios disparos contra D. José García Noya. Non abondando con isto, a continuación entrhou nunha tenda de viños e disparou de novo contra el, incrustándose unha das balas na parede¹³². Non é o único caso. En 1910 o alcalde de Muros informaba o gobernador civil que o día 7 de febreiro o xuíz municipal D. José García Portals maltratará de obra o secretario D. Paulino Lago González no propio local do xulgado¹³³.

Continúan as denuncias por presuntas irregularidades nas eleccións. Así, D. José Varela Menéndez, candidato conservador para deputado a Cortes, denuncia ante as autoridades provinciais os abusos do delegado do distrito de Muros “*apretando los últimos tornillos para conseguir la victoria del candidato ministerial. Por la saña con que se trabaja, demuéstrase lo perdida que anda la candidatura liberal*”¹³⁴.

Ao ano seguinte, firmado por *Un amigo de la verdad y de Montero*, e como resposta a artigos publicados no *Diario*

128 Gaceta de Galicia, 12 de diciembre de 1890.

129 Gaceta de Galicia, 7 de enero de 1891.

130 El Pensamiento Gallego, 14 de julio de 1897.

131 Gaceta de Galicia, 3 de mayo de 1899.

132 Gaceta de Galicia, 11 de febrero de 1903.

133 Diario de Galicia, 13 de febrero de 1910.

134 Diario de Galicia, 17 de abril de 1910.

de Galicia onde se afirmaba que Montero Villegas nada fixera por Muros nos once años que levaba como deputado por ese distrito, un articulista da *Gaceta de Galicia* pasaba a enumerar o feito por Montero Villegas: un peirao no porto, os dous últimos treitos da estrada de Noia a Muros (asegurando de paso que quedaría rematada nese mesmo ano), o faro de Rebordiño, outro faro para Lariño (?), o camiño veciñal de Muros a Louro, outro camiño veciñal de Muros a Carnota (concedida a subvención para facerse ese ano); tamén aseguraba que se esperaba dun momento a outro a chegada dos enxeñeiros para os estudos para a construcción da estrada de Muros a Corcubión que se faría nun breve espazo de tempo; igualmente, dotou de escolas a Tal, conseguindo así mesmo unha subvención para un grupo escolar e para a construcción dun macelo público; tamén para reparación de igrexas; ou a habilitación da aduana para poder traer directamente o millo desde o estranxeiro. Por outra parte, o periodista do *Diario de Galicia*, rétalo a que, sen faltar á verdade, demostre as súas afirmacións “pero dudo mucho que se atreva á la lucha franca cara á cara (...) no, eso no lo hará”¹³⁵

A resposta non se fixo agardar. Nun artigo firmado por D. Ramón Priegue Lariño no *Diario de Galicia* afírmase o seguinte: O camiño veciñal de Muros a Louro fora tramitado e executado rapidamente polo interese amosado por D. Ramón de Artaza, como consta por un telegrama que lle enviara o ministro de Fomento; en canto ao Grupo Escolar “sabido es de todos que nuestras peticiones eran las de lograr que el Estado subvencionase

las obras con el 75% quedando el 25 restante á cargo del Municipio, resultando á última hora (ignoro las causas) que se han cambiado los papeles (...) quedando la mayor partida á cargo de nuestro muy querido pueblo”; o faro Rebordiño é pura concesión real, recordando a visita rexia a Muros en 1900, así como a mensaxe que nese sentido se lle presentara aos monarcas nesas datas. Mientras que o diario *La Integridad Muradana* é nomeado como ya *fenecido papelucho*. En canto ao periodista da Gaceta: “Para contestarte cual mereces, descóbrete la cara, firma el artículo o lo que sea y ten la seguridad de que me hallarás dispuesto no sólo á demostrar que ...mientes... sinó que también á algo más, si me necesitas”¹³⁶.

Tampouco había moitos escrúpulos á hora de mesturar a ciencia coa política. En sesión de 8 de xuño de 1909, o concello acordou suprimir o título de Cronista oficial de Muros para D. Ramón de Artaza, quen fora nomeado como tal polo mesmo concello na sesión do 21 de xullo de 1907. Alegaban, segundo relata o propio Artaza, entre outras razóns “que no les satisfizo la Crónica escrita por su mala y ramplona confección, que no era necesaria por hallarse escrita la Historia de Muros en el Archivo municipal, en los libros de sesiones y mas documentos que se copiaron”. Así mesmo, pregúntase como poden os concelleiros xulgar a súa obra sendo incompetentes para iso, máis ainda cando a Real Academia da Historia declarouna de mérito relevante “en oposición al luminoso dictamen de la magna asamblea muradana”. Sobre os concelleiros que emitiron o ditame, “un he-

135 Gaceta de Galicia, 3 de junio de 1911.

136 Diario de Galicia número 757, 8 de junio de 1911.

rro, un ex zapatero, dos carpinteros, un tabernero, dos momias y cinco labradores, cuyos altos cargos é ilustración son más que suficientes á cualquier empresa de índole análoga". Artaza reclamou ante a Deputación provincial, pero a comisión provincial en maio de 1911 desestimou a súa protesta¹³⁷.

As eleccións municipais de Novembro de 1911 foran recorridas polos liberais, mentres que o concello, tamén dominado polo partido liberal, solicitaba que os concelleiros elixidos nesas eleccións D. Antonio Sel e D. Román Romaní, ambos do partido conservador, fosen declarados incapacitados para exercer os seus cargos, fundamentando a súa petición en que non figuraban como contribuíntes no concello. Finalmente, o ministro da Gobernación confirmaba o acordo da comisión provincial que declaraba válidas as eleccións de Muros, pero revocaba a súa anterior decisión de considerar incapacitados ditos concelleiros, para exercer estes cargos¹³⁸.

Tamén abondaron as denuncias de xogo suicio nas eleccións municipais de 1913, neste caso atribuíndollelas aos liberais. Sobre isto, os conservadores dicían o seguinte: “*resultado brillantísimo, que no pudieron evitar ni el cebo de las artes y jeitos echados al mar aquellos días, no para dar jornal á aquellos vecinos sino para arrancarles el voto, ni el despido de los jornaleros que no se les doblegaron, ni las amenazas á los partícipes en el monte de Ulúa, ni el haber dormido cuatro noches en los altos yermos de Torea*

algunos empleados del Ayuntamiento, ni el haber suspendido la elección, para mejor prepararla, en Abelleira, ni ninguno de los desacreditados recursos de que tan pródiga se tiene manifestado la imaginación de estos caciques”. Sobre a xestión dos liberais: “*Los trece años de continuo abandono en que los diputados del distrito nos han tenido (...) la falta de rectitud en los que tienen ocupado ciertos cargos que exigen honradez acrisolada; el espectáculo que nos ofrecen los partidos limítrofes de Noya y Corcubión, cubiertos de carreteras, son circunstancias poco recomendables para lograr la confianza de este pueblo, cansado de soportar los desplantes de sobrinos egoistas y petulantes, apoyados por tíos complacientes*”¹³⁹.

De feito, un ano despois, o ministro de Gobernación declaraba nulas as eleccións de concelleiros que tiveron lugar en Novembro de 1913, en varios distritos do concello, estimando un recurso interpuesto contra as mesmas¹⁴⁰.

En 1915 inaugurábase na vila de Muros un Círculo Liberal Demócrata, sendo nomeado presidente honorario do mesmo D. Manuel García Prieto, fundador e líder do Partido Liberal Democrático¹⁴¹.

Na provisión de cargos e oficios tamén asomaban as rivalidades políticas. En 1929 cubriuse por concurso unha pra-

137 El Eco de Galicia, número 1679, 9 de febrero de 1912.

138 Gaceta de Galicia, 12 de mayo de 1912.

139 El Noroeste Año XVIII Número 6663, 27 de noviembre de 1913.

140 El Noroeste Año XIX Número 9855, 29 de octubre de 1914.

141 La Vanguardia, 20 de octubre de 1915. Hemeroteca digital La Vanguardia. (www.lavanguardia.com/hereroteca).

za de médico titular do distrito de Muros, sendo agraciado D. Juan Lojo Ferrer. Ao non ser elixido un dos aspirantes, D. José Malvárez Dubert, cuxo irmán D. Luis era procurador na vila, terá lugar unha protesta dos veciños que dexenerará nun motín. Os conservadores acusan os liberais de ser os instigadores. A resposta non se fai agardar. Os liberais acusan os conservadores de

Muros de caciquismo e arbitrariedade á hora de prover esa praza.

Para botarlle mais leña ao lume, o 29 de novembro de 1930 D. José Malvárez dirixe ao diario *El Compostelano* un escrito onde acusa o alcalde e os elementos conservadores de terlle posto todo tipo de trabas á súa candidatura. En concreto, publicar a vacante aos 45 días de terse producido en lugar dos quince que manda a lei, con intención segundo el, de esperar a que algúns dos solicitantes obtivese o título de inspector municipal de Sanidade, requisito esixido pola alcaldía; ou non facer pública a lista de aspirantes cos seus méritos respectivos. Considérase inxustamente postergado, asegurando ser o candidato preferido polo pobo muradán para ocupar ese posto, acusando o concello de despotismo e arbitrariedade. En contestación, desde o mesmo diario, deféndese a limpeza e a legalidade do proceso, alegando que o motín non é camiño axeitado para reclamar supostos dereitos, senón os tribunais¹⁴².

As cousas remataron igual que comezaran. En marzo de 1931, a menos dun

mes de proclamarse a república, ante as protestas recibidas, era declarada nula a sesión do concello de Muros do 6 de febreiro e, con ela, as eleccións de alcalde e tenentes de alcalde celebradas na mesma¹⁴³.

Tampouco faltaron conflitos cos concellos limítrofes, áínda que neste caso os muradáns limitáronse de defender os seus dereitos adquiridos. En 1892, o concello de Noia pedía ao goberno que ao facerse a nova división territorial se designase esta vila capital de partido, provocando alarma entre os muradáns, que consideraban que tiñan máis derecho que os de Noia para ter tribunal de partido, recordando que Muros pagaba máis contribución que Noia, Padrón, Negreira, Corcubión e outros partidos xudiciais¹⁴⁴. Finalmente, por fortuna, para Muros esta petición foi desatendida¹⁴⁵

A posible perda do xulgado volvے planear sobre a vila tres décadas despois.

143 El Orzán: diario independiente. Año XIV Número 3881, 31 de marzo de 1931.

144 El lucense: diario católico de la tarde, número 2163, 5 de enero de 1892.

145 Non era a primeira vez que os muradáns tiñan que loitar por manter a súa capitalidade xudicial. Xa en 1820, ao facerse a nova división de partidos, o de Muros quedaba suprimido, pasando a sede a Outes. Tan polémica decisión foi atribuída ás intríngas dun dos autores do proxecto, o licenciado D. Manuel Silvestre Armero, veciño da vila de Noia con casa e facenda en Outes, cuxos intereses persoais "fueron el verdadero ympulso para arrostrarse a preferir unas miserables casuchas a suntuosas Casas, y aún estubo por comprender y agregar al corregimiento de Noya la villa de Muros; tal era su alucinamiento, pero temió perderlo todo y se contentó con establecer la capital en la parroquia en que proyectaba o proyecta formar su Quinta". A reacción de Muros foi rápida e tenaz, con enérxicas protestas tanto por parte do concello como do prior e cabido da colexiata, alegando de paso todasas razóns polas que Muros debía seguir sendo cabeza de partido. As reiteradas protestas foron tidas en conta polo goberno, non procedendo á citada supresión. (*Muros. Páginas de su historia ... Op. Cit.*).

142 El Compostelano: diario independiente, número 3202, 2 de diciembre de 1930.

En 1927, nun proxecto de demarcación xudicial do territorio da Audiencia da Coruña, formado pola sala de goberno da mesma, suprimíanse os partidos xudiciais de Muros, Pontedeume e Ortigueira. Dos catro concellos que componían o partido xudicial de Muros (Muros, Outes, Carnota e Mazaricos), os dous primeiros quedaban incorporados ao partido xudicial de Noia, e os outros dous ao de Corcubión. Non obstante, a Deputación da Coruña manifestaba o seu desacordo con esta supresión considerando que os tres partidos xudiciais debían ser conservados en atención ás necesidades da poboación¹⁴⁶. As reaccións foron inmediatas. En febreiro dese ano, unha nutrida representación de Muros, co seu alcalde á cabeza, desprazouse á Coruña para solicitarles ás autoridades a non supresión do xulgado de Muros, respectando a súa capitalidade e antigüidade, presentando a tal fin unha instancia e unha memoria manifestando os irreparables danos que a supresión ocasionaría na comarca¹⁴⁷. Estas xestións foron secundadas por unha activa protesta popular en Muros, xa que “*gran disgusto causó en este pueblo, al saberse la noticia de que uno de los juzgados a suprimirse en la reforma judicial que se proyecta es el del partido de Muros. Con la supresión del juzgado de esta villa Muros desaparecerá del número de las florecientes villas gallegas*”¹⁴⁸. Con idéntico motivo, desprazouse a Madrid unha comisión formada polo alcalde D. Pablo Roura, o deputado provincial D. Antonio Sel, o cura párroco D. Joaquín Malvárez, o párroco de Tal e

arcipreste D. José Doval, o representante dos comerciantes D. Alejandro Díaz Pérez, e o avogado D. Manuel Fabeiro, onde se entrevistaron cos ministros de Xustiza e Mariña¹⁴⁹. Finalmente, tal vez polas presións exercidas, o xulgado de Muros non foi suprimido, mantendo a súa actividade en anos sucesivos¹⁵⁰.

CONCLUSIÓN

A riqueza do lugar e a subsistencia da poboación dependían case en exclusiva da industria do salgado da sardiña. Esta actividade alcanzara o seu punto culminante a mediados do século XIX, mantendo a súa actividade durante a segunda metade do século e estendendo a prosperidade ata a primeira década do século XX. Pero será unha evolución con trazos moi irregulares. Ata 1890 asistimos a un período de retroceso, relacionado con problemas puntuais, pero sobre todo cos primeiros síntomas de esgotamento da materia prima. En troques, dende 1890 ata 1910 entramos nunha fase de recuperación, coincidindo cun aumento das capturas como consecuencia dunha maior presencia da sardiña, e coa liberalización do comercio do sal. Pero esta abundancia non durará moito. Unha explotación abusiva, incluíndo o emprego de métodos especialmente lesivos, provocará a desaparición da sardiña; os primeiros indicios viñan manifestándose tempo atrás, pero faranse sentir en toda a súa cruceira a partir de 1910. As consecuencias non se fixeron agardar.

146 El Pueblo gallego: Diario de la mañana, al servicio de los intereses de Galicia, 4 de junio de 1927.

147 El Orzán: diario independiente Año X Número 2702, 5 de febrero de 1927.

148 El Heraldo Gallego, 19 de junio de 1927.

149 El Sol, número 3058, Madrid 24 de mayo de 1927.

150 Así consta polos procesos civís e criminais tramitados polo xulgado e aparecidos na prensa nos anos seguintes.

Na segunda década do século XX terá lugar a desfeita da industria do salgado. A crise será definitiva; xa non se volverá recuperar. Nas décadas seguintes a industria muradá continuará un lento pero inexorable proceso de esmorecemento. Así, en 1957, había na vila cinco fábricas, reducíndose a catro na década de 1960. A última fábrica da vila pechou as súas portas haberá cinco anos. Actualmente, das trinta fábricas que chegaron a existir no concello hai cen anos, só permanece a fábrica Calvo, en Esteiro.

Os avatares económicos teñen o seu reflexo inmediato na demografía. A un período de considerable crecemento sucede, a partir da década de 1870, unha fase prolongada de estancamiento demográfico, acentuándose entre 1887 e 1900, e sobre todo entre 1910 e 1930, tras unha evolución positiva na primeira década do século. O maior estancamiento na porcentaxe de varóns indica unha emigración masiva, especialmente na última década do século XIX e nas décadas de 1910 e 1920; ao tratarse de poboación nova tamén provoca un descenso da natalidade, acentuando unha crise económica xa de por si complicada¹⁵¹. Outros factores externos, como a posible incidencia das epidemias, apenas influíron nesta evolución.

A desaparición da materia prima xogou un papel decisivo na crise da industria. Pero, a diferencia do acontecido noutros lugares, non tivo lugar unha reconversión cara a novos produtos. Ben é certo que algunas fábricas (Sel, fábrica de Daniel)

abandonaron o método artesanal do salgado orientáronse cara á fabricación de conservas, pero foron unha minoría; ademais, a súa continuidade no tempo foi escasa. A falta de iniciativa empresarial e amplitude de miras puido xogar o seu papel. Pero tampouco hai que esquecer a carencia de vías de comunicación. Foi unha traba continua tanto para a industria como para o comercio, e fixo que a zona estivese en clara desvantaxe fronte a outros lugares mellor comunicados. Por outra banda, un tecido industrial baseado no modelo de empresa familiar resulta moi inestable e limitado no que a financiamento e posibilidades de inversión se refire.

Pero tamén os enfrentamentos e divisións políticas, tan agudizadas no concello de Muros, dificultaron unha acción conxunta e unha fronte común dos que máis podían axudar o crecemento e desenvolvemento, consumindo en loitas internas as enerxías que poderían canalizarse na procura de riqueza e benestar para a zona. Porque ideas e accións emprendedoras non faltaban, a xulgar polas numerosas iniciativas culturais e asociativas. De feito, as veces que apostaron pola unión na procura de intereses comúns, como cando se viu ameazada a capitalidade xudicial, fixeron oír a súa voz e acadaron os seus propósitos.

¹⁵¹ O intenso fluxo migratorio continuará. Así o diario *La Noche* aseguraba na década de 1950 que en Nova York había unha colonia duns dous mil muradáns, case tantos como habitantes tiña daquela o propio Muros. (*La Noche* Año XXXVII nº 11383, 12 de setiembre de 1957).

Noia, Muros: A demorada teima por rachar co illamento terrestre

Apuntamentos para unha historia das comunicacíons terrestres
na ría de Muros-Noia

Pedro García Vidal

Un dos principais progresos que teñen lugar no século XIX é a transformación do sistema de comunicacións. Serán os gobernos liberais os que, dende mediados de século, inicien a modernización da rede viaria, o que constituirá o signo más visible do esforzo de modernización do país, á vez que o resultado da activación das forzas produtivas. A renovación das infraestruturas do transporte e particularmente na rede viaria manifestouse nunha redución do custo dos transportes e nun aumento da velocidade e regularidade das viaxes, todo en beneficio dunha burguesía que vía medrar as súas posibilidades de proxección económica e social. O Estado vai realizar un notable esforzo investidor para mellorar as estradas, ao que tamén contribuíron os concellos abrindo á súa costa ou coa axuda dos veciños, camiños de acceso ás novas estradas do Estado, ou ben

acondicionando os camiños que partían da localidade. A mellora da rede viaria vai vir acompañada dun continuo progreso técnico nos medios de transporte: para o de carga, a recua deixa paso ao carro; e para o de viaxeiros multipíicanse as diligencias, góndolas, violíns, tartanas, etc. Fundamental para a posterior renovación dos mesmos foi a chegada do motor de explosión e, con el, a aparición do automóbil, que dará lugar á transformación da rede viaria española ao longo do século XX. Con isto vai modificarse a forma de comunicación e de vida, e irá mudando a fisionomía do país.

Polo seu interese para o conxunto da ría de Muros-Noia, a estrada costeira foi a obra pública que maior riqueza xerou e, xunto coas diferentes conexións con ela, permitiron articular o territorio, así como romper o illamento histórico con Santiago de Compostela. Igualmente, se queremos comprender as principais actuacións que levaron as vilas de Muros e Noia a constituiréntase como espazos contemporáneos, neste sentido, debemos sinalar que o paso fundamental que rachou a vila preindustrial foi a construcción das estradas de acceso nas primeiras décadas do século XX, iniciando un funcionamento amplio do territorio a través dun incremento do poder de atracción do espazo urbano e marcando de xeito definitivo a forma da vila. Ningún outro feito marca tanto a forma urbana como a presenza da grande vialidade especializada e repetida, que cambia radicalmente as proporcións e as distancias entre tecidos construídos, localización de actividades e vellas centralidades. A frecuencia e a velocidade dos movementos, xunto ao predominio do automóbil, son agora os que definen

Noia no século XIX. Chegada da carreira do servizo de correos. Fotografía facilitada por Javier Castaño.

a experiencia do territorio. En todos os casos estas vías de acceso e saída van prolongar a cidade ao ser colonizadas por edificacións nas que se regula a súa altura proporcionada ás dimensións da avenida, e o sentido volumétrico do espazo viario resulta comprensible e potente, incluso con certa grandiosidade, como saída (ou entrada) dende a cidade central ao territorio circundante.

UN TERRITORIO SEN ESTRADAS

O dispor dunha boa rede de comunicacions é clave para a futura subsistencia do enclave urbano. George, P.¹ dinos que “*el problema fundamental de la Geografía urbana es un problema de geografía de la circulación. Cualquiera que sea la actividad preponderante de la ciudad, está subordinada a las facilidades de desplazamiento de hombres y mercancías. El hecho es evidente en el caso de una ciudad con función eminentemente comercial*”. Segundo isto, resulta comprensible que unha das preocupacións principais das vilas de Muros e Noia ao longo da época contemporánea sexa conseguir unha boa conexión entre si, así como cos núcleos principais que as rodean. E, ao mesmo tempo, asegurar un intercambio doadoo con Santiago de Compostela, a cidade principal dun nivel superior e centro de bens e servizos especializados².

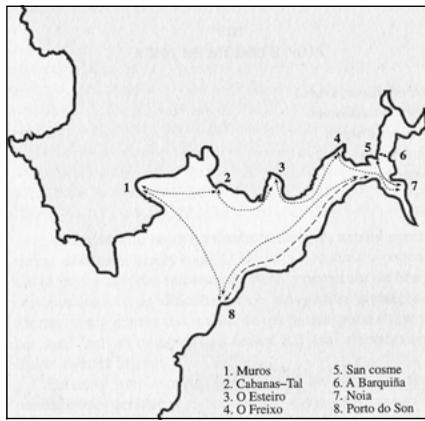
¹ George, P. (edic.1982): *Geografía Urbana*, p. 49.

² A rede viaria de Galicia, dende os romanos ate hoxe, ten case a mesma estrutura. E se damos por certa a afirmación daqueles que suxiren que os enxeñeiros romanos trazaron as súas calzadas sobre os pasos que xa existían, poderíamos incluso dicir que dende a prehistoria mantemos unha estrutura de comunicacions moi semellante. Os romanos utilizaron os principais castros unindoos por medio de estradas de segunda e terceira categorías, segundo apunta Ferreira, E. (1988)

A mediados do século XIX, Muros, a vila emprazada na bocana norte da ría, era unha vila de case tres mil habitantes nun territorio sen estradas. O zume nutricio de Muros chegaba por mar³: as mercadorías, o peixe, os intercambios, etc. A infraestrutura viaria apenas experimentara cambios dende a época romana. O panorama non podía ser máis desalentador neste terreo, xa que na ría de Muros-Noia os portos carecían de acceso por estrada, e tan só existían camiños sen firme, e incluso sen trazado fixo. Faltaban organismos administrativos e técnicos planificadores, así como recursos financeiros e posibilidades de aplicar os novos métodos de construcción.

no seu estudo sobre *Los caminos medievales de Galicia*. Por isto, para esta autora, a Idade Media herdou unha estrutura de comunicacions que lle era coñecida. A alternativa ás vias romanas era complicada nun país de tan accidentada orografía. De aí que o cambio máis significativo no referente ás vias de comunicación tivo lugar no firme. O abandono do firme da calzada foi debido á introdución da ferradura nos cabalos. As calzadas romanas estaban feitas para o peón e o seu cometido era conducir a grandes masas de homes, o máis rápido posible, ás zonas de interese estratégico. Agora, viaxeiros e mercadorías viaxaban a cabalo, en mulas ou a pé. Apenas existía circulación rodada máis alá do perímetro das grandes vilas e cidades. E tampouco existían servizos de postas. Había varias categorías de camiños, atendendo a criterios de maior ou menor importancia. En primeiro lugar estaba o Camiño Real, a estrada ou ruta de peregrinaxe e comercio que seguía o curso da vía romana; logo, o camiño secundario e, por último, a *vieja* ou pequeno camiño.

³ Todo o comercio desenvolvíase polas rutas do mar, directamente cos portos do Mediterráneo, ou co estranxeiro en navíos de gran porte propiedade de armadores muradáns, ou tamén de armadores estranxeiros que viñan cargar a pesca elaborada, para transportala aos seus respectivos países. Todo o comercio para o interior da península ou procedente do mesmo, tiña o porto de Vigo como centro de recepción e distribución. A pequena cabotaxe, como escribe Romaní, A (1981: 68) tiña liñas regulares principalmente con Vigo, e ocasionalmente con Vilagarcía, e as embarcacións que ao longo do tempo fixeron esta ruta foron o *Reboleño, Iglesiás, Rosario, Adela, María Manuela, Paquito*, e o *Vista Hermosa* que foi o derradeiro, deixando definitivamente paso ao transporte por estrada, cando mediaban os anos da década dos cincuenta do século XX.

O desenvolvemento progresivo das transacciós mercantís en toda Galicia ao longo do século XIX, motivaron que tamén en Muros se sentise como un verdadeiro problema o estado dos camiños, tanto os puramente locais -aqueles que poñían en comunicación a vila coas aldeas e vilas más próximas- como aqueloutros que a comunicaban co exterior, con outras localidades urbanas más afastadas. A xeneralidade das rutas interiores atopábase nun estado lamentable a fins do XVIII. Labrada, L. (1804)⁴ fala de camiños intransitables polos que era imposible a circulación de carruaxes, o que ía provocar que a circulación de mercadorías estivera chea de dificultades. E, porén, o tráfico de produtos sofre, neste tempos un notable incremento. As mercadorías, fretadas en barcos de vela, seguen chegando e saíndo principalmente por vía marítima a través do porto de Muros, pois por terra constituía toda unha odisea o seu transporte. Unha das habituais vías de saída das mercadorías era o seu transporte en barcos ata o veciño porto de Noia, para logo dende aquí, en carros

e cordadas de mulas, trasladalas cara a Santiago de Compostela, un feito que cada vez se realiza con maior frecuencia. Isto vai dar lugar a que os comerciantes noieses expresen reiteradas queixas ás autoridades da zona, e incluso a que no ano 1793 trasladen un informe á Capitanía Xeral de Galicia que, ante o razoable das queixas, fai que desde dita institución se dea orde de reparación e limpeza da vía. *"Los vecinos de las aldeas fueron obligados a ejecutar la tarea, indicándoles que disponían de seis días de plazo para acometer el encargo"*⁵.

Rutas de pasaxe na ría de Muros-Noia.
Máiz Vázquez, B. (2001): *As embarcacións de pasaxe nas rías galegas (1573-2000)*.

A PRIMEIRA ESTRADA DA COMARCA: NOIA-SANTIAGO DE COMPOSTELA

Será o incremento progresivo do tráfico de mercadorías por vía terrestre que dende Noia, porto de fondo de ría, se dirixe cara a Santiago de Compostela, o que vai facer imprescindible unha transformación do antigo camiño real que unía Compostela co mar dende a Idade Media. No ano 1849, esta vía Noia-Santiago vai someterse a unha reforma en profundidade. A súa anchura vai ser incrementada, pasando a ser de 18 pés (4'5 metros) e o seu firme mellorado: *"El tráfico de mercancías aumentó lenta pero inexorablemente, sobre todo desde o hacia Noya, villa en torno a la que giraba la mayoría del comercio exportador de Arosa Norte y las tierras de Muros. Asimismo, los carros y cordales de mulas que partían desde Noya a Santiago eran más y más; no es de extrañar que en 1849, ya en plena era isabelina y*

4 Labrada, L. (ed. 1971): *Descripción económica del Reyno de Galicia, 1804*.

5 Gutiérrez, A. e Soria, F.(1990): "Las necesidades del comercio noies en el siglo XVIII obligaron a mejorar los caminos reales", en *La Voz de Galicia*, 14/01/1990.

durante la dictadura del general Narváez, se acometiera una primera reforma en profundidad que afectó al camino real que iba desde Noya a Santiago. A caballo de esa primera carretera Noya-Santiago y como ampliación de la incipiente red comarcal que se diseña con las pistas a Pontenafonso y Puebla, la comarca vivirá años de mejoras casi constantes. Además se proyectan y ejecutan otros viales, aunque ya no tan relevantes en cuanto a impacto económico, pero que servirán, para romper la incomunicación casi total de lugares como San Xusto y Tállara”⁶.

Pero, sen dúbida, o grande momento da transformación definitiva da rede vialia comarcal, vai ter lugar uns anos máis tarde, cando se aproba o proxecto da primeira estrada da comarca, que vai ser a que une Noya con Santiago, cun trazado diferente ao que seguía o antigo camiño real e que na propia vila provocaría reformas importantes no viario de acceso e saída cara a Compostela⁷.

No ano 1864 a Deputación lanza o seu primeiro Plan de estradas e Noya, por mor da súa privilexiada posición de fondo da ría, lugar onde converxen as rutas marítimas que logo por terra proseguen a Compostela, vai converterse por iso en obxectivo prioritario na renovación viaria terrestre. Noya vai considerarse como foco nodal de comunicacóns da ría no seu tránsito a outros lugares, de aí que se procure, primeiramente, a realización de toda unha serie de vías que dende este lugar comuniquen radialmente co espazo

circundante: Santiago, Padrón, Pobra do Caramiñal, Porto do Son, Ribeira, etc. Outras vías menos importantes dende o punto de vista económico, pero fundamentais para mellorar as interrelacións coas vilas próximas, son proxectadas e executadas. Ao mesmo tempo, as autoridades municipais levan a cabo unha apertura e remodelación de camiños veciñais. Porén, vías importantes como a que dende Noya conduce a Porto do Son e Ribeira pola costa, tiveron que agardar ata as últimas décadas do século XIX para ver iniciada a súa construcción. Algúns autores, poñen en relación a súa execución coa chegada á vila de Noya de masivos continxentes de emigrantes procedentes da comarca do Xallas, principalmente de Mazaricos e Negreira, que, fuxindo da fame xeneralizada nestas zonas e das epidemias, van crear dificultades no tocante ao seu abastecemento. Este problema semella verse agravado por mor de non dispor a vila de Noya dunha estrada cara ás localidades próximas más importantes como Goiáns ou Porto do Son: “recién acogidos los primeros emigrantes del rural, desde el ayuntamiento de Noya se insistió ante el gobernador coruñés que si pudiera repartirse la emigración llegada a la villa y reasentar parte de la misma en otras localidades barbanzanas, podría combatirse la creciente hambruna y la aparición de brotes tifoideos”⁸. En sesión do 11 de marzo de 1863, trátase do asunto da nova estrada e ponse igualmente en relación coa situación de fame destes anos. A Corporación diríxese ao deputado noiés Romero Ortiz para que axilice os trámites de cara á súa construcción. Recomenda o Sr. Deputado a inmediata execución das obras na ponte sobre a ría, así como dar

6 *Ibidem.*

7 García Vidal, P. (1991): *A Noya da memoria. Pasado e presente dun casco histórico. Evolución urbana*, p. 92.

8 Gutiérrez, A. e Soria, F. (1990): op. cit.

pulo ás obras para que na próxima primavera se principie a realización da estrada provincial ata Goiáns en base “*a las terribles circunstancias que atraviesa este país en vista de la falta de subsistencia, pues los principales elementos de la vida de los jornaleros, el maíz y la sardina han escaseado en estos últimos años de una manera que es imposible llegar a los precios que han alcanzado dichos artículos*”.

Mentres que Noia e a Barbanza van verse favorecidas con proxectos e execucións de novos trazados con vistas a comunicar as principais entidades entre si, así como tamén coa realización de vías de menor importancia que enlazan a vila de Noia coas vilas más próximas, ou incluso unha apertura e remodelación de camiños veciñais, o atraso na realización de vías de comunicación terrestres na banda norte da ría é notable. Esta parte setentrional da ría terá que agardar, como deseguida veremos, ata o ano 1897 para que comecen os traballos dos últimos tramos da estrada costeira Noia-Muros, que non verán o seu remate ata dúas décadas despois. Igualmente, a construcción da estrada Muros-Corcubión é a historia dunha obra interminable (o seu remate definitivo non terá lugar ata o ano 1951) que fai que as autoridades muradás, conscientes do seu illamento e da perentoria necesidade de conectarse con vías terrestres coas poboacións importantes como única opción de futuro, se laien amargamente ás autoridades competentes da lentitude de tan importante infraestrutura.

A CONEXIÓN TERRESTRE DE MUROS CON NOIA: A HISTORIA DUNHA OBSESIÓN

A prioridade de Muros era lograr unha boa comunicación interior coa capital de provincia, así como con Santiago de Compostela, fose esta pola costa a través de Pontenafonso e Noia, ou polo interior pola Pontemaceira en terras de Negreira. Os beneficios económicos, pensábase, serían notables para a vila que vería incrementados os negocios do seu importante porto pesqueiro, como se pon de manifesto en sesión de 21 de xuño de 1849: “*S. S. ha reconocido el mal estado de los caminos y se ha convencido de que imposibilitan la comunicación con el interior y la capital de provincia; reconoce tambien que el haberlos sería un medio de proporcionar riquezas a este Pueblo, que hallándose en la costa y con uno de los mejores puertos tendría más concurrencia y aumento en sus escasos negocios, y deja dispuesto que el Ayuntamiento cele sobre este particular adoptando y proponiendo a cerca de él las medidas que crea oportunas sin perjuicio del cuidado que S.S. lleva para remediar este mal efectivo del país y de proporcionarle su bien facilitando estas comunicaciones que le faltan; siendo los tránsitos de preferencia que deben tener presentes para realizar, uno para la ciudad de Santiago, ya sea por el Puente de D. Alonso para unir el que de aquella ciudad viene a Noya, ó ya por el Puente de Maceira en el Partido de Negreira*”.

Ante as repetidas peticións sen resposta e a gravidade da situación, o propio Concello vai tomar iniciativas que pronto vai ter que abandonar ante a falta de ca-

pacidad económica para levalas a cabo. Nunha amarga misiva que o alcalde da vila, Manuel Lojo, dirixe ao Gobernador Civil da Provincia o 18 de outubro de 1879, pode comprenderse o tremendo illamento en que se atopaba Muros e como os propios intentos por rematar con esta situación resultan imposibles para un concello tan pequeno e carente de recursos. A demanda ás autoridades competentes dun compromiso coa realización da estrada Muros-Noia, considérase indispensable para o desenvolvemento socioeconómico de Muros e distrito: “sensible se hace para el Alcalde que suscribe tratar de un asunto tan vital como es el estado de nuestras comunicaciones con los demás pueblos. Decae el animo al entrar en una cuestión tan compleja porque en efecto estamos sentando nuestros ..(.) sobre los bestigios que nos dejaron las generaciones pasadas. Enteramente aislados, solo por mar, cuando su estado lo permite, podemos emprender nuestras excursiones, y este aislamiento hace que ni hasta mal caballerías para alquilar haya en el distrito y tengan que emprenderse a pie los viages que se ofrecen para cualquier punto. Por esta razón se recibe el correo por peaton, y la falta de puentes en los ríos de Esteiro, Bornalle y Baldegeria nos tiene incomunicados hasta cuatro y mas dias en tiempo de invierno, ocurriendo el sensible fenómeno de tener que quedar hasta mas de tres dias insepultos de cadáveres. Hace muchos años se intentó abrir un camino entre Serres y Carnota; pero por su mal trazado sobre una gran pendiente e inmensos sacrificios, hubo necesidad de abandonarlo. Tambien para prestacion se intentó ponernos en comunicación con Noya; se hicieron largos trozos de camino imponiéndose al

distrito los mayores sacrificios; pero hubo que abandonarlo así mismo por haberlo declarado el Estado de su propiedad. De estos trabajos, apenas vestigios se conservan. Todo hacía augurar a las declaraciones de carretera del Estado el camino que se intentaba a Noya, siguiése muy en breve la subasta y consiguientemente las obras, pero todo ha quedado relegado al olvido. Considera el Alcalde que ya que hasta ahora ha pesado sobre este pueblo solo el recuerdo de su existencia para satisfacer sus enormes cargas, al cual no ha alcanzado ni la protección de los gobiernos ni ninguno de los adelantos modernos sin un camino para herraduras, sin un peirao Y que por su situación topográfica tiene que haber la vida de la mar, todo lo que constituye el casco de la Billa, que está en fin según sus primeros pobladores lo fundaron, se someta a la ilustrada consideración del Exmo, Sr. Gobernador Civil de la provincia, para que con el prestigio de tan digna autoridad e interés que demuestra por sus administrados elebe al Gobierno de S.M. una razón bastante del deplorable estado de este distrito en referencia a sus comunicaciones, a fin de que se digne acordar la necesidad para que se de curso al proyecto de carretera que tan indispensable le es para su desarrollo así terrestre como marítimo”.

Ante tal situación, o Gobernador Civil, como unha maneira de paliar primeiramente a incomunicación municipal, dispón unha serie de medidas para a realización de obras en camiños vecinais que envía en forma de circulares ao concello de Muros. A maneira de levalas a cabo

vai ser recorrer á prestación persoal⁹. Para poder facer fronte aos gastos que poidan ocasionar as obras dos camiños veciñais desta localidade acorda dirixirse ao Concello para “determinar la epoca en que deben tener lugar las prestaciones, el maximo de jornales que deba exigirse al año con todos los mas particulares a que se refieren dichas disposiciones”.

Decatadas as xuntas de contribuíntes e Concello de todo o anterior, e ante a situación económica que se vive en Muros, toman o seguinte acordo: “que en virtud del estado en que se hallan los vecinos del municipio a consecuencia de lo cual se encuentran agobiados por los apremios, a la suma escasez de la presente cosecha cuyo estado (...), así en lo que respecta al de maíz que es el unico sosten de los vecinos como a la de la pesca de sardina que es nula hasta ahora y en atención a las grandes cargas que pesan sobre los contribuyentes, no pueden siquiera sea en obsequio a la humanidad, imponer mas grabamenos y en este supuesto estimulan al Ayuntamiento para que se imponga las mayores economías dentro del presupuesto y por consecuencia de ellas, destinar la cantidad posible al servicio que se reclama. Que siendo la actual epoca la en que mas ocupado se halla el personal del distrito tripulando las embarcaciones de pesca y

aparejos de arrastre, sería causar el mas grave perjuicio que se pudiese imponer al distrito y especialmente a la industria salazonera, si se distrageran los brazos de tan esenciales faenas; y por lo tanto acuerdan como acto indispensable se aplace el periodo de los trabajos de prestacion hasta mediados del proximo mes de Febrero, continuandolos hasta fines de Junio, debiendo servir de regla esta disposicion para los años siguientes. Que el maximo de los jornales que deben prestarse en cada año, en atenciones. Y por ultimo para que llebe cuidado de que los trabajos se realicen, hay necesidad suma de elegir una persona que con la denominacion de sobrestante pueda en su dia realizar aquello y en su consecuencia cuando llegue el caso verificará tal nombramiento facultan al Ayuntamiento para que lo haga en persona de probidad que reuna las condiciones indispensables exigidas por las siguientes disposiciones. Que las herramientas y mas utiles necesarios para los caminos sean por cuenta de los recursos municipales confeccionados, y luego entregados al sobrestante que resulte ser tal que responderá de ellas”.

Tres van ser as demandas de Muros neste fin de século orientadas a rematar co seu illamento e nas que sustentar os alicerces do novo despegue económico, a saber: a realización das estradas Muros-Noia e Muros-Corcubión, que respectivamente comuniquen Muros con Santiago e coa Coruña, e a construcción do novo peirao do porto adaptado ás novas necesidades económicas. Á consecución destes obxectivos, o alcalde e demais membros da Corporación van orientar todos os seus esforzos.

⁹ A falta de vías de comunicacóns é un problema urgente a resolver para as autoridades provinciais; porén, a escaseza de recursos para levalas a cabo supón un impedimento notable de cara á súa realización. Ante esa carencia de medios económicos vai recorrerse á prestación persoal ou á redención da mesma mediante pago dunha cantidade fixada previamente para tal obxectivo. Co fin de levar a cabo esta tarefa, o Gobernador da provincia debe nomear para cada distrito un Delegado de Camiños que presentará no respectivo concello as tarifas de conversión da prestación persoal conforme aos xornais da localidade.

A estrada Muros-Noia, en construcción, ao seu paso pola Serra de Outes (1914).

A preocupación por conseguir unha comunicación costeira axeitada entre Muros e Noia xa viña de lonxe. Incluso antes de ser designado como estrada, esta vía figuraba como un dos principais a realizar na primeira relación de camiños que puxo a Corporación de Muros ás autoridades provinciais a mediados do século XIX. Porén, unha serie de obstáculos de todo tipo van facer que a obra sufra constantes retrasos que van dilatar no tempo a súa terminación. Un dos primeiros problemas xorde xa por discrepancias no seu trazado entre o Director de camiños veciñais e as autoridades municipais no lugar de Laxeiras en xuño de 1857. Determinados favoritismos no trazado da vía provocaron importantes discusións no mesmo inicio da obra que atrasaron a mesma e fixeron precisa a intervención do Gobernador civil de cara a solucionar o problema.

Anos máis tarde, unha vez conseguido o comezo das obras do novo peirao,

a demanda oriéntase de novo cara ás comunicacóns terrestres. A realización do tramo de estrada Muros-Noia “que tan indispensable le es para su desarrollo así terrestre como marítimo” vai converterse na reivindicación prioritaria para as autoridades municipais. Esta vía, cualificado en principio, como xa vimos, como camiño, vai ser catalogado agora como estrada e como tal vai aparecer no Plan de Estradas Provincial.

Para a consecución destes custosos obxectivos, a colaboración dos deputados provinciais ante o goberno central era imprescindible. De aí a constante comunicación co poderoso deputado coruñés Eugenio Montero Ríos: “El Ayuntamiento quedó enterado de una carta de doce del actual dirigida al señor Alcalde por el Excmo. Sr. Montero Ríos manifestando que el Excmo. Sr. Ministro de Fomento ha dispuesto que pasa al ingeniero jefe de la provincia, la instancia que esta

Corporación dirigió a aquel ministerio en solicitud de que para el próximo año se comprendan en el plan de obras de urgente necesidad la terminación de las obras del muelle de esta Villa y carretera de Boimorto a Muros en cuya denominación se comprende la de esta villa a Noya, y advierte que el objeto del pase al Ingeniero es para que active y termine a la brevedad posible los estudios” (AM, 23 de xaneiro de 1887).

Como sucede noutros lugares, os favores dos caciques van ser comunmente recompensados polas autoridades locais coa declaración de fillos adoptivos da vila e o bautizo dunha rúa co seu nome. Así, en sesión de 18 de setembro de 1887 trátese sobre a visita que Eugenio Montero Ríos, “insigne gallego y eminente (...) del Ministerio de la Nación y Presidente del Real Concejo de Instrucción pública” e o “dignísimo Diputado de este partido” Santiago de Andrés Moreno, realizaran a esta vila de Muros o día 6 dese mesmo mes, co fin de agradecer as súas xestións, entre outras, no tema da estrada a Noia así como “la ultimación del muelle de este puerto” e a súa promesa de “continuar con sus eficaces gestiones hasta conseguir que este partido judicial que hoy constituye una excepción tenga como los demás de su clase la aludida carretera sin prejuicio de las provinciales que le están señaladas, la ultimación del muelle y las demás”. Como “demostración de afecto y gratitud” a Corporación acorda declaralos “hijos adoptivos de esta población y distrito”. Ao mesmo tempo, tamén acordou “que la calle de esta villa denominada del Paseo por donde debe pasar la aludida carretera del Estado como comprendida en el plan de estudios se titule desde

esta fecha Calle de Montero Ríos, todo en prueba de respecto, consideración y afecto que este Ayuntamiento les tiene”.

Pero a pesares destes recoñecementos públicos por parte das autoridades muradás aos caciques de vez, o certo é que as xestións avanzan con extrema lentitude. A non realización da obra dunha soa vez, fai que sexa preciso insistir acoitío para que os diferentes tramos en que vai dividirse a execución da mesma vaian realizándose. Por tal motivo, en sesión de 17 de abril de 1892, o alcalde manifesta a urxencia de que unha comisión formada por el mesmo e outros dous acompañantes, se dirixa á Coruña “con el obgetto de gestionar varios asuntos de interés de la localidad y del distrito en general, como son obtener el pronto estudio de la carretera del Estado en su sección Noya a Muros, declarada ya por R.O. con el número segunda; de la otra de Muros a enlazar con la de Corcubión, y ademas procurar se ponga en ejecución la provincial de este pueblo a Corcubión por Carnota; y por ultimo obtener el pronto sondeo de la bahía de este puerto para la terminación del muelle”.

As incomodidades que supón o retraso dunha infraestrutura tan necesaria que permite unir Muros con Noia son cada vez maiores. Incluso a condución de correo Santiago-Muros vai verse negativamente afectada: “Se dio cuenta del oficio del Sr. Gobernador civil de esta provincia de veintitrés del natural trascibiendo á esta Alcaldía la Real orden del Ministerio de la Gobernación por la que se suprime la conducción á caballo del correo de Santiago á esta Capital y en su lugar se crea una conducción en carroaje de Santiago

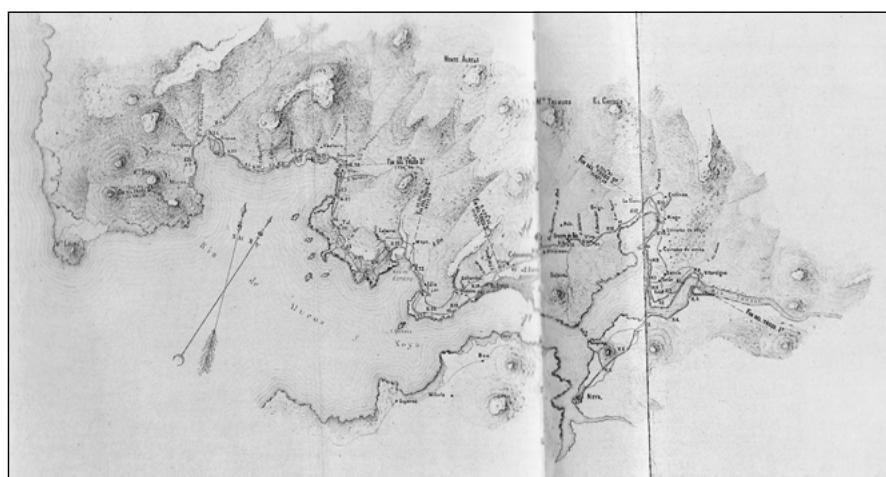

a Noya y otra por dos peatones de Noya á esta villa y la Corporación teniendo en cuenta que dado el sueldo de quinientas cincuenta pesetas que se asignan en dicha Real Orden para cada uno (...) puesto que es lo que actualmente les cuesta cada año el pago de la barca sobre el Tambre en el punto nombrado Barquiña de San Cosme y que por consiguiente tendrán que hacer el recorrido por el puente de D. Alonso y el de la Sierra sobre Entines, recorrido que alcanza una distancia de treinta y siete kilómetros de ida y otros tantos de vuelta á esta Capital: que por consiguiente cada uno de dichos Peatones tiene que recorrer diariamente trece leguas y un tercio cosa imposible máxime si se tiene en cuenta que en ese viaje tiene que conducir por término medio un peso de cuarenta kilos iguales a ochenta y seis libras castellanas, dificultad que se aumenta dado lo escabroso del camino que por consiguiente es imposible que los referidos peatones puedan hacer el camino con regularidad pues que cuando hay cinco á duras penas pueden conseguirlo á pesar de la ventaja de atravesar el Tambre por la an-

tes aludida Barca lo cual les ahorra unos diez kilómetros de distancia. La Corporación por unanimidad acuerda que la Alcaldía se dirija á la Dirección Gral. de comunicaciones haciendo presente los expresados problemas" (AM, 28 de xuño de 1896).

O 20 de decembro de 1896, sóubose oficialmente da poxa de obras da estrada de Muros a Noia, concedida por xestións do deputado da vila Gil de Reboleño, sendo ministro Linares Rivas. Comezaron os traballos o 20 de maio de 1897 na ponte de Valdexería. En sesión de 10 de xaneiro de 1897 o alcalde comunica á Corporación, a boa nova da poxa e adxudicación das obras dos tramos cuarto ao sexto: "El Señor presidente hizo presente a la Corporación que, como los Señores Concejales tenían conocimiento, la subasta de las obras de los trozos cuarto al sexto de la carretera de Noya a esta Villa ha tenido efecto, y adjudicándose aquellos a Don Roman Zunzunegui por la cantidad de trescientas cuarenta mil pesetas".

Proxecto de estrada Muros-Noia (1895). Catálogo da exposición "Estradas e camiños. O estado e a construcción dunha rede viaria en Galicia", Xunta de Galicia, 2007.

Unha vez coñecida a noticia desátase un “*inmenso júbilo en el vecindario*”, que se manifesta nunha improvisada festa e no engalanamento dos balcóns das casas: “*Esta satisfactoria noticia para el partido de Muros, que no cuenta con vía alguna de comunicación, ha causado inmenso júbilo en el vecindario que ve en tales obras un motivo de progreso y un medio de proporcionar a la clase jornalera el trabajo que tanto precisa para atender a sus más apremiantes necesidades. La prueba más acabada de lo mucho que importa al distrito la realización de las obras de la carretera es la alegría que se apoderó de los espíritus cuando se comunicó al público por la alcaldía de un modo solemne que las obras habían sido adjudicadas, improvisando con tal motivo una fiesta modesta pero de lucimiento a la que prestaron su concurso las personas de desahogada y modesta posición, adornando los balcones de sus casas durante el día e iluminándolos hasta las doce de la noche*”.

De novo a gratitud aos novos caci ques provinciais maniféstase en forma de declaracíons de fillos adoptivos e bautizos cos seus nomes das rúas. Xa ninguén se acorda dos anteriores: “*La necesidad tan sentida de la carretera para facilitar las comunicaciones en la mayor parte de las parroquias del distrito y con los Ayuntamientos de Outes y Noya ha sido causa de que esta corporación y vecinos del partido se interesasen con el Diputado a Cortes Sr. D. Guillermo Gil de Reboleño y con el mismo Exmo. Sr. Ministro de Fomento y su Sr. hermano el también Diputado por Betanzos Sr. D. Aureliano Linares Rivas para conseguir la construcción de aquella. El Sr. Ministro con*

su buen deseo e interés de proporcionar vías de comunicación a esta provincia que tanto las necesita, y más que otro alguno este partido judicial ha atendido las súplicas que se le dirigieron oficial y particularmente por este Ayuntamiento y vecinos eficazmente apoyados por el digno Diputado Sr. Don Guillermo Gil, quienes merecen el agradecimiento eterno de esta región. Pero no basta esto; los sentimientos de gratitud de todo un pueblo no se manifiestan con solo la palabra fugaz de unos cuantos individuos, es necesario ir más allá; es preciso que la generación que se está formando crezca llevando grabados en su mente los nombres de sus favorecedores, por que la Villa y puerto de Muros, olvidada hasta ahora en cuanto a vías de comunicación con ellas hallará el desarrollo que merecen sus industrias de salazón de pescados y de conservas alimenticias y la exportación de los frutos de sus montañas por este inmejorable puerto declarado de refugio por una ley.

Justo es por tanto que tributemos el homenaje de nuestro respeto gratitud y consideración a los que tendieron su mano protectora a esta olvidada región y por ello el Ayuntamiento como representante del pueblo e interpretando los sentimientos de éste está en el caso de perpetuar la época de la realización de las obras de la carretera dicha y los nombres de los Señores Ministro de Fomento Excelentísimo Sr. D. Aureliano Linares Rivas y Diputado a Cortes por este distrito electoral D. Guillermo Gil Reboleño.

Concluye el Sr. Presidente pidiendo a la Corporación que en consideración a las razones expuestas y observando como abunda la misma en los deseos

apuntados, se sirvan los señores concejales escoger el modo de perpetuar el recuerdo de los ilustres señores a que va hecha referencia. Después de un cambio de ideas sobre el particular y de manifestar todos su conformidad con lo hecho presente por el Sr. Alcalde acordó por unanimidad: que como justo homenage y recuerdo de la época feliz para esta región en que ha estado al frente del departamento de Fomento el Excmo. Sr. D. Aureliano Linares Rivas, al Malecón que debe construirse desde donde arrancará la carretera á Noya, ó sea desde el frente Noroeste de la Plaza Constitución, se le dé el nombre de "Paseo de Linares Rivas" colocándose la correspondiente chapa, chapa cuyo gasto se hará con cargo a fondo municipal que autoriza la Corporación: Que para que las importantes gestiones, actividad y buen deseo del digno representante en Cortes por este distrito electoral tengan una pequeña recompensa, se perpetua su memoria dando el nombre de "Calle de Gil de Reboleño" a la que hoy lleva el de (...) que empieza en la esquina de la casa de D. Ramón Artaza y sigue por arriba hasta la Plaza Libertad.

*El Sr. Concejal D. Juan Formoso Rio-
mayor hizo la moción para que como los
mismos Señores Ministro de Fomento y
Diputado a Cortes por el distrito son dig-
nos de que este pueblo les demuestre su
reconocimiento por los favores recibidos
de un modo que exprese los sentimien-
tos de afecto y gratitud hacia ellos, se
someta por el Sr. Presidente a discusión
la idea de que se les dé el título de hijos
adoptivos de esta Villa. Los Señores con-
cejales, después de puesta a discusión la
idea, la cogieron con muestras del mayor*

entusiasmo y haciéndola suya acordaron nombrar hijos adoptivos de esta Villa de Muros al Exmo. Sr. D. Aureliano Linares Rivas y a D. Guillermo Gil de Reboleño, a quienes para su conocimiento se les participa con copia del acuerdo por el Sr. Alcalde".

Como complemento ao anterior, o 13 de febreiro de 1897 a Corporación de Noia emite, igualmente, un voto de grazas ao deputado a Cortes por este distrito, Rafael Gasset e Chinchilla “significándole la inmensa satisfacción que ha causado en todo el vecindario haber visto publicada en la Gaceta de Madrid, la subasta para la ejecución del primero, segundo y tercer trozos de la carretera de esta villa a Muros”.

No ano 1919 estaba áinda en construcción o tramo de Outes a Muros polo Cruceiro de Roo¹⁰. Será, por fin, na segunda década do século XX cando remate definitivamente a construcción da tan ansiada estrada Muros-Noia¹¹.

10 Mariño, X. e García, X. (1999): *Efemérides de Outes*, p. 114.

11 Foi moi importante a repercusión urbana que na zona norte da vila de Noia provocou a conexión desta estrada coa que desde a vila de Noia conducía a Santiago de Compostela. Nos primeiros anos do século XX teñen lugar as expropiacións na zona do Calvario da vila de Noia con vistas a construír o enlace definitivo entre a estrada de Muros e a estrada de Santiago. Este enlace vai dar lugar á apertura dunha vía urbana que separa os espazos coñecidos como Alameda e Campo da Feira e que conduce ao novo centro da vila de Noia, lugar onde conflúen os tránsitos procedentes de Muros con aqueles procedentes da Barbanza, en García Vidal, P. (1991): op. cit., pp. 120-121.

A ESTRADA MUROS-CORCUBIÓN: A OBRA INTERMINABLE

Ao mesmo tempo que se reivindica unha comunicación terrestre con Noia, as autoridades de Muros pensan tamén en rachar co illamento polo norte, e lograr igualmente unha estrada costeira que enlace a vila de Muros coa de Corcubión. Ámbalas dúas estradas confluirán no bordo costeiro da vila para constituir unha nova fachada litoral complementada coas obras do peirao.

En sesión de 26 de decembro de 1877, deuse conta dunha solicitude presentada por varios veciños na que rogan ao Concello se sirva elevala co seu informe favorable á Deputación provincial, para que esta “conceda dos de los primeros lugares en el plan general de carreteras provinciales para las que deben unir a esta Villa con la de Corcubión y con Puente del Porco y para que la misma solicite del gobierno de S.M. la prevista construcción de la carretera general que partiendo de esta Villa debe enlazar con la de Noya”. En resposta e como apoio á solicitude, un concelleiro tomou a palabra para informar “que el Ayuntamiento estaba en el caso de acceder a los deseos de los firmantes no solo por las razones que ellos estiman con tanto acierto en la misma, sino que también si se tiene en cuenta que tanto las dos carreteras provinciales que en ella se expresan como la general del estado son de un interés grandísimo para este pueblo y al mismo tiempo deben ser muy poco costosas y mas fáciles de construcción que ninguna otra. Fíjese el Ayuntamiento en que por los sitios que tienen que atravesar se encuentran en abundancia los materiales

necesarios para las mismas, y que no es necesario acudir a otros puntos en busca de cuarzo y piedras para la construcción de puentes y paredes que haya que edificar, y verá la justicia que asiste a los reclamantes en su petición. Téngase también presente que las dos obras de mayor coste que hay que eexecutar en la carretera general de Noya a esta Villa son los dos puentes denominados “de Bendimón” en el Distrito de Outes y el de Esteiro en esta de Muros y que para estos dos puentes ya se encuentra la piedra, sino toda al menos en su mayor parte trabajada en el mismo sitio en que deben construirse. Junto a esto se añade que los puntos que tienen que atravesar las carreteras son casi en su totalidad montes del dominio común y que por lo tanto no hay apenas expropiaciones que hacer, de ningún modo puede el Ayuntamiento negarse a tal petición”. Outros concelleiros apoian a proposta manifestando “la necesidad de tales construcciones y los beneficios innumerables que reportarán aquellas carreteras al Distrito, fijándose principalmente en la general por la que podrían esportarse para el interior de España muchísimos pescados de esta ría y no habría necesidad de esportarlos por mar al extranjero”. Por unanimidade o Concello aproba elevar a petición á Deputación provincial.

En sesión de 1 de decembro de 1879, o alcalde pon en coñecemento da Corporación que con data 25 de novembro o gobernador da provincia comunicara a esta alcaldía que a Deputación provincial “en vista de la escaseza de la cosecha de este año en los distritos de Carballo, Ordes, Muros, Corcubión y Negreira con el fin de evitar los fuertes efectos de

la miseria y de la emigración" acordou propor e solicitar do goberno para que proceda ao estudo e construcción da estrada número dezaseis deste distrito, "con preferencia a las demás del plan de las de esta provincia aprobado por Real decreto de veinte y uno de setiembre último". A resposta da Corporación ante esta decisión é tremadamente expresiva da importancia que se concede á devandita obra e, igualmente, serve para poñer de manifesto o alto grao de incomunicación por terra de Muros co territorio circundante por mor das deficientes comunicacóns: "Ningún acto puede satisfacer tanto el orgullo y amor propio de los Regidores del Ayuntamiento de Muros en vista de las azarosas y difíciles circunstancias por que atraviesan sus administrados por consecuencias de la escasez de las últimas cosechas, como el oportuno acuerdo de la Digma. Diputación provincial al proponer y reclamar del Gobierno de S.M. el estudio e inmediata construcción de la carretera provincial que ha de unir a esta villa con las inmediatas de Cee y Corcubión anteponiéndolas a todas otras. Grande es el deber y la gratitud que contrae esta Corporación para con la provincia y para con el Exmo. Sr. Gobernador civil de la provincia por el elebado acto de humanidad y de adelanto material que intenta llebar a cabo en beneficio de los infelices habitantes de este distrito por ser el primero que consiguen. Con él indudablemente cesarán los terribles horrores de la miseria si con oportunidad se consigue pues la ejecución de las obras, sirviendo como de valla para contener la emigración último recurso de los desesperados.

Tan necesaria es Exmo. Sr. la carretera indicada que basta consignar que

para trasladarse a las poblaciones relacionadas es indispensable hacerlo a pie mediante a que los malos caminos o más bien senderos que existen no permiten el curso de las caballerías debido a lo cual ni una siquiera existe particular ni de alquiler, causa porque sin embargo de la proximidad, de la analogía de industrias y de intereses se vive entre este y aquellos pueblos sin la menor relación y como si los separase una inmensa distancia".

As autoridades provinciais van incumprir o inicialmente aprobado, relegando esta obra tan necesaria en beneficio doutras da provincia. As reiteradas protestas das autoridades de Muros non son suficientes para mudar unha actuación inxusta. Ante a noticia de que a Deputación provincial pretende a realization doutra estrada da provincia antes que a de Muros a Corcubión, ignorando incluso o Plan de estradas aprobado, o Concello reaccioná con prontitude e expresa o seu rexeitamento sinalando: "no permitir en manera alguna no solo porque en derecho le corresponde la preferencia que es mucho anterior en el plan aprobado, sino porque en este distrito y aún en el partido judicial no existe un solo metro de carretera abierta" (AM, 30/05/1880).

Igualmente, en sesión do 2 de decembro de 1883, a Corporación muradá protesta ante un oficio enviado polo Gobernador Civil no que se comunica a construcción doutra estrada previa á de Muros a Corcubión. Reclámase de novo, a través dun informe de oposición á obra que se pretende, sinalando a urxente necesidade de que Muros conte cunha estrada a Corcubión. De novo se insiste no estado de abandono "pues le ruboriza

la idea sola de que en todo el territorio que comprende este partido judicial no se encuentre ni siquiera un metro de carretera; siendo por lo mismo la única excepción no ya de la provincia y de Galicia sino quizás de España... Llegado a este punto, considera el Ayuntamiento, Señor Gobernador, debe imperar la decisión de su autoridad para ante la Exma. Diputación y de quien mas corresponda, a fin de que se otorgue a este desgraciado distrito la vida que le falta: que no sea considerado como hasta aquí como hijo espureo de la provincia, y se evite con diligencia la emigración de los brazos utiles de los pobres de familia que diariamente abandonan los hogares.

Que la inmediata construcción de la carretera de Muros a Corcubión no admite espera; no se oculta a la ilustración de V.S., siendo la primera y mas urgente atención de la provincia; porque ni aun existe un mal camino de herradura, debido a lo cual tienen que hacerse a pie los viajes a aquel punto por cuantas personas de esta villa se propongan pasar a el".

En sesión de 21 de outubro de 1884 dáse conta dun oficio do Gobernador da Provincia "fecha ocho del corriente mes, trasladando el acuerdo de la Exma. Comisión provincial a una instancia de la Corporación en que solicita el inmediato estudio y construcción de la carretera de esta Villa a la de Corcubión, con preferencia a las demás que le preceden en las del plan de la Provincia, en el que figura con el número diez y siete, al objeto de que se informe lo necesario". Informada a Corporación, redacta un aclaratorio escrito sobre a urxente necesidade desta

comunicación de Muros coa veciña vila de Corcubión nos termos seguintes:

"Señor Gobernador:

En ningun punto de la Provincia está tan justificada la necesidad de una carretera como la que hace ya unos treinta años se está solicitando para unir las capitales de partido, puertos de mar, o sea la de Corcubión a Muros. Esta necesidad se ha demostrado ya en muchos casos y ultimamente en la instancia de veintiuno de Setiembre finado, cuyo documento pudiera haber sido considerado bastante; empero cumplimentando la orden de V.S., cree la Corporación deber ampliarlo con algunas breves observaciones mas.

Decae el ánimo, Señor Gobernador, al considerar que Muros una de las poblaciones que mas contribuyen a la Provincia y aun al Estado por su carácter industrial, no tenga otras comunicaciones que las que le proporciona la mar, intransitable en muchos días del año; causa por que apenas ningun viagero la frecuenta. Situada casi a igual distancia, entre Corcubión y Noya y haciendo imposible el viajar por tierra entre dichos dos puntos, para obviar el inconveniente del viage tienen que cruzar la montaña de Mazaricos arrastrando penalidades y causandoles inmensos perjuicios, que desaparecerían con la expresada carretera, por cuya falta y no obstante la proximidad de Corcubión, ninguna relación puede existir entre esta y aquella Villa, por carecerse hasta de un mal camino de herraduras, hecho que perjudica tambien altamente los intereses de los Ayuntamientos situados entre ambos puntos, cuya agricultura y comercio permanecen estancados, porque solo a hombros por personas pueden estraer el producto de

sus cosechas e importar lo necesario para la vida. Que en todo el partido judicial no existe un solo metro de carretera; es mas que triste, desconsolador, y mucho mas cuando se reflexiona la exhuberancia de las mas de la Provincia, que no revisten ni la centésima parte de interes general que la que motiva el presente informe. Hay mas; esta seria la continuación de la de Corcubión y pondría a Muros en condiciones de poderse comunicar con esa Capital directamente y en un solo dia, evitandole el penoso rodeo de tener que hacerlo por Noya y Santiago; que no pue de verificarlo ahora menos de dos dias y medio a tres de viage, resultando de ello considerables economías y prontitud en toda clase de servicios.

Por lo tanto cree la Corporación que suscribe que es llegado el caso de que la Exma. Diputación provincial se acuerde de que existe en la Provincia un partido judicial con su importante Capital que por su situación topográfica y no haberle alcanzado los adelantos de los demás pueblos, vive aislada de ellos y sus habitantes se ven en la imperiosa necesidad de comunicarse y surtirse siempre por mar, por haberlo tenido en el mas absoluto olvido; a cuyo efecto (...) de la autoridad de V.S. todo su valer para que sea atendido como en justicia proceda".

A pesares de toda esta detida e exhaustiva exposición de motivos xustificatorios para rematar coa incomunicación de Muros coa costa norte, unha petición na que se leva insistindo xa preto de trinta anos, terá que agardarse bastantes anos máis para acadar unha resolución satisfactoria. Aínda na sucesiva achega de noticias positivas sobre o avance das xestións, a testana realidade encargá-

base de demostrar que as obras non se levaban a cabo.

A través da lectura dos xornais locais que florecen nos primeiros anos do século XX (*El Pueblo Muradano, La Liga de Amigos*), podemos igualmente comprobar as permanentes queixas ante o estado de abandono en que se atopaban as comunicacóns en Muros. As causas do declive da vila e como consecuencia, a forte corrente migratoria que leva ás xentes mozas cara aos países de Latinoamérica, aparecen directamente relacionadas co illamento destas terras. Así o pon de manifesto este fragmento aparecido no xornal *La Liga de Amigos* do 15 de setembro de 1910, baixo o significativo título de "*Un pueblo sin caminos*": "Llamamos la atención de los poderes públicos para que conociendo nuestras necesidades sepan poner pronto y eficaz remedio a nuestros angustiosos males. Aquí en Muros ¡triste es confesarlo! No hay ni se conoce un mal camino, ni una mala carretera (siquiera fuera de la ínfima clase). La capital de un distrito electoral, la cabeza de un importante partido judicial está aislada pero por completo. Los sufridos muradianos vivimos en el siglo XX como pudiéramos vivir en los tiempos primitivos, sin comunicación alguna con los demás pueblos comarcanos, constituyendo, al parecer, una especie de barrera infranqueable a todo cuanto signifique vida y progreso. Debido a este lastimoso estado de abandono la emigración amenaza dejar desierta a esta humanitaria villa y a todo su distrito, pues sus habitantes marchan diariamente a la Argentina y Repúblicas Sudamericanas, presentando por desgracia, síntomas bastante alarmantes, por cuanto familias enteras empiezan ya

a abandonar el terruño, la patria querida, el pueblo de sus ensueños y de sus amores, buscando en extrañas tierras, lo que aquí no encuentran, un pedazo de pan que poder llevarse a la boca”.

Con frecuencia, este atraso na construcción de vías de comunicación, achácase á desatención que Muros ten por parte dos poderes públicos, que vai dar lugar a que sexa relegado nos diferentes Plans de estradas provinciais a favor doutros lugares. Iso sucede no ano 1911, cando o Boletín oficial da provincia publica a relación detallada dos 160 quilómetros de estrada que corresponden á provincia para ser construídos polo Estado. O artigo “*En defensa de Muros*”, aparecido no xornal *La Liga de Amigos* en setembro de 1913, expresa a protesta polo intento por parte dos xornais de Ferrol de conseguir para a súa comarca aquilo que se intenta dar a Muros: “*Las carreteras a que se refiere el colega, son las siguientes: Boimorto a Muros, sección de Puente Ulla a Padrón, parte del trozo 4º.-Sección de Noya a Muros, travesía del lugar del Puente de D. Alonso.-Muros a Corcubión, sección de Muros a la ría de Jallas (trozos 1º,2º,3º y 4º). He aquí lo que nos otorga el Estado desde que se fundó el pueblo de Muros. Aislado, sin comunicación terrestre alguna; preténdese aún que prosiga en iguales condiciones, llorando los ferrolanos para que se les conceda parte de lo nuestro, que de justicia, nos corresponde”.*

Comprende o autor do escrito o cambio de prioridades na realización de tramos dunha estrada, como sucede no caso da que vai de Muros a Corcubión, pero en ningún caso está de acordo en fa-

vorecer a uns a costa doutros: “*En buena hora, que los amantes del país que los vió nacer procuren mejoras para sus comarcas, como lo hizo Corcubión, consiguendo comenzar la carretera por el trozo 5º, dejando los 1º,2º,3º y 4º correspondiente a la carretera de Muros a Corcubión, y no de Corcubión a Muros, como se desprende del hecho de empezar por el 5º trozo y no por el 1º; pero de eso, a procurar, por la influencia, preterir a unos para favorecer otros, cuando estos necesitan con más urgencia que aquellos lo que les fuera otorgado; eso es un crimen”.*

Parar o declive de Muros e evitar a sangría migratoria require dunha actuación decidida no campo das comunicacóns. Así o ve o xornal *La Liga de Amigos* cando afirma que a única solución é acometer sen demora as obras seguintes: 1º *Rápida unión del puerto de Muros con el vecino de Corcubión, sacando a subasta los tres primeros trozos de la carretera general que debe unir dichos puertos;* 2º *Inclusión inmediata de Muros en el plan general de Ferrocarriles estratégicos;* 3º *Camino directo desde la capital del partido al Ayuntamiento cercano de Mazaricos para que los productos de la comarca, puedan embarcarse en esta abrigadísima bahía.*

As dificultades que presentaban as comunicacóns de Muros con Corcubión á altura de 1924, quedan ben reflectidas na particular odisea de Ruth Matilda Anderson. Nesa data esta fotógrafa norteamericana, dentro do seu proxecto para a *Hispanic Society of América* de crear unha colección de imaxes de Galicia -nesta ocasión acompañada do seu pai Alfred Theodore Anderson-, pretende

Mulleres transportando equipaxes (1924).
Anderson, R. M.: Catálogo da exposición “Unha mirada de antano. Fotografías de Ruth Matilda Anderson en Galicia”, Fundación Caixa Galicia, 2009.

dirixirse desde Muros ata Fisterra. Esta curta expedición, porén, dada a extrema dificultade que presentaban as comunicacíons foi, en opinión de Lenaghan¹² “unha das más complicadas e difíciles”. Dende Muros, segue a dicirnos o autor citado baseándose nas anotacións da propia Matilda e do seu pai, “só podía chegarse ata o Pindo a pé ou a cabalo, mentres que desde a outra beira só se podía ir en barco... O camiño resultaba especialmente difícilso e a súa equipaxe fotográfica só complicaba a viaxe. Saíron de Muros con dous cabalos; o pai de Anderson ía montado nun e no segundo levaban as maletas. Cando alcanzaron a beira que a auga deixaba despexada por estar a marea baixa, comezaron a cruzar, mais nun momento unha corrente fixo que a auga lles dese polos xeonllos, polo cal Ruth subíu ao cabalo que levaba a equipaxe e o home que os guiaba sentou o seu neno

detrás do pai de Ardenson. Aínda que os cabalos esvararon na auga, o único danado foi o trípode, que arranhou o pai de Anderson á tarde na fonda. Desde o Pindo dirixíronse cara a Cee, e para este traxecto alugaron dúas mulleres que carrexaron as súas maletas sobre as cabezas mentres ían para o barco que os deixaría na outra beira”.

Da lectura das cartas e diarios de Alfred Theodore Anderson, decatámonos da tremenda dificultade de tránsito, tanto a cabalo como a pé, de Muros a Carnota: “Tardamos dúas horas e vinte minutos en percorrer 5 quilómetros, xa que o camiño é realmente malo. Nunca vin nada semellante no noso país. Unha boa cousa con respecto a isto é que se trata de rocha e non de lama”¹³. A propia Matilda Anderson, nas anotacións que acompañan ás fotografías, reflícte a dure-

12 Lenaghan, P: Catálogo da exposición “Unha mirada de antano. Fotografías de Ruth Matilda Anderson en Galicia”, Fundación Caixa Galicia, 2009, pp. 29-30.

13 Anderson, A. F.: Catálogo da exposición “Unha mirada de antano. Fotografías de Ruth Matilda Anderson en Galicia”, Fundación Caixa Galicia, 2009, p. 442.

Leiteiras (1924).
Anderson, R. M.: Catálogo da exposición “Unha mirada de antano. Fotografías de Ruth Matilda Anderson en Galicia”, Fundación Caixa Galicia, 2009.

za que representa desprazarse por estos dificultosos caminos. Así, cando fotografía unhas leiteiras regresando a Carnota, escribe: “Estas mulleres pasan a mañá indo e vindo de Muros co leite durante cinco quilómetros de corredoiras inzadas de pedras”¹⁴. Noutra anotación a unha fotografía dunha moza que vai de Muros a Carnota a través da montaña, cargando madeira na cabeza, ponse de manifesto o perigo de transitar por estes pedregosos sendeiros: “Para más seguridade nas rochas esvaradías e empinadas, a moza camiña descalza e leva os zocos enriba da carga de madeira”¹⁵.

Dende o Pindo ata Cee, “carreiro de montaña”, como o denomina Ruth Matilda Anderson, a dureza do traxecto é grande, con continuas subidas e baixadas sobre os penedos na súa primeira parte. Nes-

te tramo de complicado camiño que só podía realizarse a pé, son mulleres case sempre as que transportan fardos de diferentes materiais actuando como especializadas carrexadoras, cousa que chama poderosamente a atención ao citado Alfred Anderson. O viaxeiro queda abraiado ante a pesada carga que estas mulleres poden soportar sobre as súas cabezas: “As mulleres deben de ter as cabezas feitas dalgún material especial. Poñen un pequeno pano que parece unha salchicha enroscada baixo a carga”¹⁶.

“Ao Pindo, comenta Matilda Anderson sobre unha fotografía da aldea, pódese chegar por mar, pero un millar de pés de auga sepárano da estrada a Corcubión”¹⁷. Efectivamente, o río Xallas, como xa referimos, na súa unión co Atlántico vai constituir o grande obstáculo a salvar no camiño cara a Cee e Corcubión. Por terra,

¹⁴ Anderson, R. M.: Catálogo da exposición “Unha mirada de antano. Fotografías de Ruth Matilda Anderson en Galicia”, Fundación Caixa Galicia, 2009, p. 414.

¹⁵ Ibidem: 415.

¹⁶ Anderson, A. F. (2009): op. cit., pp. 442-443.

¹⁷ Anderson, R. M. (2009): op. cit., p. 415.

Cruzamento do Xallas en barca (1924). Anderson, R. M.: Catálogo da exposición “Unha mirada de antano. Fotografías de Ruth Matilda Anderson en Galicia”, Fundación Caixa Galicia, 2009.

só a través da ponte situada augas arriba era posible salvar este impedimento das augas. Como outra opción funcionaba unha barca de paso que cobraba polo servizo. Así nos describe Alfred Anderson este paso na súa viaxe no ano 1924: “Decontado chegamos a un lugar onde un señor maior agardaba nun barco, ao que nos subimos, o cal nos salvou dunha longa camiñada e pagamos só 10 céntimos cada un”¹⁸. Cruzado o Xallas, a mellora das comunicacións era notable comparada co traxecto a Muros como ben manifesta o citado autor: “Despois de abandonarmos o barco, seguimos por unha estrada en condicíons, no canto de por un carroiro ateigado de rochas coma o de antes”¹⁹.

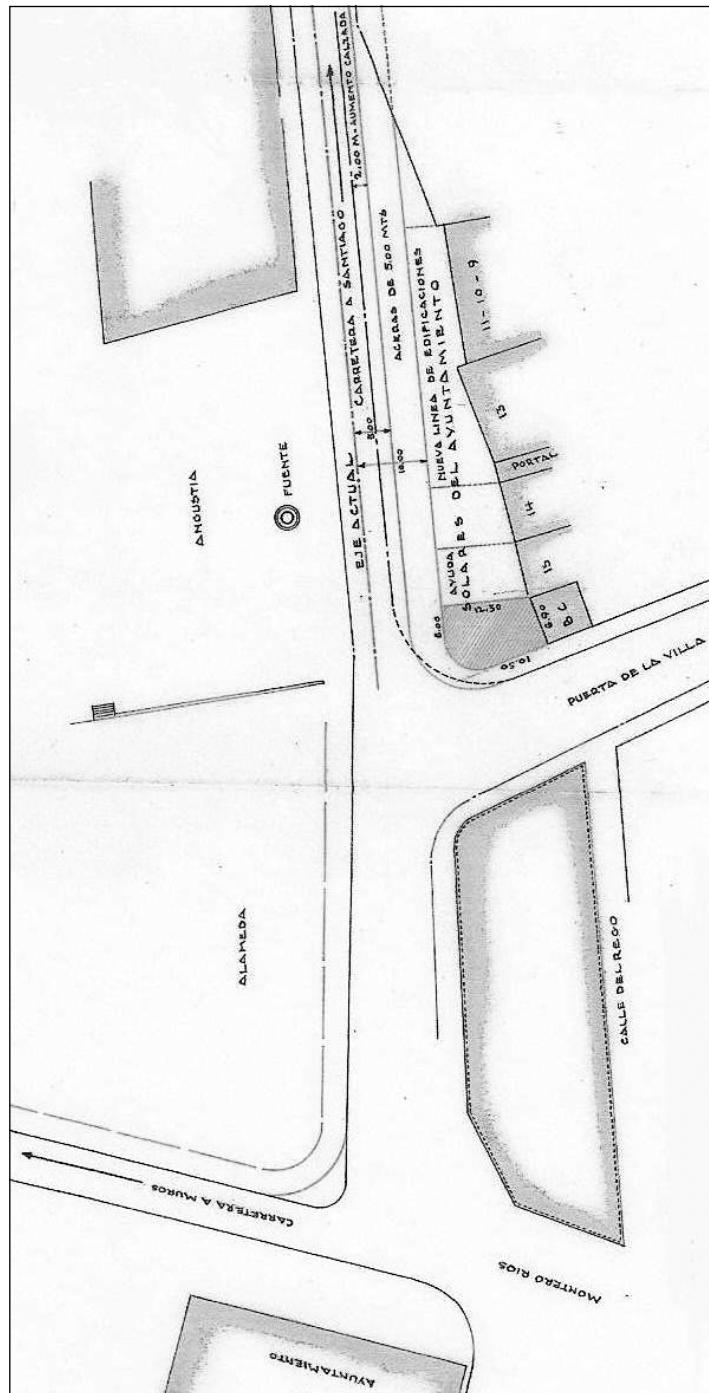
Ruth Matilda prognostica naquel 1924, que “algún día construirase unha ponte conectando o Pindo co gran

mundo”²⁰. O que tal vez non sospeitaba a fotógrafa norteamericana é que tardase tanto tempo en chegar o feliz acontecemento. Finalmente a obra inaugúrase en setembro de 1951. Os xornais galegos reflecten a nova: “El ministro de obras públicas inauguró el puente sobre el Jallas. Constituye una extraordinaria mejora para las comunicaciones de la provincia” (La Voz de Galicia 12/09/1951). “Corcubión y Cee, y las rías altas y las bajas, quedan unidas por el puente del Jallas inaugurado ayer por el ministro de obras públicas” (La Noche 13/09/1951). No libro de Actas de Noia aparece reflectida a recepción das autoridades, na que se contan unhas breves palabras do Ministro de Obras Públicas –Conde de Vallellano– sobre a transcendencia da inauguración da ponte sobre o río Xallas en Ézaro. “El desarrollo de los servicios de la carretera que une a las Rías Altas con las Rías Bajas decidirá los alicientes que hay que ofrecer al turista, y que puede ser una

¹⁸ Anderson, A. F. (2009): op. cit., p. 444.

¹⁹ Ibidem: 444.

²⁰ Anderson, R. M. (2009): op. cit., p. 415

Modificación da liña na estrada Santiago-Noia fronte á praza da Angustia (1944). Arquivo Municipal.

pista maravillosa. Invita al jefe de Obras Públicas de La Coruña a que cuide esta zona de comunicación, cuya importancia es turística, estratégica y económica”²¹.

En definitiva, dende a segunda metade do XIX (aínda que as obras se atrasen nalgúns tramos ás primeiras décadas do XX) realizáronse os proxectos de construcción das novas estradas e camiños na ría de Muros-Noia, que van soportar a accesibilidade actual²². Porén esas comunicacóns serán consideradas ate o día de hoxe como deficitarias por mor da súa incapacidade para rachar dun xeito doado o illamento deste sector da costa. Así o vía xa, por exemplo, o xeógrafo Casas Torres (1943), quen, logo de constatar que todo o tráfico terrestre da Ría converxe en Noia, “su llave y puerta”,

e que a ela aflúen os camións de peixe que levan a súa mercadoría á Coruña, os automóbiles de viaxeiros e os “pesados e chirriantes carros do país”, conclúe que: “La ría está mal comunicada, ninguna vía férrea la relaciona con el interior y los treinta y cinco kilómetros de carretera que enlazan Santiago con Noya, dada la forma en que actualmente se presta el servicio de transporte, son penosamente salvables para gran parte de los viajeros que efectúan este desplazamiento. Esta carretera, al llegar a Noya, se bifurca: un ramal contornea la orilla Norte en busca de Muros y luego abandona la Ría en dirección a Corcubión; el otro sigue la orilla Sur hasta Juno y desde allí penetra tierra adentro en busca de los enlaces de las carreteras de la ría de Arosa”²³.

21 Agrafoxo Pérez, X. (2002): *Memorias do Franquismo*, p. 493.

22 Nárdiz Ortiz, C. (2007): op. cit.

23 Casas Torres, J. M. (1943): “Sobre la Geografía humana de la Ría de Muros y Noya”, rev. Estudios Geográficos, t. IV, pp. 568-569.

ida e obra do Poeta Añón
(no seu bicentenario)

Ramón Blanco

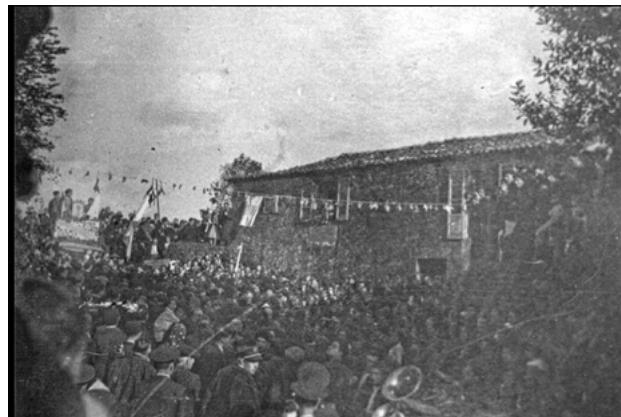
RECORDOS DA INFANCIA

Francisco Añón Paz naceu o 9 de outubro de 1812 na aldea de Boel, freguesía de San Pedro de Outes. Era o fillo mediano dos tres que tiveron Vicenta Paz Rodríguez e Fernando Añón Taboada, labregos que gozaban dun bo status social. Os irmáns do poeta tamén se dedicaron á labranza. A maior, Nicolasa, había ditarlle de memoria en 1885 algúns poemas propios ao párroco Jacobo Lema Fernández, quen os transcribiu, mais, dadas as condicións socioculturais, non puido acadar nin a sona nin os resultados de Francisco. Sospítase que o irmán menor, Tomás, puidó chegar a alcalde de Outes.

A súa infancia transcorreu pois nun ambiente rural, a carón das brañas de Boel, regadas polo río Tins, no seu curso cara á ría de Muros e Noia, paisaxes que moitas veces describirá na súa obra.

Como era afillado do cura de San Pedro de Outes, Francisco Ossorio León, non sería estranxo que fose este quen lle ensinase as primeiras letras e quen o encamiñase máis tarde a estudar no seminario, que naquel tempo era o cauce natural para o ascenso social. Deste xeito, ingresa, xa con dezasete anos, como “pretendiente pobre para beca”, no Seminario Conciliar de Santiago en 1829 (o mesmo ano no que foi fundado, sito daquela no antigo Colexio

Maior de San Clemente) e alí estuda tres cursos de Filosofía e cinco de Teoloxía. Ao concluir os cursos de Filosofía examínase na universidade para obter o grao de bacharel. Cando remata os estudos de Teoloxía (obtendo en quinto a cualificación de sobresaliente) vai comezar, en 1837, a carreira de Xurisprudencia na Universidade compostelá, grazas á íntima relación que existía daquela entre esta institución e o Seminario. Tiña que completar oito cursos, mais o primeiro e o segundo ano conseguiu simultaneas dous, polo que xa obtivo o título de bacharel en leis en 1843. Estudando esta carreira coñeceu a quien sería un dos seus mellores amigos para o resto da vida: o vigués José María Posada Pereira, catro anos máis novo, fundador en 1845 de *La Aurora de Galicia. Periódico de Literatura, Ciencias y Artes* e cofundador en 1853 de *Faro de Vigo. Periódico de comercio y de intereses generales*. Chegaron a facer algúns poemas en coautoría e tamén se dedicaron textos un ao outro. Este amigo era pintor afeccionado e sabemos por unha alusión literaria súa dun posibel retrato de Añón que nunca vimos, mais volveremos falar doutras imaxes que si conservamos.

Colocación da placa na casa natal, na aldea de Boel, en 1935.

PRIMEIROS ESCRITOS

En 1840 escribe “El médico enamorado”, que son os primeiros versos

Fotografía de
Añón.

que se lle coñecen; trátase dun poema satírico, temática á que volverá frecuentemente nos seus corrosivos epigramas e epitafios. Nese mesmo ano incorpórase con outros mozos –José María Posada, Antonio Neira Mosquera, Antolín Faraldo, Romero Ortiz, Alberto Camino...–, quen acabarán por ser destacados escritores e intelectuais, á “Academia Artística y Literaria de Santiago de Compostela”,

que, grazas ao apoio do xeneral Martín José Iriarte, tiña por local os salóns do desamortizado mosteiro de San Martiño. Mais tarde, cando non se permitiron alí, as reunións tiveron lugar nas propias vivendas dos socios. Quizais isto favorecese a aparición da súa primeira poesía en galego da que temos noticia: “Un-a carta anónima”, datada en 1842, escrita como vinganza por ser expulsado, canda outros estudiantes, dun faladoiro que tiña lugar nunha casa compostelá.

A Academia Artística e Literaria de Santiago acada o esplendor precisamente no período dos devanditos dous anos: 1840-1842, baixo a presidencia de Domingo Díaz de Robles e Vicente Manuel Cociña. Aos seus socios, influídos polo filantropismo de Ramón de la Sagra, e de tendencia progresista (só unha cuarta parte dos membros responden á ideoloxía liberal moderada), non lles son alleos temas tan modernos como a pena de morte, a emancipación da muller e o incipiente socialismo utópico. Añón é o único que ten orixe campesiña.

O voceiro máis representativo desta “academia” era *El Idólatra de Galicia. Periódico sabatino de literatura, ciencias y artes general, historia, moral y costumbres* (Santiago, 1841-1842). Neste periódico publicará Añón os primeiros poemas, que tamén irán aparecendo en *El Recreo Compostelano. Periódico Literario* (Santiago, 1842-1843), no claramente provincialista *El Porvenir. Revista de la Juventud Gallega* (Santiago, 1845), e nos moderados *El Centinela de Galicia. Periódico político, literario e industrial* (A Coruña, 1843-1844) e no xa mentado *La Aurora de Galicia. Periódico de Litera-*

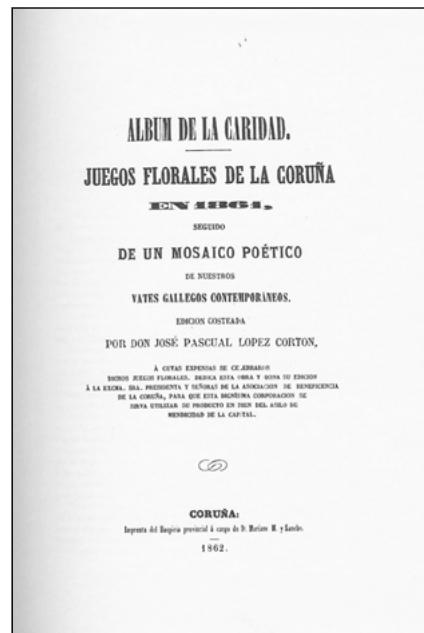
tura, Ciencias y Artes (Santiago, 1845). Neste último, no nº 8, aparecido o nove de agosto, imprímese a primeira versión da égloga “Recordos da infancia”, datada en Compostela no mesmo mes. Este texto constitúe unha das primeiras e más dignas mostras do Rexurdimento literario.

POLO MUNDO EN XIRA

Ao ano seguinte, coincidindo co Levantamento de 1846 contra o goberno de Narváez, que tivo o seu triste fin no fusilamento dos “Mártires de Carballo”, e talvez por estar implicado politicamente na revolta, marcha a Portugal, onde permanecerá até 1850. Pouco antes desta partida escribira o tamén sonado poema “A Pantasma”, que inicialmente el titulara “Alma en pena” (o troco debeu vir da mano de ourensán Lamas Carvajal, cando o publicou en *El Heraldo Gallego*), e estaba baseado, ao parecer, en feitos reais.

Na cidade de Lisboa, vai convivir co seu curmán Diego Campos Añón, propietario dunha libraría na Rua Nova do Carmo, que estaba casado coa portuguesa Joaquina Rosa, a quen o poeta dedicará algúns dos seus textos en portugués. Supонse que estes primos o poñerían en contacto cos círculos culturais da cidade e tense dito que o poeta foi redactor, con Luis Rivera, na *Revista Peninsular*, publicación bilingüe portugués-castelán editada en Lisboa, na que tiveron acollida as ideas do federalismo ibérico, sempre vencellado á ideoloxía republicana e progresista (o que si nos consta nesta revista é a publicación dun poema seu, mais anos depois, durante unha segunda estadía na cidade). Reafirmando a súa aura de

poeta revolucionario, está a lenda que lle outorga a autoría dun “*Hino dos povos*” que lle custaría a expulsión ou fuxida de Portugal, e que descoñecemos, pero que quizais se confunda con algún dos outros himnos que el creou e si conservamos.

Album de la
Caridad.

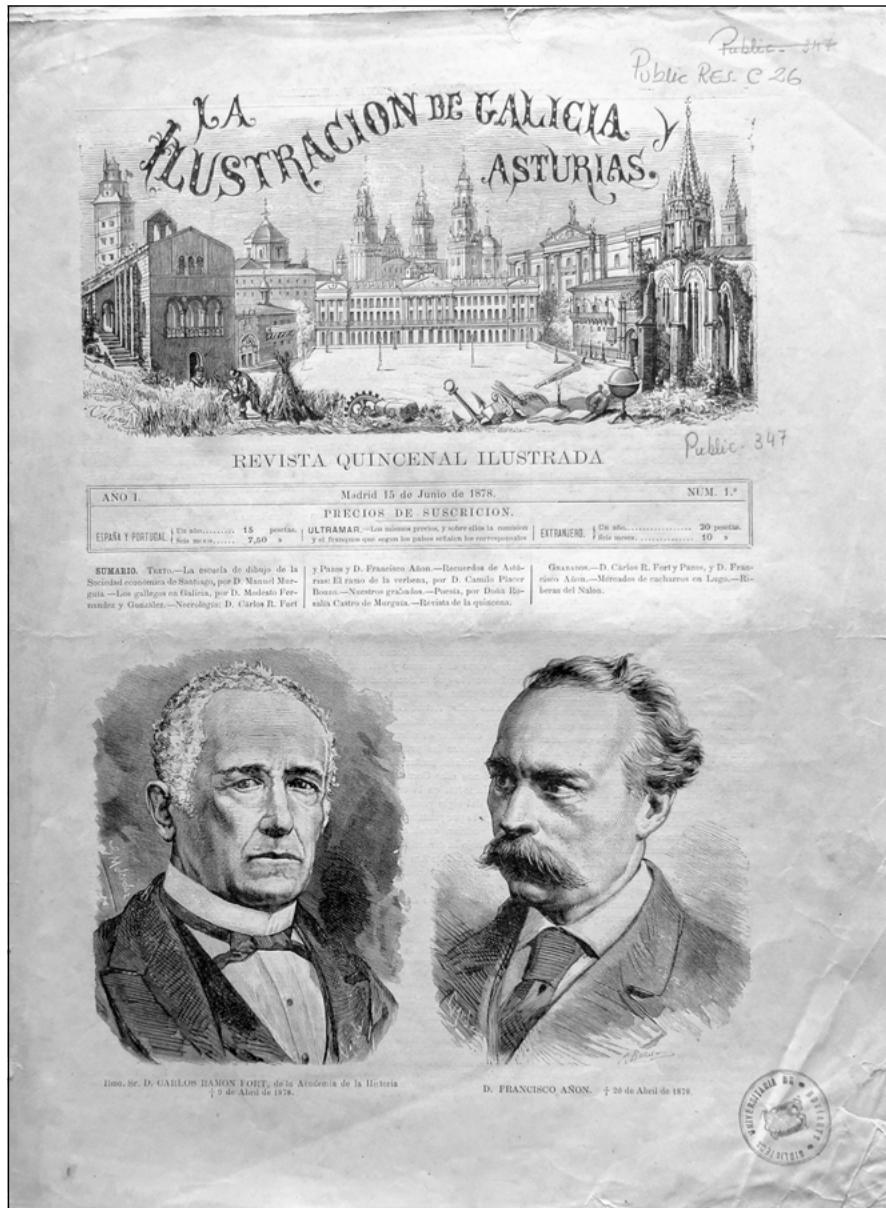
Debeu ser na propia Lisboa onde coñeceu a Lord Shawford, un enigmático personaxe ao que acompañará, en calidade de secretario, nunha longa viaxe por Europa, da que se refiren estancias en Francia e Italia, posibelmente durante tres anos (de 1850 a 1853), nos que viu novas experiencias e unha suposta época de despreocupacións económicas que coincidirían cunha fase de esterilidade literaria. Practicamente só podemos ilustrar esta viaxe con pequenas alusións nalgúns versos.

Por estes anos, nalgúnha moderna cidade, mesmo xa cando estaba en Lisboa, debeu posar para a única fotografía que del coñecemos. Aínda que o seu aspecto fose xovial, Añón debía estar nesta imaxe

máis próximo á madurez, e debeu ser retratado entre 1846 e 1851. O que está claro é que se trata dun dos primeiros escritores galegos fotografado.

Necrolóxica
na revista de
Murguía, 1878.

En 1853 e 1854, polo menos, documentábase a súa estadía en Sevilla a través de anuncios e avisos no xornal *El Porvenir. Diario político de Sevilla*, nos que se ofrece como profesor de francés e italiano. Así, por exemplo, temos un no que se oferta: “un nuevo curso de francés por el sistema Ollendorff, dirigido por el señor Añón, ex profesor del liceo parisiense de Lisboa”. O método gramatical Ollendorff fora introducido en España a partir de 1851 por Eduardo Benot Rodríguez, o cal nos amosa que Francisco Añón estaba atento ás renovacións pedagóxicas do momento.

En febreiro de 1854 morre o pai do poeta. Algún tempo despois, o curmán Pepe Tuñas Paz reclamínalle cunha epístola en verso que non fixera un epitafio para a tumba do proxenitor, el que tanto dada era a compoñer epitafios. O aludido replicalle molesto con outra epístola satírica. No entanto, na Semana Santa de 1856 este Pepe Tuñas recibiu un poema moi cariñoso, no que consta que Añón se dispón para viaxar á Corte.

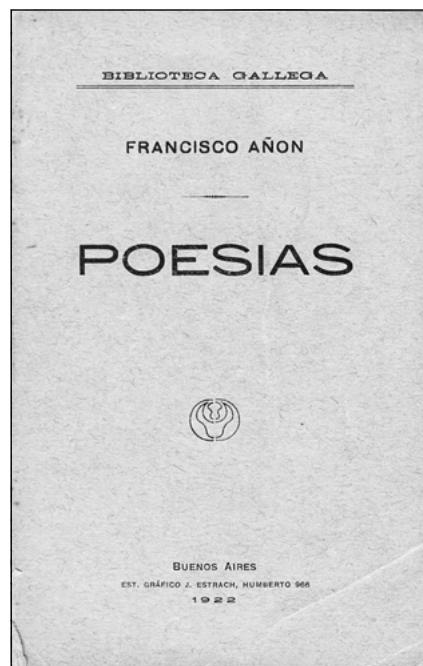
A GLORIA LITERARIA

En 1857 xa está con certeza en Madrid, onde, segundo algúns testemuños, continúa a ensinar francés, dedícase ao xornalismo político e vive humildemente mentres escribe máis ca nunca, pois é a partir de entón cando comeza a súa etapa literaria máis prolífica e de maior recoñecemento polos seus contemporáneos. Nesta cidade coñece a Manuel Murguía, frecuente colaborador dos xornais progresistas, en cuxas redaccións era fácil atoparse cos seus impulsos: Práxedes

Mateo Sagasta, Manuel Ruiz Zorrilla, Emilio Castelar, Gaspar Núñez de Arce... e outros persoeiros da elite política e xornalística daquela, moi familiarizados co contorno masónico.

Estando en Madrid, en 1858, ve a luz unha das súas poesías de maior logro cómico e cuxa fama mesmo cruzou o océano Atlántico: “El borracho y el eco”.

En 1861 celébranse na Coruña os primeiros Xogos Florais de Galicia, certame literario puntal do Rexurdimento, promovido por Juana de Vega, condesa de Espoz y Mina, e Benito Vicetto. Da organización ocupouse Antonio María de la Iglesia e patrocinouno José Pascual López Cortón. Añón presenta ao concurso, en lingua galega: “A Galicia” –tema e condición que esixían as bases para acceder ao pri-

Portada das
Poesías,
Buenos Aires,
1922. Copia-
reimpresión
da edición que
fixera Martínez
Salazar en 1889

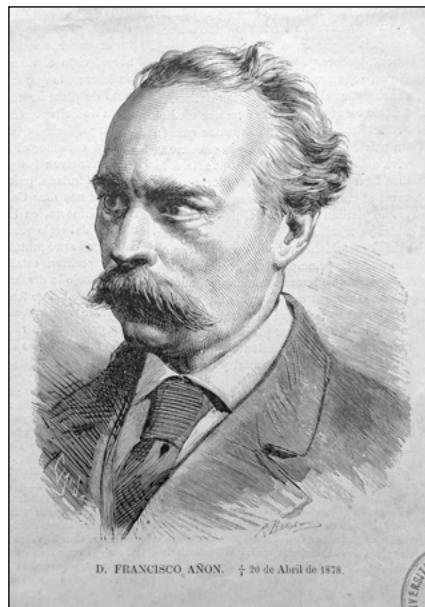
Monumento a Añón, foto do concello de Outes.

meiro premio – e “Juegos Florales”. Aínda que este premio vai quedar deserto, o poeta obterá o primeiro accésit. Os outros poemas galardoados estaban escritos en castelán. En 1862 publicase na Coruña o *Álbum de la Caridad. Juegos Florales de la Coruña de 1861, seguido de un mosaico poético de nuestros vates gallegos contemporáneos*, edición sufragada por López Cortón e organizada por Antonio de la Iglesia. Esta obra (cuxo importe das vendas sería destinado ao asilo de mendicidade da Coruña) recolle os textos premiados no certame, así como unha antoloxía poética en galego e castelán. Do de Boel publicanse: “Juegos Florales”, “A Galicia”, “Recordos da Infancia”, “O Magosto” (un fragmento) e, en castelán, “El Borracho y el Eco”; seguramente os cinco únicos poemas que viu editados en formato libro (“Recordos da Infancia” reaparece na *Colección de poesías gallegas de diferentes autores*, por José Casal y Lois (Pontevedra, 1865)).

O retrato máis coñecido do poeta. Gravado de Balaca, detalle da necrolóxica. Hemeroteca USC.

O 30 de novembro de 1861 escribiu o poema titulado “A mi querida hija Eufrósina”. Tamén escribiu un “Cantar”, do que non sabemos a data, onde se alude

a unha “idolatrada hija”. Son os únicos datos que temos relativos a unha pouco posíbel paternidade de Añón (na súa tese doutoral sobre o poeta, Fernando Bel Ortega concluíu que seguramente Eufrosina fose unha creación poética referente á mitoloxía clásica; do mesmo xeito, só podemos intuir supostos amores por alusións literarias), aínda que chegaron a nós fontes orais que afirman que si tivo descendencia, e mesmo obtivemos un nome: Rudesinda.

Vida e morte dun poeta

Biografía de
FRANCISCO AÑÓN PAZ

Por XOSEFINA LÓPEZ DE SERANTES

CAMIÑOS DESANDADOS

Volve a Portugal en 1866, nunha nova estadía en Lisboa que tamén ten sido explicada atendendo a motivos políticos. De ser certo, buscaría refuxio no país veciño a raíz dos violentos sucesos de 1866, cando, tras varias revoltas e tentativas republicanas, a raíña Isabel II recorreu novamente a Narváez para gobernar con

dureza. Na capital lusa, ademais de colaborar no *Diário de Notícias*, publicará, na *Revista Peninsular*, o poema en castelán “A Lisboa”, que fora escrito en Madrid o 19 de febreiro de 1857, bastante despois da primeira estadía. Tamén en 1867 escribe en castelán “En la inauguración de la estatua Á Camóens” (ou “Á Camóens”). Outro exemplo claro do aprecio que o poeta lle ten á historia e literatura do país de acollida témolos en “A fonte dos amores”, composto en portugués e baseado na lenda de Inés de Castro, a nobre galega que sería raíña despois de morta.

Portada do libro de López de Serantes.

Deixa Lisboa en 1868, talvez pase primeiro por Madrid, pero un poema datado en Santiago de Compostela no 4 de maio próbanos que volveu a Galiza. Sería obrigada algunha visita á casa familiar despois de tanto tempo ausente.

No verán daquel ano, o 7 de agosto, escríbelle ao curmán Diego Campos desde a Ponte Nafonso e na carta inclúelle un fragmento do poema “¡Boé!”; na mesma consta que botou un tempo na aldea natal e mais que fixo varias viaxes de compromiso para visitar familiares e amizades.

Coincide este regreso coa Revolución de Setembro de 1868, tamén coñecida como a Gloriosa, que supuxo o exilio de Isabel II e a fin da súa monarquía. Apenas un mes despois de triunfar a revolución, publica o 24 de outubro, en *La Revolución. Periódico liberal de Santiago*, o poema “La Revolución. Himno patriótico, dedicado al pueblo, al ejército y a la armada”. O mesmo día 24 asina unha nova carta en Compostela dirixida a Murguía, que estaba en Madrid. O de Boel envíalle un himno por ver se pode ver a luz pública

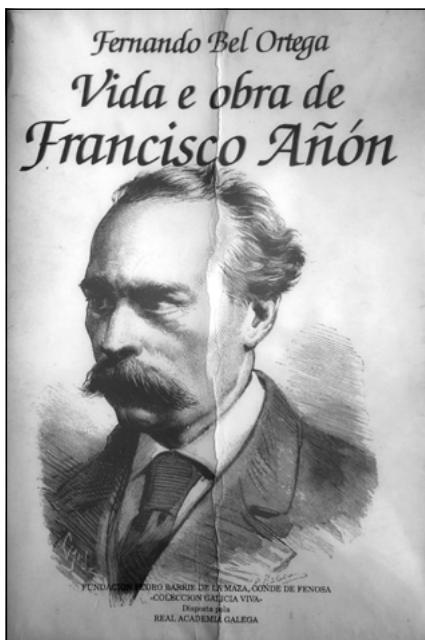
ca na capital e mesmo presentarollo a un premio (como proba de valía argúe que se publica tamén na Coruña e en Santiago –co cal imaxinamos que é o mesmo aparecido en *La Revolución*– e que vai ser musicado). Podería ser o tantas veces mentado e nunca atopado “Hino dos povos”, tal como intuíu Gonzalo Navaza. A misiva remata cunha posdata pola que sabemos que Añón visitou a Rosalía de Castro e mais a filla desta.

En xaneiro de 1869 seguía por Santiago, desde onde lle escribe a Eduardo Campos, o primo segundo afincado en Vigo, fillo de Diego (e libreiro igual que seu pai), para felicitalo pola recente voda con Josefa Ramos. Envíalles o poema “A meus primos E. y P.”. Ten intención de viaxar a Madrid a finais de mes e aproveitará para deterse dous ou tres días en Vigo. Mais en febreiro estivo (como

mínimo nove días) na cidade da Coruña, onde escribe “A una gallega renegada” e o famoso soneto “Amor apresurado”.

E xa pouco antes de partir definitivamente para Madrid, vai estar en Santiago. Tense dito que rexentou unha libraría de vello, pero que lle foi mal o negocio. Non hai probas de que tivese tal empresa, aínda que si lle era ben familiar o sector do libro. Couceiro Freijomil deixou escrito que o poeta aparecera por Compostela “tratando de desfigurarse para pasar inadvertido”. Se cadra refírese a que fixo cambios no seu aspecto habitual: por exemplo, deixar barba, como, por certo, aparece caracterizado na ilustración da portada da primeira edición d’*O Divino Sainete* (onde Curros Enríquez o inmortalizou), de onde nunca diríamos que a imaxe garda parecido co Añón que “coñecemos” fisicamente. Analizando correspondencia remitida aos primos de Vigo, chegamos á conclusión de que quizais fose Diego Campos quen regresase a esta cidade para montar alí unha nova libraría e que igual Añón traballase con el por aquel breve espazo de tempo.

Portada do libro
de Bel Ortega.

OUTONO EN MADRID

A finais do verán atopámolo en Madrid, deixando atrás Galiza para sempre, formando parte da sociedade republicana federal “La Fraternidad republicana galálico-asturiana”, cuxa alusión á fraternidade nos trae ecos de filántropos e masóns. Esta era unha agrupación que xurdira a raíz do Pacto Federal Galaico-Asturiano (asinado nese mesmo ano, 1869), coa pretensión de reforzar e tentar levar a cabo os postulados federalistas e de mu-

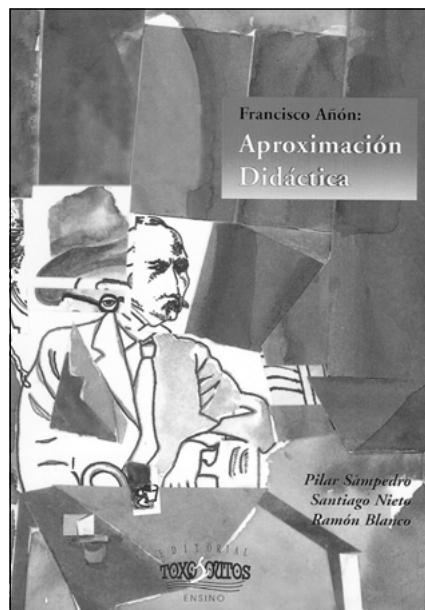
tua axuda entre as dúas “provincias” (Galaiza e Asturias), tal como fora acordado no pacto, así como mellorar e implantar infraestruturas e vías de comunicación.

E áinda é posíbel que nese mesmo ano fose recomendado, por Joaquín Compañel, ao político galego Eugenio Montero Ríos para traballar no “Ministerio de Gracia y Justicia”. Si está documentado o seu nomeamento como “auxiliar de arquivo” en xullo de 1872, por mediación de Montero Ríos, sendo ascendido a “oficial 3º. del archivo” en xaneiro de 1873, ano no que é cesado do seu posto, coincidindo cun longo afastamento de Montero Ríos da vida política e, curiosamente, coincidindo tamén co breve período da I República.

Varios intelectuais galegos emigrados en Madrid crean en setembro de 1875 a tertulia “Galicia Literaria”, que comeza a celebrarse no domicilio da poeta Emilia Calé Torres de Quintero, onde tamén vivía o seu primo Teodosio Vesteiro Torres, quen será promotor e secretario desta asociación. Todos os membros aceptan a Francisco Añón como presidente indiscutíbel da mesma. O faladoiro celebrábase os días 10, 20 e 30 de cada mes, baixo o lema “Liberdade, igualdade e fraternidade”. Despois dalgúns problemas internos, esta tertulia disólvese catro meses despois, e en xuño de 1876 tamén Vesteiro Torres lle pon fin á súa vida, motivando unha fermosa e sentida elexía composta polo noso poeta: “Á indeleble memoria do malogrado poeta e literato gallego Don Teodosio Vesteiro Torres”.

En xuño de 1877 Francisco Añón aparece como autor da tradución (incom-

pleta) da novela rusa *Los dos amigos*, de “M. J. Tourguenet” (supoñemos que se trata do novelista ruso Iván Tourgueniev), aparecida no periódico madrileño *Crónica de la guerra*. No mesmo ano escribe o soneto anticlerical “Al papa” (contra Pío IX) e o poema “Á Galicia” que empeza co verso: “De teus recordos vivo ¡Galicia encantadora!”.

Portada do libro sobre Añón de 2005.

Algúns noites visita o café Imperial da Porta do Sol e recita as súas poesías para os estudantes galegos que alí se reúnen.

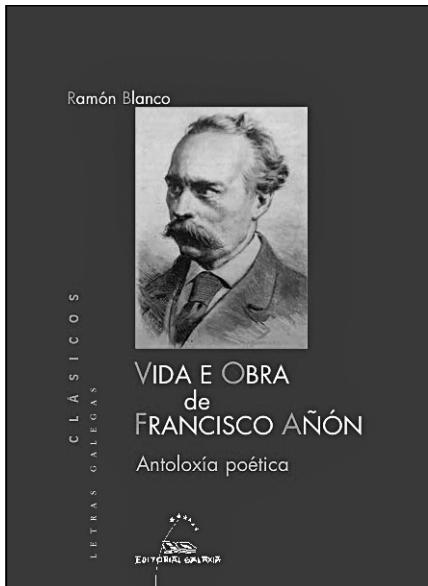
Cara ao final da súa vida, probablemente en xaneiro de 1878, deixou coidadosamente escrito un caderno con vinte e cinco poemas seus, quizais os que prefería, ou os que tivo tempo a copiar. O primeiro posuidor deste manuscrito

debeu ser o primo segundo Eduardo Campos Almeida.

ao *Cementerio General del Sur*, e a día de hoxe están perdidos.

Portada do libro de Ramón Blanco, 2012.

Na tarde do 14 de abril de 1878 ingresa, “padecendo afecto hepático”, no Hospital de la Princesa, de caridade e beneficencia. Aínda ten na adversidade a ocorrencia de rirse de si mesmo na composición “A miña enfermedá”, publicada ese mesmo ano a partir da autógrafa que conservaba Juan Bautista Neira, quen aseguraba que fora composta polo autor poucos días antes do seu falecemento. Morreu nese hospital o día 20 de abril. Ao día seguinte foi enterrado en sepultura común no madrileño *Cementerio General del Norte*. Entre os asistentes ao sepelio estaban Montero Ríos, Mugártegui, Murguía, Compañel e Federico Romaña (este e a súa familia acolleran durante moito tempo o poeta, xa enfermo). Pasou o tempo e os seus restos foron trasladados

POST MORTEM

O 15 de xuño de 1878, no primeiro número de *La Ilustración de Galicia y Asturias*, revista que dirixe en Madrid Manuel Murguía, vai publicar este a “Necrología D. Francisco Añón”. Antes desta nota, e como ilustración da mesma, figura (cremos que por primeira vez) o xa famoso, e tantas veces reproducido, gravado realizado por Ricardo Balaca y Canseco.

Aos poucos días da morte, os mesmos amigos que pagaran o enterro formaron unha comisión para publicar as súas obras, que nunca foran compiladas, mais todo quedou nas intencións. Aínda así, a primeira edición individual dos seus poemas data do mesmo ano de 1878, xa póstuma, e públicase en Vigo como folletón na “Biblioteca de la Concordia”, do periódico *La Concordia*, co seguinte título: “Poesías varias. Colección debida á la inspirada pluma del eminente gallego D. Francisco Añón Paz. Precedidas de un artículo necrológico”. En folletín, editase en Noia entre fins de 1879 e mediados de 1880, en *El Tambre. Periódico de intereses generales, noticias y anuncios*, a segunda edición póstuma cos poemas de Añón. En 1889 sae unha compilación das súas poesías na “Biblioteca Gallega”, dirixida na Coruña por Andrés Martínez Salazar, baixo o título *Francisco Añón. Poesías*, que foi posíbel grazas á doazón de textos por parte de varias persoas e corporacións. Desta edición faríase unha copia-reimpresión en Buenos Aires en 1922, a instancias da “Comisión Directi-

va de la Sociedad Unión Residentes de Outes en Sud-América". Comezaba así a repararse unha inxustiza: que o Poeta Añón non tivese un libro.

BIBLIOGRAFÍA

AÑÓN PAZ, FRANCISCO: *Poesías Galegas*. Real Academia Galega, A Coruña, 1966 (hai edición facsimilar do Concello de Outes, 2012).

BEL ORTEGA, FERNANDO: *Vida e obra de Francisco Añón*. Fundación Pedro Barrié de la Maza, A Coruña, 1991.

BLANCO, RAMÓN: *Vida e obra de Francisco Añón. Antoloxía poética*. Editorial Galaxia, Vigo, 2012.

LÓPEZ DE SERANTES, XOSEFINA: *Vida e morte dun poeta: Biografía de Francisco Añón Paz*. Venus Artes Gráficas, A Coruña, 1986.

SAMPEDRO, PILAR; NIETO, SAN-TIAGO; BLANCO, RAMÓN: *Francisco Añón: Aproximación didáctica*. Editorial Toxosoutos, Noia, 2005.

Logotipo do Ano Añón.

*A*s letras de Porto do Son. Unha panorámica

Xoán Pastor Rodríguez Santamaría

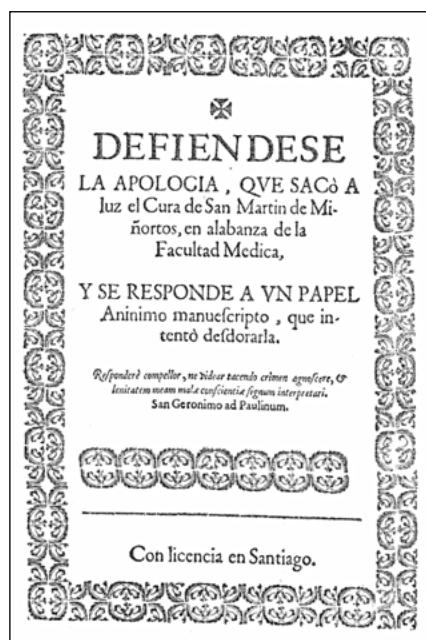

Conserva Porto do Son pegadas da presenza humana dende moi antigo, con monumentos castrexos como o Castro de Baroña, lápidas romanas como a de Queiruga, sepulcros paleocristiáns, e moitos monumentos que nos levan da Idade Media aos nosos días. Pero tamén, como é natural, fixo esta vila achegas ao mundo das letras, nun eido tan extenso que abrangue a poesía, a narrativa, o ensaio, o xornalismo, a tradución, a antropoloxía, a musicoloxía ou as ciencias. Faremos un breve percorrido dende o século XVIII aos nosos días, que será só un pálido eco dunha riqueza máis profunda.

No primeiro cuarto do século XVIII, o século da Ilustración, hai que citar a **Nicolás Antonio Araújo e Salgado** (1682-1732), un noiés que foi párroco de Miñortos, no Son, onde faleceu, e onde escribira unha *Apología de la medicina*,

considerándoa unha arte nobre, pois era fillo dun catedrático desa especialidade. A obra trouxo polémica, e un novo folleto de Araújo en 1716, *Defiéndese la apología que sacó a la luz el cura de San Martín de Miñortos*, que asina na parroquia que rexía o dezaseis de xullo dese ano. O seu folleto foi reeditado en 1961 por Ramón Baltar Domínguez con outros traballos científicos do século XVIII. O folleto orixinal, de 1716, consérvase na Biblioteca do Convento de San Francisco de Santiago, e ainda ten un estilo culteranista e ampuloso, propio do século XVII, cheo de citas latinas, áinda que con grande enxeño e capacidade polémica.

Non foi a única figura intelectual do Son no Século das Luces, pois **Frei Facundo Cornejo**, teólogo e predicador, foi abade de Oseira entre 1791 e 1796, pero non chegou a publicar obra ningunha.

Nicolás Antonio Araújo e Salgado.

De novo será párroco de Miñortos un home dedicado á escrita, **Ramón Malvarez**, quen publicou en Santiago, de xeito anónimo, un *Encuentro y coloquio que tuvieron na pontella da chaínza, cercana á vila de Noya, Gurumete, Pedro de Atanasio e Pepe Alonso o día 13 de Noviembre de 1836*, que saíu do prelo na imprenta de José Fermín Campaña y Aguayo, o 27 de xaneiro de 1837. Trátase, en palabras de Barreiro Fernández, dun magnífico retrato das eleccións municipais de Noia. Un galego popular e áxil amosa que esta era a lingua de uso no autor. Era doutor en Teoloxía e, segundo Bernardo Barreiro lle escribiu a Murguía en 1873, foi autor de poemas en galego, dos que conservamos unha poesía de 1844 dedicada á entrada do arcebispo frei Rafael de Vélez tras o desterro de Maón, na que hai referencias

Román Martínez
de Montaos.

ao Son (“que m’o contou unha pesca / do Son, que viña d’a prasa”). Isto convérteo nun dos precursores no emprego do galego na escrita antes de 1840, a carón de Benito Fandiño, Pardo de Andrade, Arias Teixeiro, Fernández Neira, Acuña Malvar, Pedro Boado, Nicomedes Pastor Díaz, Vicente Turnes e Ramón Varela. Quedaba áinda lonxe o Rexurdimento. O poema foi atribuído con certa base a Xoán Manuel Pintos Villar porque foi reproducido coa sinatura JPV, pero o estilo non se corresponde co resto da traxectoria poética do autor pontevedrés.

A comezos do século XIX, a figura intelectual máis notable nada no Son foi **Román Martínez de Montaos** (1776-1856), notable facendista, liberal radical e partidario do libre cambio, que en 1813, en Cádiz, editou *Incompatibilidad de la Constitución Española con el sistema de contribuciones indirectas que rige*, áinda que a súa obra máis importante apareceu en Madrid en 1820: *Tratado de la circulación artificial de la moneda por medio de un crédito público verdadero*. Figura moi esquecida, mereceu unha monografía en 2006 por parte de F. López Castellano e Clodio González Pérez. Montaos chegou a ser presidente interino das Cortes en 1841 e faleceu na cidade de Vigo.

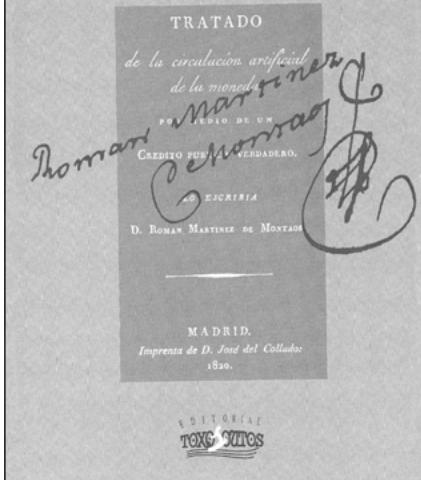
Neste mesmo século XIX cómpre áinda citar a **Xenaro Mariñas González** (1868-1938), nado en Noia, pero bautizado no Son e moi vencellado a esta vila. Autor de poemas en galego en *A Nosa Terra, A Tía Catuxa, Aires da Miña Terra, O Galiciano* e outros xornais e revistas, fundamentalmente de tipo costumista ou humorístico, o principal da súa obra é a prosa en galego, como os contos

Fernando López Castellano
Clodio González Pérez

Román Martínez de Montaos,

un facendista galego do século XIX

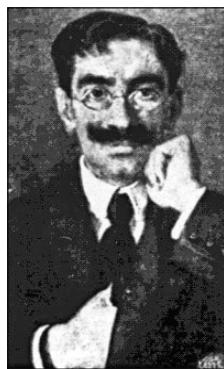
Porto do Son, 1776 - Vigo, 1856

“A moda”, “En busca dos cartos” (1895), “Cousas do demo” (1891), “O vento” e “As fabas” (1912), entre outros. Son valorados positivamente polo mellor especialista na narrativa do Rexurdimento, Modesto Hermida, e coñeceron unha reedición recente. Ao falecer deixou inédito o poemario *Lleidatanas*, no que o título fai referencia á cidade onde residiu exercendo a súa profesión, Lleida. Foi director do xornal *La Coruña Risueña*, ademais de colaborar en *La Ilustración Gallega, El Eco de Galicia* da Habana, *Mondoñedo* e *Las Mariñas*.

Xa no século XX e na preguerra, era de Porto do Son **Xosé Iglesias Roura** (1879-1930), poeta, concelleiro d'A Coruña, e que falecería en Mera. Autor da peza teatral *Muiñada* (1924), traduciu ao

galego poemas do catalán Joan Maragall, dos franceses Arnault e Musset, do italiano Grossi, dos alemáns Mörike e H. T. Storm, e do español Pedro de Répide. Como poeta orixinal, o seu mellor poema é “Tras do arado” (1917), inda que tamén se poden citar “Dos verdes anos” (1918) e “Xusticia a pau de cego” (1917), publicados en *A Nosa Terra*. Foi correspondente da Real Academia Galega e membro das Irmandades da Fala, e exerceu tamén a crítica literaria. Sen ser un poeta de grande importancia, as súas traducións e os seus versos orixinais son de gran dignidade literaria, e deberían ser quizais recollidos nun volume. A súa necrolóxica no *Boletín da Real Academia Galega* foi asinada por Eladio Rodríguez González, quen lembrou os traballois a prol de Galicia e da súa lingua do autor sonense. Algúns dos seus textos foron musicados para o coro coruñés Cántigas da Terra.

Xornalista foi o avogado **Antonio Rodríguez de Fraga** (1881-1958), colaborador de xornais na Arxentina como *Correo de Galicia*, república á que emigrara, para falecer logo en Bos Aires. Foi membro corresponde da Real Academia Galega, e, na súa época, foi moi coñecido o seu artigo “De los celtas, no”. Alberto Vilanova anota como data do seu nacemento a de 1888.

Figura menor foi o agrario de Nebra, **Adriano Martínez Morales**, quen publicou na Coruña en 1930 o volume *Divagaciones. Consejos, ideas y conocimientos útiles al campesino y para él escritos*. Polas dificultades da época tivo unha mala distribución e consérvanse poucos exemplares. A obra fai referencia á coñecida represión sobre o campesiñando ocorrida o 12 de outubro de 1916. na ponte de Cans en Nebra.

Como curiosidade podería citarse a **Cándido Roig Roura**, quen fora irmán do alcalde da Pobra, Félix Roig, e que publicou poemas en lingua galega na prensa, entre eles o titulado “No serán”, en *A Nosa Terra* (1918). Tivo unha curiosa morte, pois faleceu nunha praza de touros, por mor dun estoque que saltou dun touro que Juan Belmonte estaba para matar.

O franciscano **Manuel Rodríguez Pazos**, nado en Noal en 1904, que ingresaría na Orde do Santo de Asís en 1919, colaborou na prensa de Tánxer en 1928, onde facía labor de misioneiro, pasando logo a estudar en Roma ata 1932, para voltar a Santiago, onde dirixiu *El Eco Franciscano*. Escritor en galego, castelán e latín, foi correspondente da Real Academia Galega en 1947. A súa obra fundamental foi *El episcopado gallego a la luz de los documentos romanos*, que publicou en tres tomos, en 1946. Non esqueceu a súa vila natal á que dedicou traballois como *El escudo de Porto do Son* (1984), *La venerable Orden Tercera de San Francisco en el Puerto del Son. Notas históricas* (1972) ou *Un pleito de pesca en la ría de Muros y Puerto del Son* (1972). Outras obras da súa autoría son de tipo relixioso, como o folleto *La Santa Misa*.

Xosé Iglesias Roura.

Glorificación de la Santísima Trinidad (Tánxer, 1943), *De Patre Antonio Llinas Collegiorum Missionariorum in Hispania et America fundatore 1635-1693*, que foi a súa tese presentada en Roma para acadar a patente de Lector Xeral da súa orde; *Misionología mejicana. Lingüística y políglotas franciscanos* (Tánxer, 1962) e *Los estudios en la provincia franciscana de Santiago* (1967). Artigos históricos especializados publicounos no *Boletín de la Real Academia Gallega*, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, *Liceo Franciscán*, e no *Archivo Ibero-Americanano*.

Xerardo Díaz Fernández.

Tras a guerra civil, e en momentos moi difíciles para o galego, saíu do prelo en Bos Aires *Queixas* (1943) da sonense **Áurea Lorenzo Abeijón**, nada en 1904 en Benoso, emigrada en 1921, que lembra a Galicia e os seus lugares nativos nunha poesía influída por Rosalía de Castro. A profesora Aurora Marco prologou unha

Áurea Lorenzo
Abeijón.

AUREA LORENZO ABEIJÓN

QUEIXAS

BUENOS AIRES • 1943

recente reedición en 2004. Tamén se lle atribúe o poemario *Polos camiños de Deus*, que non sabemos se ficou inédito. En castelán publicou *Campanas del cielo* (Buenos Aires, 1956). A profesora Marco sinalou como características da súa poesía o paisaxismo, a lembranza da terra natal e o intimismo.

Tivo que exiliarse no Uruguai o sonense **Xerardo Díaz Fernández** (1907-1992), autor de libros de testemuños como *Os que non morreron* (1982) e *A cruidade inútil* (1985), así como o volume *Contos* (1985), reeditado polo Concello de Porto do Son en 2008, e que leva un limiar de Manuel Suárez Suárez. Publica tamén a crónica, *Nebra, historia dunha infamia* (1988), amais de artigos e poemas en galego, algúns deles dedicados a Castelao. Varios dos seus artigos dispersos e os seus recordos da emigración apareceron no volume *Desde la diáspora* (1991).

En 1911 naceu en Porto do Son **José Barreiro Barral**, que residiu tamén varios anos na cidade de Ribeira, e que é autor de *Historia de Porto do Son y su distrito* (1989) e de *Los montes de El Pindo, olimpo Celta y Desiertos de Piedra*.

En 1922 nace en Nebra un dos grandes musicólogos españois e europeos, o xesuíta **José López Calo**, doutor en Teoloxía e Música Sacra, autor de centos de artigos especializados e de obras monumentais, como *La música en la catedral de Granada en el siglo XVII* (1963), *Presente y futuro de la música sagrada* (1967), *Catálogo musical del archivo de la Santa Iglesia Catedral de Santiago* (1972), *Catálogo del archivo de música de la Catedral de Ávila*, (1978), *La música de la Catedral de Palencia* (1981-1982), das *Obras musicais de Juan Montes* (1991-1993) ou dun estudo sobre os instrumentos musicais da portada de San Martiño de Noia: *Os músicos do Pórtico de San Martiño de Noia* (1994). Colaborador das más prestixiosas revistas musicais do mundo, asinou traballo en *Tesoro Sacro Musical, Analecta Musicologica de*

Roma, *Musica Sacra de Milán, Musica Sacra de Bonn*, ou a romana *Psalterium*.

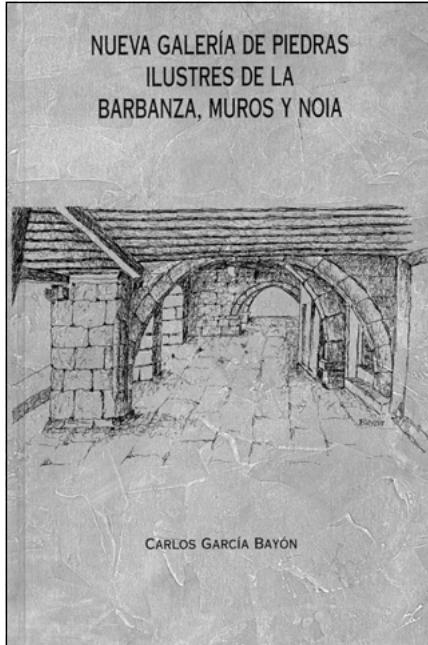
En Xuño residiu ata a súa morte en 2003 o xornalista que foi **Carlos García Bayón**, nado en Caldas de Reis, en 1914. Autor de centos e centos de artigos e crónicas, publicou tamén varios libros como *Viajes galaicos* (1989), *Nomadeando los montes y ríos de O Invernadoiro* (1993), guía dunha fermosa paraxe natural que apareceu tamén en versión castelá, *Los caminos de Santiago en Galicia, Piedras ilustres de la Barbanza, Muros y Xallas* (1997) ou a póstuma en galego *Cartas desde a Costa da Morte* (2005). Outras obras da súa autoría son *Riveira. Guía urgente pero apasionada* (1998), *Guía das heráldicas da Pobra do Deán e Vila do Caramiñal* (1998), *Boiro, guía y galería de nobles memorias* (1999), *Nuevas piedras ilustres de la Barbanza, Muros y Noia* (2000), *Valle-Inclán y Viana del Prior. Estampas del tiempo ido* (2001). Fillo adoptivo da Cidade de Ribeira, foi o seu cronista oficial, e recibiu premios tan importantes como o Álvaro Cunqueiro de gastronomía, o Ramón Codó e o Julio Camba de xornalismo, sen que poidamos esquecer que foi Medalla Castelao en 1999. Entre os xornais nos que colaborou están *ABC*, *La Vanguardia*, *La Voz de Galicia*, *El Correo Gallego* e *La Región*. Tamén apareceu a súa sinatura en *Encrucillada e Luzes de Galiza*. Foi un dos grandes xornalistas galegos do século XX pola amenidade, a axilidade, a ampla cultura e un estilo moi persoal. Tamén a súa dona, **Dolores Ares Prego**, nada en 1927, publicou artigos divulgativos sobre a arqueoloxía do Barbanza no xornal *La Voz de Galicia*.

José López Calo.

Carlos García
Bayón.

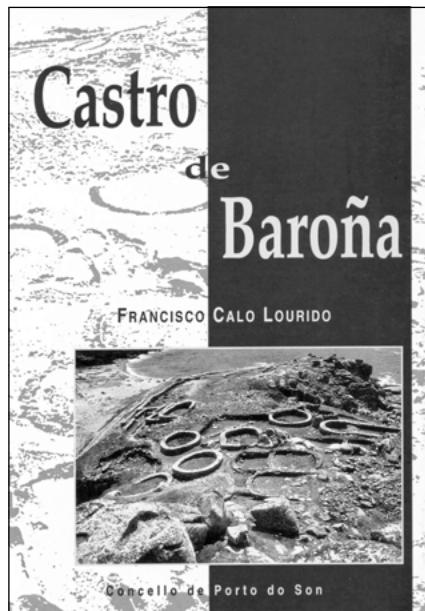
Un caso especial foi **Ramón Sampedro Cameán** (1943-1998), tetrapléxico dende 1968, un exemplo de loita a prol do dereito a unha morte digna, quen narra as súas experiencias en libros como *Cartas desde el infierno* ou no poemario *Cando eu caia* (1998), libro que apareceu en castelán en 2004, con prólogo de Manuel Rivas. O crítico Xavier Carro definía a poesía de Sampedro como unha obra que procede das mesmas raíces do ser, estremecedora, directa e valente, pero escrita dende a reflexión, a lucidez e a liberdade.

Figura de grande importancia na arqueoloxía, a etnografía e a antropoloxía é **Francisco Calo Lourido** (1948), autor de obras como *Castro de Baroña* (1986), *As artes de pesca* (1980), *La cultura de un pueblo marinero: Porto do Son* (1978), *A plástica da cultura castrexa galego-portuguesa* (1994), *Xentes do mar* (1996),

O castro marítimo de Baroña (con Teresa Soeiro, 2004), *Los mareantes de Bueu y del Noroeste de España* (2005), ou a recente *Os celtas* (2010). Revelouse como bo narrador co libro de relatos *Salseiros* (2001). Algúns destes relatos xa gañaran coñecidos premios literarios, e unen unha rica lingua con elementos populares, historias procedentes da súa vila natal, entre as que non faltan as da guerra civil.

En Portosín naceu, en 1949, a profesora e estudosa literaria **Blanca-Ana Roig Rechou**, especialista en literatura infantoxjuvenil, autora de obras como *A poesía infantil e xuvenil en Galicia* (2000), que foi vicerreitora da Universidade de Compostela e habitual colaboradora das revistas especializadas. O Concello de Porto do Son editoulle o libriño *Un mar maior e heroico. Cunqueiro en Porto do Son* (2011). É tamén tradutora de autores como Eleanor Cameron, Claude H.

Francisco Calo
Lourido.

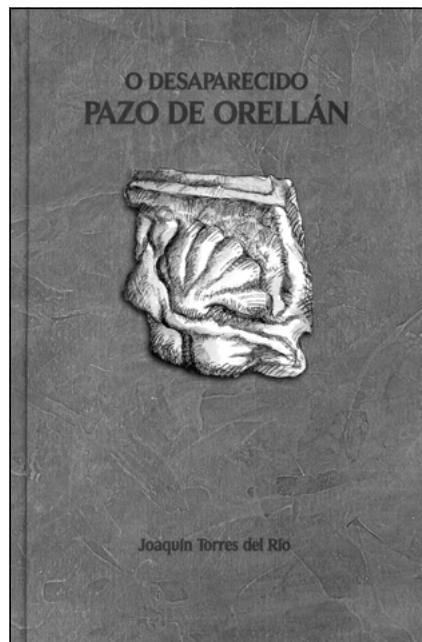

Poullain ou Mario Lodi. Outros dos seus traballos versan sobre Álvaro Cunqueiro, Marcial Valladares, Celso Emilio Ferreiro ou Rosalía de Castro, de quen editou *Follas novas* (1991). Colabora en revista como *Boletín Galego de Literatura*, *Dorna* ou *Fadamorgana*. No Centro Ramón Piñeiro é a coordinadora do *Informe de Literatura* que se vén realizando dende 1995.

De Queiruga é a mestra **Pilar Sampedro Martínez**, autora con Xosé Agrela Hermo de *Aproximación didáctica á obra de Avilés de Taramancos* (1995), de quen estudiou tamén a peza teatral *Tres capitáns de tempos idos* (2003). Ademais, publicou en 2005, con S. Nieto e Ramón Blanco, un estudo sobre Añón titulado *Francisco Añón: aproximación didáctica* (2005). Con Blanca-Ana Roig Rechou é coautora de *Antón Avilés de Taramancos* (Santiago, Xunta de Galicia, 2003).

Joaquín Torres del Río (1945), licenciado en Filosofía e Letras, é profesor de ensino medio en Lugo. Estudou diferentes aspectos do noso municipio en obras como *O antigo pazo dos Caamaño de Nebra* (1997) ou *Os apelidos do concello de Porto do Son* (2006), ademais de *O desaparecido Pazo de Orellán* e *A toponimia de Porto do Son. Bases para unha sistematización* (2000), que non é un sinxelo estudo toponímico, pois tamén achega hipóteses sobre a orixe céltica de Porto do Son e estuda o urbanismo da vila dende o século XV.

Poucos aspectos do municipio do Son deixou de estudar **Manuel Mariño del Río** (1955), dos naufraxios aos exvotos mariñeiros, dos petróglifos aos cruceiros,

Joaquín Torres del Río.

das ermida e igrexas ás confraría, do Entroido á carpintería de ribeira. Entre as súas moitas publicacións poden citarse o pioneiro *Porto do Son, aspectos geográficos e históricos* (1990), *Usos tradicionais e costumes en Porto do Son* (1994), *A industria derivada da pesca no Concello de Porto do Son*, amais de *Os cruceiros de Porto do Son* (2005). En 2009 deuse a coñecer como narrador de raíz pedagóxica e didáctica con *O peto de cartón*.

En 1964 naceu en Xuño **Manuel Oliveira Paz**, Licenciado en Xeografía e Historia, doutor en Arte por Granada, pintor, poeta, xestor cultural que dirixiu o Centro Galego de Arte Contemporánea, e crítico. Algúns dos seus poemas apareceron nos catálogos da súa obra artística, coma o titulado *Memorias dun cazador cego* (1995). As súas críticas de arte apareceron na “Revista das Letras” de *O Correo*

Galego. É autor tamén de traballos de pedagogoxía.

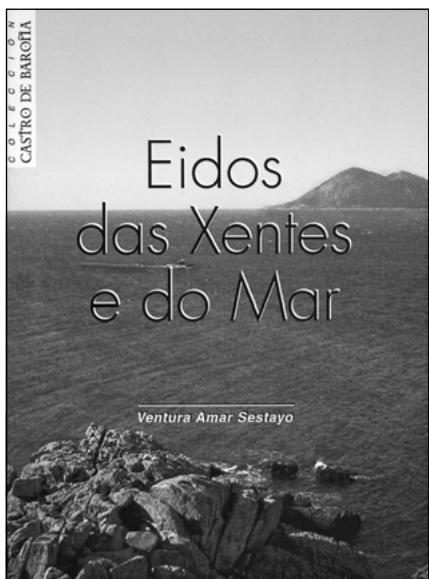
Non esgota, claro, a nómina de escritores de Porto do Son, pois aínda poden citarse a narradora de cerna popular **Carmen Rodríguez Faxardo**, quen publicou en 2004 *Lembranzas de nena*, **Ventura Amar Sestayo**, autor de *Eidos das xentes e do mar* (2006), **José Rego Sampredo**, que publicou en 2004 *Xuño. Entre a montaña e o mar* e a **José Suárez Caamaño**, quen deu ao prelo en 2005 *Nebra. Un lugar por descubrir* e no ano 2012 seguiu co seu traballo etnográfico ao editar *Arquitectura da auga de Nebra*. No ámbito dos estudos pedagóxicos, é importante o profesor da universidade compostelá, **Miguel Anxo Santos Rego** (1955), autor de libros e artigos da súa especialidade como *Teoría y práctica de la educación intercultural* (1994), *Política educativa en Europa después de Maastrich* (1997), *Pedagogía dos valores en Galicia* (2000), *In-*

migración e acción educativa en Galicia (2003, con Mar Lorenzo), e *Universidade e construcción da sociedade civil* (2007). Colabora en revistas como *Revista Española de Pedagogía*, *Revista de Investigación Educativa*, *Aula Abierta*, entre outras. **Xosé Manuel Mariño Ventoso** colaborou con artigos de divulgación en xornais como *Faro de Vigo* ou *Barbanza*. Cómpre lembrar tamén o doutor en Ciencias Químicas, nado no Son en 1938, **José Fernando Vila Brión** (1938).

Recentemente publicou unha novela negra o avogado de Queiruga **Manuel Rodríguez Rodríguez** (1964), co título *Hidra silente* (Sevilla, 2012). Un poeta de cerna popular é **Emilio García Portosín** (1942), quen en 2011 publicou *Luces de soños* (Madrid, Sial), cun limiar de Branca Vilela.

Poño o ramo a este traballío mencionando dúas autoras moi vinculadas co Son, a profesor **Aurora Marco López** (1948), autora de moitos estudos literarios, lingüísticos, biográficos e de temática feminista, como *Avilés de Taramancos. Un francotirador da fermosura* (2003) ou *Dicionario de mulleres galegas*. Outras obras importantes son as dedicadas ao estudio do papel das mulleres no ensino ou na guerrilla, sen esquecer un estudio pioneiro sobre as escritoras galegas do século XIX, como por exemplo: *As precursoras* (1993), *Mulleres e educación en Galiza. Vidas de mestras* (2003), *Mulleres na guerrilla antifranquista galega* (2012). É editora de clásicos como Otero Pedrayo, López Ferreiro, Rodríguez López e Tomás Barros, e publicou ademais traballos sobre literatura infantil e didáctica da literatura.

Ventura Amar
Sestayo.

Aurora Marco
López.

Ao seu carón a narradora de graza popular e expresividade, **Ángeles Malvárez**, autora de *Arredor do berberecho* (2006), unha sátira tensa e nostálgica da vida xa pasada da nosa ría.

BIBLIOGRAFÍA:

- ARÉN, Román e Pastor RODRÍGUEZ: "Babel Barbanza. Os nosos tradutores", *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 3, (2007), pp. 89-136.
- BALTAR DOMÍNGUEZ, R. (ed.): *Opúsculos médicos gallegos del siglo XVIII*, Santiago de Compostela, Bibliófilos Gallegos, 1961.
- BARREIRO FERNÁNDEZ, X. R. e R. MARÍÑO PAZ: *Papés d'emprenta condenada. A escrita galega entre 1797 e 1846*, Santiago, Consello da Cultura Galega, 2008.
- CARBALLO CALERO, Ricardo: *Historia da literatura galega contemporánea*, Vigo, 3^a ed., 1981.
- COUCEIRO FREIJOMIL, A.: *Diccionario bio-bibliográfico de escritores*, Santiago de Compostela, Bibliófilos Gallegos, tres vols., 1951-1954.
- HERMIDA, Modesto: *Narrativa galega: tempo do Rexurdimento*, Vigo, Xerais, 1995.
- LÓPEZ, Atanasio: *La imprenta en Galicia. Siglos XV-XVIII*, Santiago, Xunta de Galicia, 1987.
- RODRÍGUEZ SANTAMARÍA, Xoán Pastor: *Escritores da Barbanza*, A Pobra do Caramiñal, Concello da Pobra do Caramiñal, 1999.
- RODRÍGUEZ SANTAMARÍA, Xoán Pastor: "A literatura galega na Península da Barbanza no século XXI", *Alameda*, nº 14, (2004), pp. 70-74.
- RODRÍGUEZ SANTAMARÍA, Xoán Pastor: "O labor intelectual dos exiliados da Barbanza", *Casa da Gramática*, "Papel de Color", nº 24, maio de 2005.
- RODRÍGUEZ SANTAMARÍA, Xoán Pastor: "A guerra civil e o franquismo nos narradores da Barbanza", *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 2, (2006), pp. 171-184.
- VILANOVA RODRÍGUEZ, A.: *Los gallegos en la Argentina*, vol. II, Buenos Aires, Eds. Galicia, 1966.
- VILAVEDRA, Dolores (cood.): *Diccionario da literatura galega I. Autores*, Vigo, Galaxia, 1995.
- Voz de Barbantia*, A: números 1-78, 2005-2012.

*R*ibeira, tempos de revolución

Daniel Bravo

A REVOLUCIÓN DE 1868 EN RIBEIRA

Durante os anos sesenta do século XIX Santa Uxía de Ribeira coñecía a maioría de idade como núcleo urbano aspirante a xogar un importante protagonismo no futuro comarcal. Bases tiña para acadalo: un puxante sector pesqueiro, unha industria de salgadura en plena expansión e un tráfico comercial peninsular e internacional moi intenso, que incluía a existencia de catro buques mercantes “que hacen sus viajes a Inglaterra y a las Américas”, como dicía Pascual Madoz no “Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar”, de 1845.

A todo isto viñeron sumarse as novas infraestruturas que se crearon por esos anos baixo o patrocinio do político “benfeitor” Antonio Romero Ortiz –Deputado, Gobernador, Subsecretario de Xustiza, Gobernador do Banco de España e varias veces Ministro– e que abrirían definitivamente as canles da prosperidade: o Faro de Corrubedo, levantado en 1853 baixo a dirección do enxeñeiro Celedonio Uribe, a nova igrexa parroquial construída en 1863-64 polo prestixioso arquitecto provincial Faustino Domínguez, o novo cemiterio parroquial, a Praza de Abastos do Pombal pegada ao mar, a Praza Nova, hoxe de Compostela, no solar da recentemente demolida parroquial antiga, todo isto en 1864 e, sobre todo, dúas obras capitais no devir ribeirense que facilitaban as comunicacións do vello porte pesqueiro: a estrada Ribeira-Padrón, que presentaba importantes dificultades nas zonas de marismas de Saínas-Coroso, e que sería deseñada polo xa mencio-

nado Uribe, e as novas instalacións do peirao comercial, obra do enxeñeiro José Portela, en 1864-66, que prolongaba o antigo atracadoiro do Peirao e abría novos sendeiros de prosperidade aos sectores pesqueiro e comercial. Esta era, a grandes pinceladas, a Ribeira próspera e prometedora que se vería involucrada na súa primeira revolución.

O 28 de setembro de 1868 tiña lugar aa Batalla de Alcolea entre os revolucionarios sublevados, ao mando dos xenerais Serrano, Prim e Topete, que puña fin ao reinado de Isabel II de Borbón. A noticia do triunfo da revolución chegou inmediatamente a Santa Uxía e, o 1 de outubro, seguindo instrucións do novo Goberno Provisional de Madrid, creouse unha “Junta Revolucionaria de Gobierno de Riveira” na que entraron a formar parte un nutrido grupo de comerciantes e industriais de ideoloxía liberal, desenganados do autoritarismo e do proteccionismo económico dos últimos gobiernos de Isabel II, que prexudicaran nos últimos anos as exportacións dos produtos da salga ribeirenses. Figuraban como dirixentes José Correa –da anella familia dos Mariño–, que asumía a Presidencia, José Landeira –varias veces alcalde e concelleiro, e irmán do célebre Bispo Francisco Landeira– como Secretario, e os industriais da salgadura Manuel Pérez Sánchez, Roque Martínez –patriarca da familia Martínez: banqueiros, navieiros, industriais da salga e, máis tarde, conserveiros– e mais José María Blanco, como vocais.

Tras das proclamas de rigor: “¡Viva la Libertad!, ¡Viva la soberanía nacional!, Viva el Ejército (sic) y la Armada”, a Xun-

ta pasou á acción e durante todo o mes de outubro vai actuar coma o verdadeiro goberno local de Ribeira, aínda cando a corporación municipal non se chegou a disolver.

Dous días despois da súa constitución, reuníase a Xunta Revolucionaria, e o presidente Correa comunicaba aos seus compañeiros que “según aparece en el boletín oficial recibido anoche, unánimemente los pueblos más importantes de la Nación, incluso Madrid, han secundado al glorioso alzamiento iniciado por los inmortales héroes en Cádiz...”, a consecuencia do cal a Raíña Isabel e a súa familia se tiveran que exiliar en Francia. Decidíase, ademais, facerlle partícipe á Xunta da Coruña o apoio de Ribeira á insurrección, e confirmar e ratificar nos seus cargos o alcalde Tomás Bretal, os concelleiros e o Secretario do Concello Juan Bautista Pazos, por estar plenamente “acreditado que se hallan completamente identificados con los principios que sienta la revolución, que a ella han prestado servicios útiles y salvadores, mereciendo la más amplia confianza de esta Junta”.

Pouco despois leváronse a cabo as primeiras depuracións de persoas “notoriamente desafectas a la revolución”, e así, a Xunta destituíu dos seis cargos o “sobrestante” ou encargado da reparación dos camiños veciñais, Tomás Fernández, e nomeou para o cargo a Don Antonio Cardona. Outro tanto sucedeu cos estankeiros de tabaco de cada unha das parroquias, que foron substituídos por persoas amigas. Deuse a curiosa circunstancia de que unha das beneficiadas coa nova adxudicación dos estancos,

Dª. Encarnación Romasanta, negouse a encargarse do despacho de papel timbrado e selos de Correos, polo que a Xunta acordou “relevarle del referido estanco porque tal negativa revela desafección..”, e nomear outra no seu lugar.

Nos seguintes días a Xunta Revolucionaria seguiu actuando coma goberno autónomo, sen darlle conta ao goberno municipal oficial: suprimiu os tributos sobre consumos –imposto directo sobre artigos de primeira necesidade, a tal carnes, leña, aceites, viño, etc. moi impopular por gravar por igual ricos e pobres–, “teniendo en cuenta que la supresión está en el corazón de toda la Nación..”; ordenou que en diante todo ciudadán puidese dedicarse sen restrición algúna ás tarefas da pesca, inda sen pertencer á Matrícula do Mar “.. traba que no consiente la verdadera libertad, porque el trabajo debe ser libre para todo ciudadano..”; suprimiu a praza de Médico Titular municipal: “que siendo graboso a los intereses del Distrito el sueldo que viene pagando al Médico Titular interino Don Ramón Vázquez López, consistente en cuatrocientos escudos, se suspenda su pago por el Ayuntamiento a quien se comunique y al interesado para que desde hoy quede cesante en tal destino.”, etc. A propia Xunta non dubidou en tomar medidas contra algúns dos membros, tal que Deogracias Fernández, que foi deposto como suplente de Xuíz de paz “por las generales quejas sobre su comportamiento” e substituído por Zacarías Bello; ou ben contra o mestre de nenos desta capital, D. Isidoro Picher, a quen lle suprimiron os 40 escudos que tiña asignados polo Concello para a súa casa de residencia “toda vez que vive en la propia de su madre política”.

O CONCELLOS DE RIBEIRA E BOIRO, ABSORBIDOS POLO DA POBRA DO CARAMIÑAL

A finais do mes de outubro a Xunta Revolucionaria topou co primeiro problema político grave. A Xunta da Coruña tomara o acordo de disolver os municipios existentes con anterioridade, e en Barbanza só se respectaban os de Noia e Pobra, de maneira que ¡Santa Uxía e Boiro pasaban a formar parte do concello de "La Puebla"!:

.. de modo que de los Ayuntamientos del Partido Judicial de Noya sólo queden los de Noya y La Puebla, agregando a éste los de Santa Eugenia y Boiro..

Isto, obviamente, era más do que estaban dispostos a soportar os sufridos revolucionarios locais. A Xunta de Santa Uxía reaccionou con dureza na súa reunión de 25 de outubro cuestionando as atribucións da Xunta da Coruña:

"Esta Junta ha acordado no reconocer a esa Junta su superioridad ni validez en los acuerdos de carácter general de la provincia, por cuanto su fuerza y su soberanía está limitada a aquella ciudad.., y en consecuencia la Junta de Riveira sólo acata las determinaciones y decretos del Gobierno Provisional Supremo de la Nación ...".

Nesa mesma sesión a Xunta ribeirense decidía autodisolverse atendendo as instrucións da Xunta Superior Revolucionaria de Madrid, non sen antes enviar un escrito ao Goberno da Nación no que se pedía deixar sen efecto "las deliberaciones de la de Coruña al alterar la división municipal de la provincia y suprimir este distrito, agregándolo al de La Puebla distante una hora...". Engadía que, en calquera caso, a Xunta de Ribeira acataría con disciplina as disposicións do Goberno Provisional por ter nel "su más

omnímoda confianza...", e encarecía que tomase as medidas oportunas para evitar a alarma da veciñanza ante "disposiciones tan radicales" e que se respectasen os deseos dos ribeirenses "satisfechos de su modo de ser actual propio, desde antiguo".

En definitiva, a revolución de 1868 en Ribeira non foi unha verdadeira revolución social, protagonizada polos desherdados da fortuna, senón a obra dun sector da oligarquía burguesa local desexosa unicamente de defender os seus intereses. Proba disto serían algunas das primeiras medidas do novo "Ayuntamiento Popular", como a supresión da "plaza de médico titular para atender a los pobres", e a supresión das escolas públicas municipais (corrixida inmediatamente, por ilegal), o que deixaba sen atención as clases necesitadas.

As consecuencias da revolución terían maior transcendencia na política nacional, ca na local. Non obstante, a revolución abriu un período de inestabilidade, que se substanciou en numerosas algaradas nos anos seguintes: entre 1868 e 1873 sucedérонse en Ribeira permanentes conflitos protagonizados, por un lado, polas clases más humildes –mariñeiros e xornaleiros– e, polo outro, polos grupos más opulentos da sociedade ribeirense: dúas escasas decenas de familias dedicadas fundamentalmente ao comercio e ás industrias da salga. Os grupos más necesitados centraban os seus esforzos na abolición dos tributos directos sobre os artigos de consumo máis popular, xa que consideraban que os impostos sobre os artigos de consumo –"artículos de comer, beber y arder"– gravaban de

formainxusta a clase “*jornalera y menesterosa, produciéndose gran oposición al pago... ya que nivelaban la cuota de un pobre pescador con 4 o 5 hijos, con la de los grandes propietarios, cuando los primeros apenas si tienen una humilde choza en que vivir...*”. Estes grupos defendían, pola contra, impostos indirectos que gravasen as familias de forma proporcional ao seu patrimonio: en definitiva, que os más ricos pagasen máis en función da súa fortuna, e os más pobres pagasen menos. Pola súa parte, os grupos más podentes defendían xustamente o contrario, en defensa dos seus intereses: que os impostos gravasen os consumos, e quen más consumise que pagase máis, independentemente da súa capacidade económica. Este grupo estaba encabezado por dous prohomes do mundo da industria local: D. Silverio Pereira e D. Manuel Pérez Sánchez.

Durante os anos 1870, 1871 e, sobre todo, 1872, os conflitos sucedérонse sen solución de continuidade. Neste último ano, o intento do alcalde Víctor Sieira de establecer un repartimento municipal en función da fortuna de cada familia co obxectivo de reducir o déficit municipal, destapou a caixa dos tronos. As clases podentes, capitaneadas por Pérez e Pereira, declaráronse en rebeldía por un imposto “arbitrario y caprichoso”, e presentaron ao Concello unha “queja de agravio por el repartimiento municipal”, que sería desestimada pola Corporación e, finalmente, adoptaron unha política de resistencia pasiva imposibilitando a recaudación da contribución municipal.

A tensión subiu varios graos máis a raíz da proclamación da I República. O 27

de abril de 1873 o Comité Republicano Democrático Federal reclamoulle ao Concello a entrega “de la talla y demás instrumentos de las quintas para quemarlos públicamente”. Ante a negativa do alcalde, ao día seguinte unha multitud liderada por Silverio Pereira invadiu a Casa Consistorial ás 11:00 da mañá e ameazou, en medio dun gran tumulto “y de voces subversivas”, con queimar Concello.

No pleno do 17 de maio seguinte, alcalde e concelleiros denunciaban o clima de desobediencia civil. Sieira abriu a sesión, denunciando de forma angustiosa: “*No puedo salir de mi casa sin oír las voces de ¡muera los tiranos del pueblo!, ¡muera los carlistas! y ¡muera y abajo el Ayuntamiento!..*”. E, continuaba dicindo: “*puesto que sería temerario intentar efectuar el cobro de las contribuciones municipales, atendiendo a la idea sembrada por los enemigos del orden de que son para el provecho particular de los individuos del Ayuntamiento..., suplica encarecidamente al Sr. Gobernador se digne aceptar nuestra dimisión..*”. O Gobernador Civil rexeitou tanto a dimisión coma a forza pública solicitada polo alcalde para proceder ao cobro dos tributos.

Unha vez elixido alcalde o 24 de agosto de 1873, Silverio Pereira, procedeu inmediatamente á anulación do repartimento fiscal proporcional ao nível de riqueza e consagrou o imposto sobre consumos, inda que o seu mandato durou só 5 meses, nos que non lle faltou tempo para denunciar diante do Gobernador Civil que a cobranza dos impostos municipais “*estaba completamente abandonada y como consecuencia de eso pesa hoy sobre este municipio una deuda*

enorme que ascenderá a más de 15.000 pesetas". ¡E denunciábaos quen fora un dos promotores do boicot á cobranza da contribución!

O ciclo revolucionario en Ribeira prolongou os seus días ata que na sesión plenaria do 4 de febreiro de 1874 se leu unha providencia do Gobernador Civil “por la que se dispone la suspensión de ese Ayuntamiento en el ejercicio de sus funciones, motivado a ser cantonal y hallarse por tanto en hostilidad manifiesta contra el orden político existente”.

A REVOLUCIÓN DE 1934 EN RIBEIRA

O 14 de abril de 1931 proclamábase en todo o país a II^a República. E celebrábanos os partidos de esquerdas e de dereitas, nacionalistas e non nacionalistas, republicanos... e incluso os monárquicos de toda a vida ¿Que eran, se non, Miguel Maura ou Niceto Alcalá Zamora, que ocuparían cargos de máxima responsabilidade no primeiro goberno republicano..? Pois iso: monárquicos dos de sempre. Ao carro das celebracións sumáronse inclusive líderes do obreirismo e nacionalistas cataláns, que, nalgún momento, contemporizaran coa Ditadura de Miguel Primo de Rivera.

Con todo, os festexos durarían pouco tempo, e enseguida partidos e ideoloxías comenzaron a chocar entre si, a enfrentarse, a xerar tensións, entre outras cosas porque os credos políticos eran irreconciliabes nalgúnsas cuestións. E todo baixo os escuros nubeiros dun fascismo rampante en Europa e dos efectos da cri-

se económica de 1929 coa conseguinte expansión da pobreza e do paro.

Eran tempos difíciles en Europa, en España..., e tamén en Santa Uxía de Ribeira, que sería escenario de asañadas tensións políticas e sociais durante o quinquenio da II^a República. Os confrontamentos cobraron unha virulencia especial en 1934, simultaneamente aos estalidos revolucionarios de outubro en Asturias e Cataluña. A diferenza do ocorrido durante a revolución de 1868, esta vez tratábase dunha revolución social en toda regla, e foron as clases obreiras as que tomaron a palabra. Naqueles momentos o goberno municipal estaba en mans da dereita moderada republicana representada polo alcalde Pepe Fernández, que en 1933 sucedera na Alcaldía o primeiro mandatario republicano Ramón Baltar Cardona como líder local do partido liberal constitucionalista.

Nos meses de setembro e outubro de 1934 tivo lugar unha durísima mobilización obreira en Santa Uxía, que afectou aos sectores pesqueiro, conserveiro e da salga, encrespou os ánimos e estremeceu os alicerces da capital do municipio. En realidade, os primeiros confrontamentos produciríanse algunas semanas atrás, e desde o mes de xullo o verán comezou a tornarse máis quente do habitual. O motivo serían as condicións laborais e salariais das xentes do mar e das súas industrias derivadas, e a voz cantante no conflito levaríana os sindicatos CNT e UGT, de recente instalación no municipio. En efecto, por aqueles días fixera acto de presenza en Ribeira o líder sindical anarquista Antonio Sayanes “representante de la CNT de Vigo, llegado a este término

al iniciarse el conflicto y cuya actuación como director y organizador del movimiento es pública y notoria". Simultaneamente establecíase na localidade o "Sindicato General de Trabajadores" "afecto a la UGT", con sede na rúa Caramecheiro nº 43, e cuxos principais líderes eran Serafín Cardama Díaz, oficial de pana-deiro, máis coñecido como "Belloso" ou "Tuerto", o seu fundador e Presidente, e Andrés Vidal, que asumiou o cargo de Secretario. No desenvolvemento do conflito, os líderes sindicais selaron unha alianza de ámbito local, á que se refería o alcalde accidental Martínez Riveiro informando o Gobernador Civil da "aparente fusión de los organismos CNT, UGT y Comunistas para sostener el conflicto".

Nos últimos días de xullo e primeiros de agosto o antagonismo, ata entón soterrado, confrontou abertamente a armadores e pescadores, e afectou a 14 barcos e 450 mariñeiros –dos pouco más de 2.000 existentes en Ribeira– a causa do reparto dos quiñóns ou partes da pesca entre mariñeiro e armadores. Como lle explicaba o propio alcalde ao Delegado Provincial de Traballo el 11 de agosto de 1934: "*Las causas que motivaron el conflicto existente en esta localidad entre patronos y tripulantes de buques pesqueros, son el desear los obreros sustituir las bases de trabajo que venían disfrutando, por otras más convenientes, concretando sus peticiones por lo que respeta a la distribución de las partes en equipararse a sus compañeros de la Isla de Arosa y formulando otras condiciones de carácter sindical*". E engadía a continuación: "*Los patronos se muestran propicios a aceptar las primeras y se niegan en absoluto a las segundas por estimarlas imposición inadmisible del*

Sindicato General de Trabajadores". Ben que a folga fora convocada oficialmente polo "SGdeT", tras de ser aprobada por ampla mayoría nunha reunión celebrada o 4 de agosto, o conflito estaba na rúa desde días atrás, sen que houbese previa presentación de "oficio de huelga" e "consistiendo en que no concurre obrero alguno al trabajo".

Informe do Alcalde de Ribeira ao Gobernador Civil sobre os primeiros compases do conflito

Informe ao Excelentísimo Gobernador Civil de 28 de agosto de 1934:

"Que es totalmente inexacto se haya planteado en este Distrito hasta la fecha el "Lock-out" de armadores de buques pesqueros de este término que expresa el semanario de esa capital "Solidaridad Obrera", correspondiente al día 18 del que cursa, en su página 2, ni por la causa que se dice, ni por otra alguna. El conflicto entre armadores de buques y tripulaciones es perfectamente conocido de usted por mis anteriores escritos, fundándose de modo único en la distribución que venía haciéndose de las partes en que se dividía la pesca recogida. Afectaba a unos trece buques, cuyas dotaciones oscilan de 30 a 35 hombres cada uno; quedando por tanto reducido a menos de una cuarta parte de los 2.000 marineros que, con evidente mala fe, señala Solidaridad Obrera. Ha durado unos quince días y por consecuencia de él no se agravó de modo tan considerables la situación económica de la clase marinera que aconsejara la organización de socorros, pues disponía para sostenerse y atender a sus necesidades de otros medios de pesca, lo que elimina toda posibilidad de situación económica angustiosa, como caprichosamente se dice, o acaso con el propósito de reunirlos para otros fines, ya

que los directivos de la huelga son gentes insolventes y caracterizados elementos de acción sindical, al frente de los cuales se halla su Presidente, un panadero, lo que coloca a la Agrupación fuera de los términos del Artículo 27 de la Ley de 8 de abril de 1932.

Tan inexacta, caprichosa y tendenciosa es la nota sobre que se informa, que en la fecha de su publicación ya estaba resuelta la cuestión, al menos en la esencia, pues los obreros la dieron virtualmente por conclusa al aceptarse por los patronos la distribución de partes que aquellos proponían, reanudando el trabajo desde entonces con toda normalidad, aún sin que se aceptaran otras condiciones de tipo sindical que trataba y trata de imponer la directiva huelguística, sin duda para hacer más imposible la solución. Sin temor a equivocación, puede también el que suscribe informarle que al parecer dicha directiva no se resigna a los cauces de armonía y normalidad en que se ha entrado de lleno, intentando, según informes, mantener las condiciones rechazadas por los patronos en concepto de inadmisibles. Por consiguiente, esta Alcaldía hace constar que considera de todo punto absurdo y falso el lock-out de referencia...".

Nos días seguintes o conflito, coordinado polo sindicalismo local, provocou a paralización absoluta de todo o sector pesqueiro, as fábricas de conservas, de salga, as empresas maioristas de pescado fresco, etc., e tivo un amplio eco na prensa rexional e sobre todo en medios de comunicación obreiros coma o mencionado semanario *"Solidaridad Obrera"*. A mediación da alcaldía e do concelleiro Martínez Riveiro –que será unha constante ao longo de todo o conflito, unhas veces *motu proprio* e outras a indicación

do Gobernador Civil e do Delegado Provincial de Traballo– de pouco serviu, dende mediados de mes, armadores e sindicalistas radicalizaron as súas posicións, e a situación complicouse por momentos.

As reunións no sindicato sucedérонse sen interrupción os días 14, 15, 16, etc. de agosto. O día 22 o "SGdeT", Sección Conservas" convocou os seus afiliados a unha reunión pública extraordinaria que foi desautorizada polo alcalde en funcións, trasladada ao día 26 de agosto e celebrada a porta cerrada no local sindical. Esta vez a alcaldía aceptou a condición de que alí non se tratase cuestión algúna *"inconveniente para la solución del conflicto pesquero de este Distrito"* e que asistisen só os socios do sindicato.

Comezou setembro tamén cunha ladaña interminable de reunións sindicais que se celebraron os días 2, 7, 9, 12, etc. sen que se abrise esperanza ningunha de solución aos problemas en cuestión. Pola contra, o conflito foise intensificando, endurecerónse in da máis os posicionamentos de obreiros e empresarios, e a radicalización finalmente dexenerou en confrontamentos abertos entre mariñeiros e obreiras da conserva por unha parte, e patróns, forza pública e autoridades municipais pola outra. Asañadas as posturas, as propias autoridades municipais foron obxecto das iras obreiras, e disto mesmo queixábase o tenente de alcalde, Martínez Riveiro, cando puña como condición para autorizar unha reunión sindical que *"previamente se rectifiquen de modo terminante los conceptos ofensivos vertidos en la asamblea de ayer contra esta Alcaldía, sin cuya condición se entenderá*

denegado este permiso, procediendo a la supresión de la reunión y, en caso de resistencia, requerirá el auxilio de la fuerza pública".

O 18 de setembro piquetes de obreiros obrigaron a pechar as fábricas, e a intervención das forzas da Garda Civil de Ribeira –cunha dotación de catro gardas–, auxiliada por axentes do Posto da Pobra, saldouse co apresamento de numerosas obreiras. Pouco despois, unha nutrida manifestación compareceu fronte á Casa Consistorial esixindo a liberdade das detidas, e a Garda Civil ribeirense telegrafaba ao Gobernador Civil: “*Grupo considerable mujeres dedicase esta mañana coaccionar personal fábricas conservas obligando paro en una con más de 150 obreros, interviniendo fuerza Guardia Civil para disolverlo e impedir atropello auxiliada Puesto Puebla: Stop. Ánimos excitados agrupándose ahora frente Casa Consistorial personal huelguista exigiendo libertad detenidas...*”.

As xornadas seguintes vivironse no medio dunha gran tensión emocional: distribuíronse panfletos clandestinos “*cuyo contenido revela la serie de elementos que intervienen y sostienen el conflicto, y su propósito decidido de crear dificultades a toda solución, excitando los ánimos en lugar de calmarlos*”, realizáronse chamamentos á revolta e estendeuse o paro. O día 20 eran os patróns os que se reunían no salón de sesións do Concello para estudar as posibles solucións e acordaron manterse firmes, posto que se estaban cumplindo os convenios en vigor.

O 24 de setembro retomáronse as conversacións entre os representantes obreiros e a patronal, que continuarían en días sucesivos. Nun primeiro momento, os patróns intentaron negociar con obreiras “*elegidas entre las de mayor seriedad, ascendiente y prestigio de cada establecimiento industrial*”, deixando fóra o Sindicato, pero esta primeira representación obreira decidiu apartarse ante o temor a represalias no caso de adquiriren algúns compromisos opostos ao paro. Nun segundo momento foron as propias delegadas sindicais as que acudiron á negociación e formularon tres cuestións irrenunciables para a solución do conflito: retribución para todas as obreiras sen excepción co xornal máximo establecido nos convenios vixentes, readmisión de todo o persoal sen represalias, e establecemento de Delegados do Sindicato para intervir dentro de cada fábrica nas cuestións laborais.

As reivindicacións nin sequera chegaron a ser contempladas polos empresarios por considerar “*que el SGT de Riveira carecía de personalidad legal para formular tales conclusiones, tanto por su actuación fuera de la ley, como por no representar a la mayoría de las obreras de las industrias afectadas por el paro, sino a un número muy limitado*”, e manifestaron a súa disposición a negociar directamente cos traballadores as medidas encamiñadas á solución do litixio, como incrementos de retribucións a “*aquellas obreras que los merecían por su buen trabajo, pero nunca a la totalidad*”, e rexeitando a intermediación sindical. Os resultados das negociacións foron, pois, desalentadores, de modo que o día 30 o alcalde notificaba ao Goberno

Civil provincial que “*no pudo llegarse a avenencia alguna*”.

Ao longo de todo o conflito en xeral, e nestas conversacións en particular, hai que destacar os infrutuosos esforzos dos dirixentes sindicais por conseguir que o Sindicato Xeral de Traballadores fose recoñecido por autoridades e patronal como interlocutor válido nas negociacións, inda a costa de aceptar como válidas algunas propostas empresariais ata entón rexeitadas. Así o expresaba Martínez Riveiro: “... otra condición que trata de imponerse con carácter de inexcusable preferencia, es el reconocimiento patronal del Sindicato, sin tener en cuenta que en ningún momento ha obrado dentro de la legalidad y que, fundados en esto, y en los enormes perjuicios que su actuación viene causando a la industria en cuantas actuaciones ha tenido, los patronos mantienen la negativa a tal reconocimiento..., ya que temen que las imposiciones prosiigan, constituyendo un gravísimo peligro o tal vez la ruina de la industria. A esta actitud responden los afiliados al sindicato diciendo que con tal de reconocer la personalidad de éste, están dispuestos a volver al trabajo con los sueldos que antes tenían, según manifestaron a esta Alcaldía”.

Os momentos máis intensos do conflito vivíronse coincidindo co estalido da Revolución de Asturias. Dende o 1 de outubro, o activismo obreiro agravouse con algunas accións violentas e a tensión creceu de ton. Na madrugada dese mesmo día, grupos de folguistas trataron de impedir o desembarco de pescado adquirido polos exportadores de fresco, e tivo que intervir a forza pública. Os fol-

guistas puxeron daquela no punto de mira as propias autoridades municipais, que chegaron a increpar, insultar e apedrar, tal e como lle relataba o alcalde accidental á Garda Civil: “*En la mañana de hoy, cuando desde mi domicilio me dirigía a la Consistorial, fui instado del modo más grosero y amenazador de forma intolerable por un numeroso grupo de obreras huelguistas situado en el punto conocido como Caramecheiro, que terminó por arrojarme gran cantidad de piedras.. Proceda al descubrimiento de las autoras que no he podido conocer, pero supongo vecinas de aquellas inmediaciones donde reside un gran contingente de huelguistas*”. A situación chegou a un punto tan crítico que a corporación acordou solicitar do Gobernador Civil licencias de armas para o propio alcalde accidental e para os tenentes de alcalde Ramón Martínez del Río, Manuel Cores García e José Paz Lampón: “*por la grave situación que atraviesa este distrito, de que es reflejo la agresión sufrida ayer.. y las constantes amenazas vertidas contra la representación del organismo municipal que hace temer fundadamente la posibilidad de nuevas agresiones o cosas de mayor importancia y peores consecuencias*”.

O 2 de outubro os empresarios conserveiros e exportadores de pescado fresco decidían o peche patronal: cerraron as súas portas as conserveiras “Francisco Barreras”, “Amador Cardona” e “Domingo Vilas Martínez”, e os exportadores de pescado fresco Ramón Martínez del Río e Manuel Cores García, e nos días seguintes todos os demás. Polas rúas de Ribeira comezaron a circular folletos subversivos gravemente ofensivos para empresarios e autoridades municipais.

Finalmente, ás 8,00 horas do 8 de outubro, o alcalde Martínez Riveiro facía público o “**Bando de Guerra**” decretado polo goberno de Madrid para todo o territorio nacional, como resposta ao conflito asturiano. Ese mesmo día, grupos de traballadores afiliados ao “SGdet” impidiron que os buques de pesca saísen ao mar, boicotearon a venda de pescado, paralizaron as fábricas, derribaron un poste telefónico, que deixaba incomunicada a cidade, e facían estalar unha bomba no domicilio dun obreiro non afiliado ao sindicato, que non causou vítimas, inda que si danos materiais de consideración, amén de sementar o pánico. Por todo isto, o alcalde en funcións cualificou Ribeira como “ciudad amenazada”. Estes sucesos empurraron as autoridades a tomar medidas enérxicas: a requerimento do alcalde, o Goberno Civil enviou desde Santiago unha Sección de Gardas de Asalto e outra da Garda Civil, ordenou clausurar o local sindical e confiscar todos os libros e documentos, e as ordes cumpríronse ese mesmo día. O propio alcalde ordenoulle ao Comandante de Posto da Garda Civil “*la detención por las fuerzas a sus órdenes de la Junta Directiva del Sindicato, y especialmente de un forastero llamado Sayanes, ya conocido de la fuerza pública...*”.

Isto último non sería posible porque, dalgunha forma, os sindicalistas foron alertados do que se les viña enriba, e conseguiron saír por pés, polo menos nun primeiro momento. Así o dicía o propio alcalde: “*No ha podido ser encontrado en toda la noche de ayer y el día de hoy ninguno de los referidos directivos, quienes no han vuelto a ser vistos en la localidad desde la noche del domingo último, pese*

a la discreción y actividad desplegada por la Guardia Civil”. Porén, o 22 de outubro sería apresado Serafín Cardama, presidente do “SGdet”, en Padrón, e ingresado no cárcere a requerimento do Xuíz instrutor, que o tiña reclamado por actos de sabotaxe cometidos en Tarragona. O informe enviado o 25 de outubro polo alcalde a requerimento do Xuíz padronés foi demoledor: “*Serafín Cardama Díaz, 29 años, casado, oficial de panderero: Durante su permanencia en Riveira dicho sujeto se ha distinguido de modo extraordinario en el fomento y desarrollo de conflictos sociales de todo orden, con o sin causa justificada, caracterizándose como un peligroso enemigo de la tranquilidad y paz pública, lo que hace indeseable su residencia en este Distrito, máxime teniendo en cuenta que sus actividades societarias se hallan inspiradas en organismos y principios opuestos a nuestro régimen constitucional. También debo significarle que dicho sujeto ha venido demostrando muy escaso amor al trabajo y una especial afición a la bebida*”.

O conflito da pesca e as súas industrias derivadas finalizou case ao mesmo tempo que a revolución de Asturias, e quizais por esta razón, o 11 de outubro a corporación expresaba ao Presidente do Consello de Ministros: “*nuestra más entusiasta felicitación por el triunfo del orden, la expresión más sincera de nuestra fe republicana y la fervorosa adhesión al gobierno que tan brillantemente vela por el cumplimiento del credo constitucional y el prestigio de la República*”. O 13 de outubro comunicábaselle ao Gobernador que “*habiendo desaparecido del Distrito en la noche del 7 al 8 del actual toda la Directiva del sindicato, desapareció*

también con ella la fuerza coactiva que sostenía el conflicto, permitiendo a las obreras disponer más libremente de su voluntad. Consecuencia de esto ha sido que, en el día de ayer, se reintegraron al trabajo, sin condiciones, algunas operarias de tres fábricas y de los talleres de preparación de pescado para exportar, y que, en el de hoy, continuarán presentándose más trabajadoras, las cuales son admitidas por los patronos en el acto. Al tener el honor de participárselo, por considerarlo punto de partida para terminar el conflicto, me permite significarle que, a juicio del que suscribe, de no reanudar sus actividades anteriores el Sindicato General de Trabajadores, en breve plazo podrá volverse a la normalidad, por ser también el deseo de los patronos elevar los haberes o jornales que venían rigiendo hasta el planteamiento de la huelga,

tanto cuanto permita el estado de sus industrias y merezca cada obrera según su rendimiento...”.

A situación volverá á normalidade, e o 16 de novembro o alcalde Pepe Fernández, xa reintegrado ao seu posto, felicitaba o concelleiro Martínez Riveiro, alcalde en funcións durante o conflito, “por su acertada e imparcial intervención en la reciente huelga de conservas y salazones”, e na sesión plenaria do día 20, a corporación municipal expresaba os eu público agradecemento aos gardas civís polos seus servizos, e premiábaos coa suma de 500 pesetas “lamentando que su situación económica no permita de momento disponer de una suma más considerable”.

Conversa con Andrés Torres Queiruga

Pastor Rodríguez

Andrés Torres Queiruga é unha das personalidades da cultura galega más respectadas e coñecidas mesmo alén das nosas fronteiras. Teólogo e filósofo, profesor da Universidade de Compostela ata 2010, membro da Real Academia Galega e do Consello da Cultura Galega, non é só un pensador relixioso para minorías cultas ou un teólogo polémico, senón tamén unha figura esencial para moitos cristiáns de base que uniron relixión e galeguismo, e para quen foron fundamentais libros como *Recupera-la salvación* ou *Creo en Deus pai*. Traducido a varias linguas, tomando moi en consideración pola teoloxía hispana, alemá e latino-americana, é autor de obras como *A revelación como maiéutica histórica*, *A revelación de Deus na realización do home*, *Noción, religación, transcendencia*, *Repensar o mal. Da poneroloxía á teodicea*, *Diálogo das relixións e autocomprensión cristiá*, *Repensar la Resurrección*, *Do terror de Isaac ó Abbá de Xesús* ata o publicado este ano co título *Alguén así é o Deus en quen eu creo*. Fundador e director da revista *Encrucillada*, voceiro dos cristiáns galeguistas.

Non faltan no seu currículo o acercamento a importantes figuras da cultura galega como Rosalía de Castro, Curros Enríquez, Castelao, Rafael Dieste, Ramón Piñeiro e Álvaro Cunqueiro. Ingresou na RAG co discurso *Nova aproximación a unha filosofía da saudade* e reunii os seus breves ensaios en galego no volume *Rolda de ideas*.

Rodeado de polémica polos ataques dos sectores máis reaccionarios do catolicismo, cun pensamento discutido por

algúns bispos, é unha figura que pretende poñer o cristianismo ao día, relationalo co mundo cultural, actualizar o pensamento teolóxico e facer da relixión algo aberto, positivo e en diálogo cos homes, sen abandonar por iso a ortodoxia católica.

Esta breve conversa aclara algúns puntos importantes do seu pensamento para os lectores comúns que non teñan unha formación teolóxica. Foi publicada parcialmente en *A Voz de Barbantia*, pero pareceu de interese reproducila íntegra, dada a súa moderada extensión.

1. Cal é a esencia do Cristianismo na súa opinión?

Sen dúbida, a visión dun Deus, pai e nai que, creándonos por amor, non pensa máis ca no ben da humanidade. Ese é o seu único e exclusivo interese na creación: non busca o seu ben, senón a nosa felicidade. Claro está, unha felicidade non egoísta senón en comuñón con todos os demás, recoñecidos como irmáns. Por iso, ao longo de toda a Biblia a preocupación de Deus son os pobres, os marxinados, os maltratados. Frente a iso, algún profeta chegou a dicir que non lle importan o culto nin a adoración, e que mesmo os podes aborrecer se non se traducen en preocupación polo orfo, pola viúva, polo estranxeiro... por todo o maltratado polo mundo, pola vida polos homes. E Xesús de Nazaré, que é a súa revelación plena e definitiva, non deixou outro encargo que o do amar os demás. E non de boca ou palabra, senón de obra: ata o punto de que converteu en criterio definitivo da fe —“vinde, benditos do meu Pai”— non a confesión teórica, senón a

praxe de dar de comer ao que ten fame, vestir o encoiro, visitar o preso...

2. Que papel deben xogar os teólogos respecto da fe cristiá?

O papel dos teólogos é o de pensar e actualizar a fe, facéndo a crible na cultura actual e sacando as consecuencias para a vida. Teñen que abrir camiños e resolver dificultades. Deben facer propostas a prol dunha igrexa máis crible, máis en sintonía coas buscas e necesidades das persoas. Porque se o único interese de Deus é o ben da humanidade, a igrexa ten que se facer portavoz do clamor cara a unha humanidade máis xusta e máis fraternal.

3. Debe a relixión estar incardinada no pobo e na súa lingua?

Unha marca específica e irrenunciable do cristianismo é a encarnación, o ter os pés na terra. Deus non está no ceo, está en nós e connosco. Por iso a igrexa ten que ser luz e fermento alí onde está. Unha igrexa que está en Galicia non ten sentido se non é galega de verdade ela mesma, é dicir, encarnada nos problemas e aspiracións da propia xente, na súa cultura, no seu idioma. Ten que ser “pobo de Deus” en Galicia, e para iso ten que ser de verdade pobo que fai presente a Deus na carne de Galicia, que, por certo, o necesita moito.

4. A nivel xerárquico, hai Igrexa Galega ou só Igrexa en Galicia?

Na xerarquía non hai mala vontade, claro está. Pero tampouco acaba de mostrar e demostrar interese verdadeiro e eficaz

por que a igrexa en Galicia sexa igrexa galega. Hai mesmo o feito, en certo modo escandaloso, de que non se toma en serio poñer en práctica as consecuencias que ela sacou no seu propio Concilio Pastoral. É algo moi serio, porque unha igrexa que nin sequera obedece as propias normas, moi difficilmente pode resultar crible. Ben sei que a sociedade en xeral non a axuda moito. O que digo da igrexa podería dicilo, coas correspondentes acomodacións, da escola, da universidade, da avogacía, do goberno...

5. Cal é o papel da relixión na vida pública? Debe separarse da política?

Directamente, a relixión non pode meterse en política, no sentido, por exemplo, de pretender gobernar ou interferir nas leis. Pero, como parte moi importante da sociedade civil, cunha mensaxe verdadeiramente revolucionaria e cunha experiencia secular, ten o dereito e o deber de poñerse sempre e publicamente ao lado dos grandes dereitos da xustiza, da liberdade, do servizo aos demais, contra todo tipo de abuso e explotación. Aí, nese nivel máis fondo e anterior á política concreta, ten un campo enorme, se todos o sabemos aproveitar. Ante todo mostrando que ela non ten —non debe ter— intereses propios, pois o seu único criterio non pode ser outro que o ben das persoas e da sociedade. Por iso me parece urgente unha revisión a fondo das prioridades no seu anuncio. Neste momento de crise, todos comprenderían ao minuto unha postura tallante e decidida contra o egoísmo económico, dicindo, por exemplo, sen rodeos, que determinados soldos por moi legais que se presenten son unha iniquidade e un roubo aos demais, que non

poden considerarse membros da igrexa os que evaden os seus capitais, os que aproveitan a crise para o seu enriquecemento... Cando algo disto aparece, todo o mundo o recoñece non só como evanxélico senón tamén como proclamación lexítima. Por algo é tan unánime a valoración de Cáritas: nela brilla o Evanxeo e marca un camiño que habería que seguir tamén noutros aspectos.

6. Cal é hoxe a situación da Igrexa Católica?

Non é precisamente boiante. Debaixo de certos grandes espectáculos hai un desinflamento moi xeral. Abandonos calados da fe, más graves seguramente ca os clamorosos. Descontento dunha parte grande de fieis, creo que a más viva, por causa dunha orientación oficial que favorece só determinados movementos, digamos “conservadores”. Estes, seguramente teñen o seu derecho e mesmo cómpre recoñecer que en xeral cultivan valores de interioridade e apertura á transcendencia que son moi necesarios na nosa sociedade demasiado materialista, consumista e admiradora dos “pelotazos” económicos á costa de quen sexa. Pero queda desamparada toda outra zona de crentes, vivos e comprometidos, que buscan unha igrexa máis aberta e acolledora, máis en sintonía cos verdadeiros avances sociais, coa concxunción entre a fe e a xustiza, coa igualdade consecuente da muller, cun goberno democrático da comunidade eclesial, cunha teoloxía máis capaz de dialogar coa cultura e de ir elaborando unha moral máis actualizada.

7. Hai un retroceso do espírito aberto do Concilio Vaticano II?

Creo que si, áinda que me doa recoñecelo. O Concilio foi unha explosión de apertura e de confianza na forza da fe e nas posibilidades da humanidade. É certo que estivo influído por un ambiente de optimismo xeral en todo o mundo, pero iso mesmo indica unha sintonía cordial e unha busca de encarnación no momento histórico. É igualmente certo que de entrada provocou desaxustes e abriu novas frontes de problemas. Pero iso era inevitable nunha igrexa que desde o século XIX levaba tempo resistíndose a todo avance e adoptando medios fortemente autoritarios. Abrir unha comporta de auga represada, provoca remuños e mesmo algunha inundación. Pero escudarse niso para culpar da crise ao Concilio, en lugar de recoñecer que o que fixo foi destapar o que estaba oculto ou estancado, constitúe unha inxustiza manifesta. E o peor foi que dalgún modo ese diagnóstico converteuse nunha “profecía que se autocompresa”, porque, en lugar de obedecer o claro espírito conciliar poñendo todo o esforzo en colaborar no enderezitamento das augas e en conxuntar enerxías para aproveitar as súas posibilidades, o que se fixo demasiadas veces foi poñer obstáculos, cortar iniciativas, apagar movementos, silenciar teólogos. O avance é sempre difícil, a tentación é volver atrás, refuxiarse na aparente, pero suicida, seguridad do pasado.

E con todo, sería inxusto, non ver o moito que se avanzou, igual que sería pouco lúcido non percibir os numerosos movementos que xurdiron e seguen vivos, os grupos de cristiáns e cristiás que son

hoxe vanguarda xenerosa en compromiso cos pobres, en apertura ao humano, en vivencia de valores de gratuidade, fraternidade, liberdade e xustiza. Contra o que moitos pensan, atrévome a afirmar que nestes grupos, que se encontran o mesmo en Galicia que en Castela, en Italia que en México ou Brasil, existe un clima de fondura espiritual, quentura humana, esperanza infatigable... moi difíciles, se non imposible, de encontrar noutras partes.

8. Hai avances no diálogo interreligioso ou hai un retroceso respecto a décadas pasadas?

Penso que posiblemente é neste campo onde o avance conciliar se afirmou con más claridade. A nivel teórico os progresos son tan fondos que eran simplemente impensables hai só medio século. Axuda de maneira especial a presenza dun cristianismo asiático moi vivo e moi ben formado. E avanzouse moito no modo de interpretar a revelación e de ler a Escritura. Empezamos a comprender de verdade o que significa aquilo de que –como non podía ser doutro xeito– “Deus quere que todas as persoas se salven”. E creo que a nivel práctico e vivencial o avance é ainda meirande. O exclusivismo está a ser substituído pola acollida fraternal, polo aberto respecto dos valores das outras relixións, mesmo moitas veces pola oración en común, que os dous últimos papas apoíaron e promoveron, e pola aprendizaxe mutua de medios e métodos espirituais.

9. Como teólogo, séntese cómodo na Igrexa Galega ou ten problemas coa xerarquía?

Como teólogo debo dicir que sempre me sentín libre, e que a teoloxía, polos entrañables e concretísimos problemas de que se ocupa, constitúe a gran sorte da miña vida. Sei que hai certa tensión con aspectos do meu pensamento teolóxico, pero creo que non tanto “da” xerarquía coma dun pequeno grupo dentro dela, que se apoia nun reducido e, digámolo así, anacrónico grupo de teólogos. Pero teño a convicción de que a miña teoloxía non só está plenamente dentro do lexítimo pluralismo teolóxico, senón que é profundamente ortodoxa e sobre todo construtiva. Por algo as miñas obras falan moito de “repensar” e “recuperar”: liberdade para o avance, pero sempre ancorado na experiencia orixinal. Nunca critico ou deconstrúo unha idea ou una determinada concepción sen buscar e ofrecer unha proposta positiva e construtiva. A experiencia móstrame que a maior parte dos que me critican, fano sen entrar verdadeiramente nin no estudo nin na verdadeira intención da miña obra.

10. Cal é a situación da lingua galega na Igrexa? Que se podería facer para aumentar a súa presenza?

Non boa. Houbo un tempo, no primeiro posconcilio, que estivemos a punto de marchar no pelotón de cabeza, con movementos moi vivos como os do Coloquio Europeo de Parroquias e todo o que xirou en torno a Encrucillada e Irimia, cos grupos de relixiosas e relixiosos a buscaren unha encarnación radical no mundo rural e obreiro, co labor de promoción socio-cultural de moitos párrocos (que, por certo, merecería un bo estudo), co movemento catequéxico (acaso o único equipo oficial verdadeiramente galego, no

sentido de convocar as cinco dióceses), co traballo de tradución da Biblia e dos libros litúrxicos... Pero iso sufriu un claro apagamento no apoio oficial e tamén no esmorecemento causado pola situación xeral. Hoxe, a igrexa galega en conxunto quedou atrasada mesmo respecto do mundo político, e non digamos universitario. Abonda con botarlle unha ollada á web da arquidiocese e aos documentos que saen do seminario, case indefectiblemente en castelán. Por fortuna, seguen vivos, incansables e mesmo exemplares numerosos grupos de base, que, eles si, continúan en plena tarefa de encarnación da fe en Galicia.

AIRES DE FÓRA

*P*IERRRE JEAN JOUVE
POEMAS

Traducción: Eme Cartea

LIMIAR

Foi unha longa andaina a de Pierre Jean Jouve (1887-1976) na poesía francesa. Dende a poética inicial pos-simbolista das *Musas romanas e florentinas* de 1910, pasou logo por un interesante momento unanimista en *Os aeroplanos* (1911), comprometeuse co seu tempo en *Danza dos mortos* (1917), para chegar á poesía más densa, más escura, a partir de 1924, o ano da súa conversión ao catolicismo. Ábrese para el un camiño novo, no que hai ecos claros do surrealismo, pero no que o tema da culpa, a preocupación por atopar unha lingua poética que sirva de canto, e a perspectiva relixiosa, non confesional, conforman a súa defensa contra a nada do tempo. Este será o Jouve fundamental, o Jouve universal, o que vai unir mística e psicanálise, o da obra que se inicia con *Vodas* en 1928, no que renuncia á súa obra anterior. De

LORSQU'UN grand peuple a vu ses armes lui tomber des mains dans la honte, et qu'il est entièrement recouvert par une organisation de pensée néfaste, il doit quelque part gémir. Le gémissement, plus ou moins reconnaissable, cherche mainte issue; une de ces issues est la voix; c'est ainsi que la Poésie peut se trouver investie de la fonction de décharger pour une part l'âme du peuple. On a déjà beaucoup écrit pour expliquer et justifier que, dans l'effroyable désastre de la France, un mouvement poétique ait apparu, et que la Poésie française se soit vu porter pour ainsi dire au premier rang. L'explication la plus évidente est dans la nécessité de souffrir, de gémir, et d'espérer.

Do Limiar para
La Colombe,
de Pierre
Emmanuel.

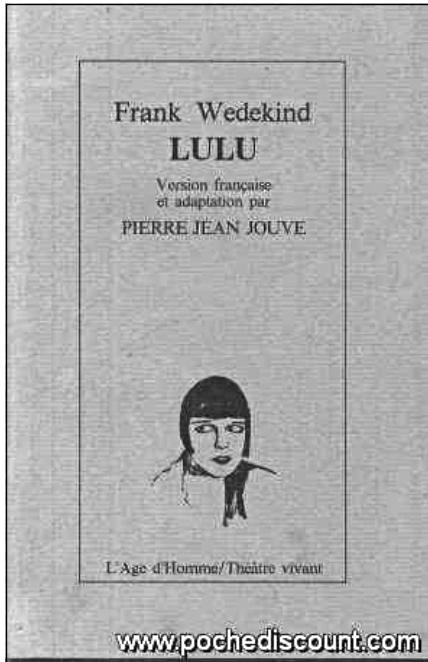
aí a *O paraíso perdido* (1929) e, sobre todo, a *Suor de sangue* (1934), e *Materia celeste* (1937). Culpa, morte, apocalipse, profecía, influxos de Baudelaire, Nerval, Rimbaud e Mallarmé; o surrealismo é xa só un eco. A intersección de erotismo e misticismo dá os mellores froitos. Logo, a guerra, o espírito da Resistencia para chegar a novas obras importantes: *Himno* (1947), *Diadema* (1949), *Oda* (1950), e *Lingua* (1952), sen esquecer a calidade da prosa de *No espello. Diario sen data* (1954). Dende entón, a idea chave é a morte, a fin do caos, do conflito entre desexo e realidade, moi evidente en *Tebra* (1965).

Un longo camiño para un poeta complexo que aseguraba que “dende que me sinto culpable de ter manifestado o pracer, penso na morte como un desexo inmediato”. Culpabilidade porque o que se debe reprimir está á vista e causa pracer. A súa poesía, moi persoal, non está, non obstante, totalmente illada: pertence a unha familia intelectual con antecedentes iniciais en Baudelaire, e que agrupa a Pierre Emmanuel (1916-1980), Jean Grosjean, Ives Bonnefoy, Patrice de la Tour du Pin (1911-1975) e Luc Estang.

Jouve,
Pierre-Jean.
Arras 1887 -
París 1976.

Lulú

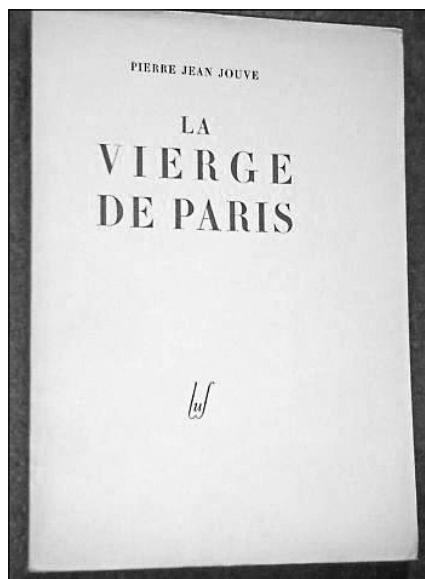
Jouve. *La Vierge de Paris*.

Ao contrario que outro poeta da súa xeración, Jules Supervielle, ou que Pierre Emmanuel, ou Bonnefoy, a presenza da poesía de Jouve é case inexistente en lingua galega. Nin a escolma de Plácido R. Castro, Lois Tobío e Delgado Gurriarán de 1949, nin a de 1981 de Manuel Casado Nieto e Xoán M. Casado o incluíron nas traducións do francés. Como é natural, tampouco está presente na antoloxía de poesía surrealista francesa que traduciu Xesús González Gómez, tamén en 1981. González Gómez traduciu moitos poetas franceses, de Hugo a Rimbaud, de Lautréamont a Corbière, pero non coñezo ningún poema do autor de *Materia celeste* que este traducise. Aínda non contamos cun repertorio completo das traducións de Cunqueiro, que tantos poetas puxo na nosa lingua, pero entre os máis de catrocentos textos coñecidos, non hai poemas de Jouve, o que non exclúe que

exista, dada a dispersión das traducións cunqueirás.

Só González Gómez, no seu estudo sobre o Cunqueiro tradutor, apunta a posibilidade de que o autor mindoniense tivese á vista, para facer as súas versións de Hölderlin de 1934, a tradución francesa de Jouve, quen fixo, con P. Klossowski (1905-2001), unha selección do alemán en *La symphonie à Dieu* (1930). Pero se Cunqueiro coñecía a versión francesa, non a seguiu moi de cerca.

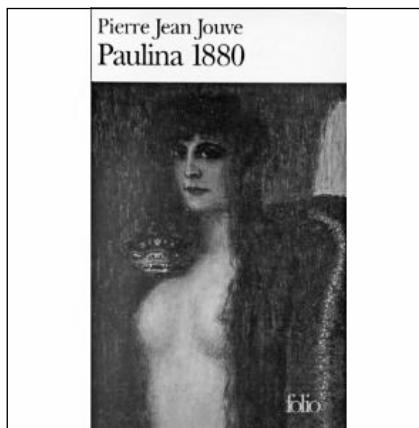
É logo unha boa noticia para o galego que Eme Cartea traduza, magnificamente, a poesía de Pierre Jean Jouve. Ten sorte o poeta francés de que unhas mans expertas e con sensibilidade amosen a súa poesía, unhas mans que xa puxeron en galego dous dos poetas admirados por Jouve, Rimbaud e Mallarmé.

A historia das traducións da poesía francesa ao galego, que na época contemporánea comeza con Pintos Villar na década de 1850, que conta con nomes ilustres que van de Vaamonde Lores a Cabanillas, de Delgado Gurriarán a Casado Nieto, que pasa por importantes tradutores como González Gómez, Avilés de Taramancos, Henrique Harguindegay, Fernández del Riego e Cunqueiro, enriquecécese agora, con Pierre Jean Jouve da man de Manuel Cartea.

Limiar: Román Arén

Paulina 1880.

PIERRE JEAN JOUVE

POÈMES

MON AMOUR EST-IL UNE INFIME LUEUR perdue de Ton Amour
Essence Noire, le monde a disparu
Tu sembles dormir satisfaction confuse
Et je suis arrivé, suis-je obéissant

« Avec humilité » disait le poète dément.
(HUMILIS. *LES NOCES*)

AUTRE GUERRE

L'exquise charité secoue sa chevelure
Des rayons la rejoignent
Elle ajoute un sourire :
C'est l'espace qui du haut en bas se fend dans la veinure
De l'éclair ! et le fracas du premier pas du juge.
(JARDIN DES ÂMES AU PRINTEMPS. *LES NOCES*)

LARME

Ce que l'œil répand c'est une perle d'ombre
Chaudé avec du feu qui s'éteint en tranquille
Éternité : sur la vague poussière et sur la pierre,
Les champs, l'asphalte et l'air,
Ou le pauvre mouchoir aux mains tremblant
Elle demeure, étant engendrée par la mort
Capitale et qui grandit par le dedans.
(LE PÈRE DE LA TERRE. *LES NOCES*)

CERF DE LA NUIT

Si vous cherchez le cerf, il faut vous recueillir
Pelotonné dans la chaleur de l'unité
Secrètement à genoux avant l'aube
Sans haleine dans l'épaisseur des montagnes

Être anxieux, subtil, et terrible et rusé
Prêt à tout, nécessaire
Et doux comme une femme
C'est donc entrer nu dans votre destinée,

PIERRE JEAN JOUVE

POEMAS

É O MEU AMOR UN ÍNFIMO ESPLENDOR perdido do Amor Teu
 Esencia Negra, esvaeceuse o mundo
 semellas durmir satisfacción confusa
 e eu cheguei, son eu obediente

“Con humildade” dicía o poeta demente.

OUTRA GUERRA

A exquisita caridade sacode a súa cabeleira
 alcánzana uns raios
 engade ela un soriso:
 é o espazo que de arriba abaxo agreta nas degresas
 do alustro! e o fragor do primeiro paso do xuíz.

BÁGOA

O que o ollo expande é unha perla ensombrecida
 quente polo lume que se extingue en apracible
 Eternidade: sobre o vago po e sobre a pedra,
 sobre os campos, o asfalto e o ar,
 ou no triste pano a tremelar nas mans
 permanece, ao ser concibida pola morte
 capital e acrecentar no seu interno.

CERVO DA NOITE

Se buscas o cervo, debes agocharte
 acurrunchado na calor da unidad
 ocultamente axeonllado antes da alba
 sen alento na espesura das montañas

 ser sutil, ansioso, e terrible e arteiro
 presto a todo, necesario
 e doce como unha muller
 isto é entrares nu no teu destino,

Votre destinée traîne la destinée
De la bête inouïe de la bête invisible
De la bête qui ne paraît pas la première
Dans les espaces pleins d'hostilité,

Votre âme ce chasseur maudit
Est sortie pour lier très loin l'âme du cerf
Bien avant qu'il soit, et l'âme de la bête
Bien avant que vous évente sa narine.

Lutte pour échapper, quand le sursaut divin
Occupe le roc invisible !
Bataille subtile habile de vos désirs
Qui ne trouvera fin que dans la balle,

Et parvenu au point mystérieux et finalement
La balle ce sera votre ultime désir
Et tout votre destin
Projété dans le sublime destin du cerf

Tandis que le sang très sombrement vous récompense.
(SUEUR DE SANG. *SUEUR DE SANG*)

MON AMANT DIT LE SOUFFLE

Mon Amant dit la dent soupire la langue
Mon Amant
Et le jour à jamais s'assombrit dans le jour.
(L'AILE DU DÉSESPOIR. *SUEUR DE SANG*)

DANS LE ROCHER MIRIFIQUEMENT durci de larmes
Dans la forêt claire verte mortellement
Ces deux eaux sans théâtre
Étaient les yeux, les yeux jumeaux de la solitude.
(L'AILE DU DÉSESPOIR. *SUEUR DE SANG*)

VIERGE FOLLE ET VIERGE SAGE vous portez
Deux morceaux de mon cœur également brûlés
Que vous abandonnez sur la même rue
Par le même mouvement doux désordonné
Pour la même raison avec la même crainte.
(L'AILE DU DÉSESPOIR. *SUEUR DE SANG*)

o teu destino leva a rastro o destino
da besta inaudita da besta invisible
da besta que non se amosa de primeira
en espazos cheos de hostilidade,

a túa alma de maldito cazador
saíu para enlazar moi lonxe a alma do veado
ben antes que el estea, e a alma do animal
ben antes de que te vente o seu nariz.

Loita para escapar, cando o divino arrepío
ocupe o rochedo invisible!
Batalla sutil habelenciosa da túa cobiza
sen outro final ca nunha bala,

e chegado ao punto misterioso e finalmente
a bala ha de ser o teu último desexo
e o teu total destino
proxectado no sublime destino do cervo

mentres que o sangue moi sombriamente te resarce.

MEU AMANTE DI O ALENTO

Meu Amante di o dente ansía a lingua
Meu Amante
e o día por sempre atardece no día.

NO PENEDO MIRIFICAMENTE curtido de bágoas
na selva clara mortalmente verde
esas dúas augas sen teatro
eran os ollos, os ollos xemelgos da soildade.

VIRXE TOLA E VIRXE PRUDENTE levades
dous cachos do meu corazón igualmente abrasados
que na mesma rúa abandonades
polo mesmo movemento doce descoidado
por idéntica razón co mesmo medo

HÉLÈNE

Que tu es belle maintenant que tu n'es plus
 La poussière de la mort t'a déshabillée même de l'âme
 Que tu es convoitée depuis que nous avons disparu
 Les ondes les ondes remplissent le cœur du désert
 La plus pâle des femmes
 Il fait beau sur les crêtes d'eau de cette terre
 Du paysage mort de faim
 Qui borde la ville d'hier les malentendus
 Il fait beau sur les cirques verts inattendus
 Transformés en églises
 Il fait beau sur le plateau désastreux nu et retourné
 Parce que tu es si morte
 Répandant des soleils par les traces de tes yeux
 Et les ombres des grands arbres enracinés
 Dans ta terrible Chevelure celle qui me faisait délirer.
 (HÉLÈNE. MATIÈRE CÉLESTE)

CATASTROPHE

Que deux yeux étonnantes plongent dans l'étendue
 Que les demeures de larmes soient fraîches
 Que le tonnerre s'avance en riant chantant
 C'est l'heure où l'homme est nu où les puissances meurent
 Entendez-vous ces bruits d'armes sanglants
 Entendez-vous ce travail obscur de la terre
 Ces fortes mains de femme avec des ongles blancs
 Les voyez-vous qui déchirent la peau du ciel ?
 (MATIÈRE CÉLESTE. MATIÈRE CÉLESTE)

GRÉGORIEN

Des vols fixes d'oiseaux parfaits qui sont sans air
 Profondément nus
 Ne retombent jamais sur le sein de la terre
 Mais se meurent de joie se meurent de lumière

 Ces oiseaux sont des mots et sur des lèvres nés
 Pur ornement de la voix fraîche entre les vents
 Du haut du bas et tout l'imprévisible temps
 Ils se tournent pour adorer, et se demandent

HELENA

Que fermosa es agora que xa non existes
o po da morte espiute mesmo da alma
que anhelada es desde que nos fomos
as ondas ondas colman do deserto o corazón
a más pálida das donas
vai bo tempo sobre as cristas de auga desta terra
vistas a morrer de fame
que bordean a cidade de onte os malentendidos
vai bo tempo sobre os circos verdes imprevistos
transformados en igrexas
vai bo tempo na planicie desastrosa núa comovida
porque estás ben morta
esparexendo soles polas raíñas dos teus ollos
mais as sombras de altas árbores prendidas
na terrible Cabeleira a que me facía delirar.

CATÁSTROFE

Que dous ollos abraientes se mergullen na larganza
que as estancias das bagullas sexan frescas
que cantando rindo o trono avance
é a hora na que o home está espido e as enerxías morren
Oídes esos ruídos de armas cruentos
oídes ese escuro quefacer da terra
esas fortes mans de dona con nítidas uñas
védelas a esganifar a pel do ceo?

GREGORIANO

Voos fixos de paxaros perfectos sen aire
profundamente nus
non se abaten xamais sobre o seo da terra
mais morren de xúbilo morren de luz

Son estas aves palabras e nos labios nadan
puro ornamento da voz fresca entre os ventos
do alto e baixo e todo o tempo imprevisible
víranse para adorar, e pregúntanse

S'ils sont toujours du corps ou peut-être de l'âme
À la fin, et s'ils ont gravi les échelons
Qui déplacent le mot de la voix au silence
Et du silence à la terreur de l'âme

Ils se demandent, venus de cœurs emprisonnés
Tous, ils se demandent et ne savent
Vocalises de durable vocation
Ils sont et triomphalement pénitence.
(PORCHE. *LA VIERGE DE PARIS*)

GLORIEUX ACCIDENT, mort admirable et douce
Il me semble que tu me couronnes poète ;
Sur les monts incendiés de quelque Liban
Se tiendront mes lecteurs étranges et profonds

Dans les feuillages toujours émus de quelque chêne
De forêt répandant les lointains horizons
Seront ces yeux pensifs de la lumière pleine

Effaçant l'injustice longuement subie
Ils féconderont la steppe de ma vie
En bosquets en ruisseaux rayonnants et parlants.
(PORCHE. *LA VIERGE DE PARIS*)

CHŒUR ANTIQUE

Errant et sans patrie
Je fus depuis l'aurore
Errant et sans patrie
Dans la patrie
Né comme l'eau des puits aux antiques calcaires
Et jaillissant comme l'honneur d'entre vos terres
Je ne me connus point
Dans l'affreuse cité
Aux œuvres de serpent
Langue de fausseté
Et courage de lâche et vertu meurtrière !
Ô passant tu les vois découvrir le visage
De félonie quand Mort pourtant nous dévisage
La mort qui purifie ;
Et pour toujours errant
Pleurant, je vais vers les autres jardins de palmes.
(VERS MAJEURS I. *LA VIERGE DE PARIS*)

se seguen sendo un corpo ou se cadra alma
finalmente, e se subiron as banceiras
que desprazan a palabra da voz ao silencio
e do silencio ao terror da alma

pregúntanse, vindas de corazóns prisioneiros
todas, pregúntanse e non saben
vocalizacíons de durable vocación
elas son e triunfalmente penitencia.

GLORIOSO ACCIDENTE, morte admirable e doce
dáme a min que me coroas poeta;
nos incendiados montes dalgún Líbano
ficaranme os lectores profundos e estraños

Entre a follaxe seguido axitada dalgún carballo
de bosque espallando horizontes sen fin
estarán estes ollos da plena luz pensativos

Borrando ainxustiza amplamente sufrida
fecundaranme a estepa da vida
en boscaxe en regatos faisantes parlantes.

CORO ANTIGO

Errante e mais sen patria
fun desde a aurora
errante e mais sen patria
e na patria
Nado coma auga empozada nas vellas calcarias
e abrollando de entre as vosas terras coma o honor
non me recoñecín
na arrepiante cidade
con obras de serpente
lingua de impostura
e caraxe de covarde e mortífera virtude!
Oh paseante aí os ves descubrírense a faciana
de traizón cando Morte porén nos aluca
a morte que purifica;
e para sempre a errar
a chorar, vou cara aos outros xardíns de palmeiras.

OH TU PLEURES. Silence obscur larme perdue
Et fleur de la maison sous le nuage noir
Et la menace de la mort d'antique nue
Le drapeau de la honte avec le ciel du soir,

Tu pleures. Des brillants descendent sur ta pierre
Et touchent à ton sein. Les miracles lointains
Sont errants et l'amour voit périr ta paupière
Ô toi qui inspirais le poète prochain

Dans une odeur de bois augustes et de livres
Regardant des trésors par d'anciens carreaux
Mère de notre amour et Vierge qui ne livres

Pas le secret de liberté mystique et beau
Mais conserves l'hymen sous la robe de pierre
Et rêves l'éternel pardon comme du lierre.
(VIERGE DE PARIS. *LA VIERGE DE PARIS*)

ART POÉTIQUE

Le monde est continuelle image, création
Le monde du néant s'éloigne à chaque souffle
Le monde est inventé du Verbe rose et blond
Beauté cachée que la sueur n'étouffe

La liberté brise le creux de chaque histoire
Perce le jour illumine le temps
Et le corps de la femme est l'ardente patrie
Où va s'affranchissant le péché de mémoire

La beauté préparant l'éternel en un vase
Où boire, le poème est la création
Quand d'un acte de viol amoureux son extase
Fait toucher l'invisible immédiatement.
(HYMNE. II)

PAS DE PLUS AMPLE CHANT que le chant qui finit
Pas de plus douce main que la main qui s'enfuit
François mort fait que son corps à l'odeur de rose
Traverse enamouré la cellule de Claire

OH CHORAS. Escuro silencio bágoa extraviada
e flor da casa baixo a nube negra
e a ameaza da morte de antigo núa
a bandeira da aldraxe co ceo da noite,

choras. Brillantes a caer sobre a túa pedra
e tócanche o seo. Os milagres afastados
erran e o amor ve perecerche a pálpebra
Oh ti que inspirabas o poeta achegado

nun olor a madeirame augusto e mais a libros
a osmar certos tesouros por cristais antigos
mai do noso amor e Virxe que non doas

o fermoso enigma de mística liberdade
mais gardas o hime so a pétrea vestimenta
e soñas o eternal perdón a tal a hedra.

ARTE POÉTICA

O mundo é continuada imaxe, creación
o mundo da nada alóngase a cada alento
o mundo invéntase co Verbo rosa e roibo
beleza escondida que nin a suor abafa

a liberdade esnaca o oco de cada relato
fura a luz clarexa o tempo
e o corpo da muller é patria ardente
onde se vai ceibando o pecado de memoria

por a beleza preparar o eterno en vaso
onde beber, o poema é creación
ao que a éxtase de seu nos fai tocar nun acto
de amorosa violación o invisible de inmediato.

NINGÚN CANTO MÁS AMPLIO có canto que acaba
ningunha man más amable que a man que se vai
François morto fai que o seu corpo arrecendo de rosa
atravese amoroso a alcoba de Claire

Ô toi terreur de la mécanique des corps
 Pas de jeu plus vivant que le jeu de la mort
 Ni que la chasteté de joie plus amoureuse
 Quand le Jour se relève égal à l'île heureuse.
 (FAIRY. *DIADÈME*)

LES MOTS N'ONT LEUR NAISSANCE et leur souffle d'enfants

Ma reine que de toi : s'ils jettent par le sombre
 Dans la bouche d'Éros énorme et dévorant
 Une liqueur sacrée des aïeux très profonde ;

Puis un esprit cruel les confronte en poème
 Qui est un mot nouvellement pour l'univers
 Où tout l'aveugle ciel rayonne de la reine
 Par illusion vaste, éternel, et divers.

(FAIRY. *DIADÈME*)

NADA

Il faut encor croiser un sanglot de mes mains
 Envers ton vide sein rose au cœur violet
 Rose tranchée à mort et violette usée
 Foliole, abolie, vase sans lendemain,

Aimer que Tu ne sois : à tout rayon senti
 Nul ! et de ton refus un chemin se répand
 Droit dans Ton cœur qui tout aime et reprend
 Tout par notre vouloir à tuer les aimés.

Si j'annule ce cœur il brisera sa cage
 De faim ! Mais c'est encore un décor de langage
 Que brise ton baiser ô Sang. Et sang tué.
 (DIADÈME. *DIADÈME*)

EXPRIT INTÉRIEUR

Ainsi les beaux objets ramenant le plaisir
 Endorment les proportions : ce sont les anges
 Qui rassurent celui qui meurt et par louange
 A la place fixée répandent le désir

Ô visibles ! bois clairs et coupes de la Chine
 Dorures de pensée contre un beau ciel de peur
 Puissance des tapis aux fêtes masculines
 Et masses de mémoire et de sexes : couleurs.
 (CIELS. *DIADÈME*)

Oh ti terror do mecanismo dos corpos
ningún xogo máis vivo que o xogo da morte
nín que a castidade de xúbilo máis namorada
cando o Día levanta igual que illa feliz

AS PALABRAS NON TEÑEN nacenza de seu e alento de nenos
máis ca de ti miña raíña: se polo escuro elas
escancian na boca de Eros enorme e voraz
un sagrado licor dos ancestros moi fondo;

logo un espírito afrónthaas cruel en poema
que novamente é palabra para o universo
onde enteiro o ceo cego refulxe por vasta
ilusión da raíña, eterno, e diverso.

NADA

Inda é mester cruzar un impo das miñas mans
ao teu baleiro seo rosa de violeta corazón
rosa cortada a morte e violeta consumida
folíolo, abolida, floreiro sen mañá,

amar que Ti non sexas: con clara percepción
Ninguén! e da túa negativa téndese un camiño
recto ao peito TEU que todo ama e reinicia
Todo pola nosa arela de matarmos os amados.

Se anulo este corazón el estragará o cárcere
de fame! Mais inda é un escenario de linguaxe
que o beixo teu estraga oh Sangue. E sangue morto.

ESPÍRITO INTERIOR

Por tanto os belidos obxectos traendo o pracer
adormentan as proporcións: son os anxos
que acalman o que morre e con loanzas
no sitio fixado esparexen a arela

Oh visibles! madeiras claras e copas da China
dourados de mente contra un ceo lindo de medo
poder dos tapices nas festas masculinas
e masas de memoria e de sexos: cores.

ONDULATION

Ondulatoire est le Divers ondulatoire est le soleil
 Et tout fait éternel retour dans une bonté translucide
 Où la larme est mêlée au sang : et je te reconnais vermeil
 Amour à l'angoisse vivante en l'âge de la douleur pire

Dans l'âge de la douleur pire ! Ondulatoire vérité
 Immuable vide où s'étire le mouvement du splendide
 Ô toi qui as pris et repris notre citadelle en été
 Que serais-tu sinon son Plein absent et sage et qui respire ?
 (CIELS. *DIADÈME*)

A SOI-MÊME

Écris maintenant pour le ciel
 Écris pour la courbe du ciel
 Et que nul plomb de lettre noire
 N'enveloppe ton écriture

Écris pour l'odeur et le vent
 Écris pour la feuille d'argent
 Que nulle laide face humaine
 N'ait regard connaissance haleine

Écris pour le dieu et le feu
 Écris pour un amour de lieu
 Et que rien de l'homme n'ait place
 Au vide qu'une flamme glace.
 (CIELS. *DIADÈME*)

UNE FEMME PARLE

Obélisque de la douceur
 Sachez que je ne vous ai
 Point aimé sans que je perdisse
 Le sens et sans qu'un pleur de larme
 De terreur eût disjoint en deux
 Le mal joint de mon cœur ouvert

Sachez que je ne vous vis point
 Sans perdre mon nom et ma trace
 Et que ce ruisseau de désir
 Dans la fosse de jeune cuisse
 Je le sentis comme la mort
 Incapable d'avoir un Nom

ONDULACIÓN

Ondulatorio é o Diverso ondulatorio o sol
e todo feito eternal retorno a unha bondade translúcida
onde a bágoa está mesturada co sangue; e recoñézote Amor
vermello de angustia avivada na idade da pésima dor

Na idade da pésima dor! Ondulatoria verdade
inmutable baldeiro no que o movemento do espléndido se estira
Oh ti que nos tomaches e retomaches a cidadela no verán
que serías senón o seu ausente Pleno e sabio e que respira?

A SI MESMO

Escribe agora para o ceo
escribe para a curva do ceo
e que ningún chumbo de letra negra
non envolva a túa escrita

Escribe para o olor e o vento
escribe para a folla de prata
que ningunha fea face humana
teña ollada hálito coñecemento

Escribe para o deus e o lume
escribe para o amor dun lar
e que nada do home acaeza
no baldeiro que unha lapa xea.

UNHA MULLER FALA

Obelisco da dozura
saiba que non o
amei sen que se me fose
o siso e sen que un pranto esbagullado
de terror tivese desunido en dous
o meu mal pegado abierto corazón

Saiba que xamais o vin
sen eu perder nin nome nin sinal
e que este arroio de desexo
no furado de coxa mociña
percibino como a morte
incapaz de ter un Nome

Et puis ivre de clarté fausse
 Écrasée aussi de jeunesse
 Qui marche comme l'éléphant
 J'ai rendu les armes – gardé
 Dans le moule de ma beauté
 L'obélisque de la douceur.
 (LA MAIN DE DIEU. *DIADÈME*)

STROPHE

Ô déesse du beau je t'ai vendu mon âme.
 Non pas impassible et glacée ! non pas inhumaine et dorée
 Mais comme dans l'ardente peinture
 La Dame de Miséricorde ouvre sa robe même aux agenouillés,
 Ainsi tu m'as rendu silence ; et adorable inconnaissance
 Touchée et non touchée
 À l'infinit de lait du ciel noir j'ai demandé qui tu étais.

Le nombre, le sacré nombre des signes et des ondes lueurs et lignes
 Le nombre de l'esprit parlant car l'esprit ne parle que par nombres
 Le nombre de l'esprit du seuil ou nombre de l'esprit créant !
 Je t'adore ô fureur adorante du Nombre
 Esprit de l'esprit ouvert par delà le chiffre créant
 Nombre qui formas la Parole comme un irréfutable vent de bronze
 Et s'ouvrant encore, au-delà, comme une femme à la zone d'ombre ;
 Art respirant d'un vieux souffle de ville mais art répandu sur les formes
 d'argile et d'eaux mères
 Beauté d'un cerveau labyrinthe et beauté du bleu météore
 Ici qui vint des entrailles et gemmes liquides et plus épaisse de choses que
 l'orchidée même du sexe
 Là-bas transparent aussi bien qu'une haleine glacée d'hiver de moine
 errant bien avant l'aube !
 (STROPHE II (III). *ODE*)

STROPHE

Comme un dieu dépendant de Dieu, comme un vivant
 Témoin de grâce ! et comme un haut monde à plein feu
 Comme une onde des morts honorés devenue magnétique vivant
 Nous faisant plus vivants que vie avant toute mort,
 Tel est l'art, sur les grands gouffres du jour faussaire
 Sur les grands poids de matière défunte qui se sont nommés notre vie.

E logo bêbeda de falsa claridade
crebada tamén de xuventude
que camiña a tal o elefante
entreguei as armas –custodiado
na matriz da miña fermosura
o obelisco da dozura.

ESTROFA

Oh deusa da guapura vendinche a miña alma.
Non impasible e xeada! non inhumana e dourada
mais a tal no ardente cadro
a Dona de Misericordia abre o manto incluso aos axeonllados,
así en silencio me mudaches; e insapiencia adorable
sentida e non sentida
ao infinito lácteo do ceo negro preguntei quen eras.

O número, o sagrado número dos signos e das ondas fulgores e liñas
o número do espírito parlante pois o espírito só fala a través de números
o número do espírito inicial ou número do espírito que crea!
Adórote oh furor adorador do Número
espírito do espírito aberto alén da cifra a crear
número que formaches a Palabra coma un irrefutable ar de bronce
e abrindose inda, ao más alá, tal unha muller á zona de sombra;
arte respirando un vello folgo de cidade pero arte esparexida en formas de
arxila e augas nais
beleza dun cerebro labirinto e beleza do azul meteoro
aquí que vés das entrañas e líquidas xemas e máis ensanchado de cousas
que a orquídea do sexo
alá de transparente igual ca un alento xeado invernal de monxe errabundo
ben antes da alba!

ESTROFA

Tal un deus dependente de Deus, tal un ser vivo
testemuño de grazia! e como un alto mundo a plena luz
como unha onda dos mortos honrados magnética agora e con vida
trocándonos más vivos que vida anterior a toda morte,
tal é a arte, sobre as grandes cárcavas do día traidor
sobre os grandes pesos de extinta materia que se nomearon vida nosa.

L'art qui baise et atteint ! n'a point sa suffisance
De mépris pour l'entour de crimes criailleries et comptes
Pour l'entour de gloire à plumes, de papier noirci, et d'atroces plaintes
L'art n'a point suffisante imagination de mépris.
Mais l'art fait éternel, et quelle touche a l'éternel ?

Quel contact à ta peau usée, quelle force à ton nerf tremblé ?
Revenant, comme un écho, dans les hautes cavernes de dieux sombres
Tremblant aux cavernes des sages, quel est l'être dur de Beauté
Que je nomme, sans savoir Dieu, le présent-toujours, l'éternel ?

L'art qui voit ! plus futur encor que même l'éternel
Le seuil, l'orée du monde de sa bouche ! l'orée, le baiser du peuple de sa
vue !
Il prend la personne Divine évanouissante à la vue,
Il s'épuise à elle sans voir et dans l'accouplement pur
Nous avons vu à grandes trombes se refermer les eaux de la joie
Nous avons vu à belle cire se sceller le sceau de la joie, avant l'heure.

Car l'art sans mort trembla des péchés de la mort, et repris son dessin : et
son cœur qui ne meurt
Remplace en respirant ce corps pesant d'ennui
Qui se traîne à la remorque des jours et de cap en cap des douleurs.
(STROPHE II (IV). *ODE*)

LES DÉSERTS de l'amour, et sur les sables crus où l'on avance à pied
Des végétations coronaires ! qui jouent toujours plongées sous un océan
rose
De fureur ! Oh dépendre d'un seul pays jaune aux cavernes d'étincellement,
peintes de prophètes plus grands,
Et la douceur des mers intimes des naufrages.
Mais je ne connais rien que toi, gardienne d'un cheval de bronze,
Trop large séant de viande fraîche, impératrice issue des tombeaux,
Silence levé au zénith, avec les grands yeux de l'eau des navires
Tu reviens vêtue dans une autre, et les mains féroces, tu reviens, ou tu t'en
vas, vie à la fin.
(*LANGUE I*)

A arte que bica e consegue! non ten desprezo dabondo
 polo ámbito de crimes barafunda e contas
 polo ámbito de honor plumífero, de papel ennegrecido, e de atroces laios
 a arte non ten suficiencia bastante de desdén.
 Pero a arte crea eterno, mais que relevancia ten o eterno?

Que contacto na túa pel tenue, que forza no trémulo nervio de teu?
 Volvendo, coma un eco, ás altas cavernas dos deuses sombríos
 tremendo nas furnas dos sabios, cal é o ríxido ser de Beleza
 que eu nomeo, en ausencia de Deus, o presente-continuo, o eterno?

A arte que ve! más futuro áinda que incluso o eterno
 a soleira, o lindeiro do mundo da súa boca! o lindeiro, o beixo do pobo da
 súa vista!

Ela consegue a persoa Divina que á ollada esvaece,
 esgótase nela sen ver e no puro aconchego
 vimos cerrarse outra vez en grandes torbóns da ledicia as augas
 vimos selar en fermosa cera o sinal da ledicia, antes da hora.

Pois que a arte sen morte tremeu cos pecados da morte, e recuperou o
 perfil: e o seu corazón que no morre
 recambia alentando este corpo pesado de tedio
 que a remolque dos días se arrasta e de punta a cabo das dores.

OS DESERTOS do amor, e sobre as crúas areas nas que un avanza a pé
 Vexetacións coronarias! sempre a xogar afondadas so un océano rosa
 de furia! Oh depender nada máis dun país amarelo con covas faisantes,
 pintadas cos más relevantes profetas,
 e a dozura dos íntimos mares dos afundimentos.
 Mais só a ti te coñezo, gardiá dun cabalo de bronce,
 cueiro de carne fresquía ampuloso dabondo, emperatriz agromada das
 tumbas,
 silencio elevado ata o céñit, cos grandes ollos da auga dos barcos
 retornas noutra vestida, feroce as mans, retornas, ou vaste, en fin vida.

AH ! LE POÈTE écrit pour le vide des cieux

Pur bleu que l'hiver ne parvient plus à voir ! il écrit dans la conjuration des silences de neige

Des étouffements de fêtes fallacieuses ! et dans le manque, et dans la matité, chacune de ses lignes est comme s'il n'était pas (et son fin personnage, habillé aux lumières, est comme s'il n'était pas),

Et seul dans la conjuration secrète et admirable, regardez-le plaider pour ses amours bizarres

Quand nul n'osa pour lui le courage d'amour :

Alors sur la rive noire des vents fabuleux et des sommeils d'algues, et sous le poids très doux des tempêtes de brume,

Il enferme le mot dans la bouteille verte,

Cloches de désespoir et d'horribles engrumes !

Il jette à la vague supérieure une bouteille sans action, sans force et sans direction qui atteindra le plan d'amour

Un jour, hors de beauté, hors de gloire, hors de jour.

(*LANGUE II*)

Louons les douceurs durant abandonnées à elles-mêmes

Respirant de leur peau lente afin de baisser leur objet

Louons la chose de beauté magicienne de lenteur

Et la chose de durée aussi belle à faire l'amour,

L'éternel est une main sur le haut vitrail de matière

Où l'étincelle fut fixée avec les plus sombres des plombs

L'éternel est le pli du sein d'une femme grande azurée

Qui ne fait point mouvement sous la caresse des anges,

Ou c'est la voix de l'ouragan dessus le toit du poète,

Alors qu'il gémit doucement du sabot de fer d'un songe.

La beauté du cœur éternel est celle que tu désires

Et la croix du cœur éternel est cela que tu aspires.

(*LYRIQUE II. MÉLODRAME*)

AH! O POETA escribe para o vougo dos ceos
 puro azul que inverno non logra xa ver! escribe na conxuración dos
 silencios de neve
 nas sufocacións das festas falaces! e na privación, e na opacidade, cada
 unha das liñas coma se el non estivese (e o seu fino personaxe, vestido
 con luz, coma se non estivese),
 e el só na secreta e admirable conxuración, védeo loitar polos seus amores
 estraños
 cando por el ninguén arriscou a coraxe de amor:

Entón por riba da negra beiramar dos ventos fabulosos e dos sonos de
 algas, e baixo o peso docísimo das tempestades de bruma,
 encerra a palabra na botella verde,
 campás de desalento e de horribles gromos!
 Guinda na onda superior unha botella sen acción, sen forza e sen dirección
 que alcanzará o nivel de amor
 Un día, falto de beleza, falto de gloria, falto de día.

Loemos as dozuras que duran abandonadas a si mesmas
 respirando a súa pel lenta a fin de bicar o obxecto de seu
 loemos o ideal de beleza feiticeira de dilación
 e o ideal de duración fermoso tamén para facer o amor,
 o eterno é unha man sobre o alto vitral de materia
 onde a moxena quedou fixada cos chumbos máis avesíos
 o eterno é a dobrez do seo dunha dona moi de azul
 que non se move baixo o aloumiño anxelical,
 ou é a voz do furacán por riba da teitume do poeta,
 cando docemente xeme so o férreo casco dun soño.

A beleza do eterno corazón é a que ti desexas
 e a cruz do eterno corazón é o que ti aspiras.

BEAUTÉ

Que Dieu me donne encore le pouvoir d'écrire
La proportion merveilleuse de beauté
Libre des tenailles de chair où sexe et larmes
Se mélagent pour enfanter le mélancolique passé ;

Que Dieu m'accorde encor le secret de beaux vers
Qui soient le pain le vin contre le diable triste
Ô belle souvient-toi, la morte, reviens vers
Ton pauvre messager guéri de sa misère ;

Ô Beauté toujours seule au milieu de l'esprit
Que nul dessein ne peut posséder ni atteindre
Tu connais mon soupir

l'ignorance m'a pris
Le jour où par hasard je te rendis mes armes,
Et depuis à t'aimer je me suis épuisé.

(TÉNÈBRE. Phrase 1. *MOIRES*)

TRÈS PEU COMPRENDRONT. Que le feu de la chair
Et la blancheur du ciel, le refus de la honte
Et la tentation bienheureuse du désir,
Se sont toujours montrés en la même lumière,

Se sont heurtés se sont aimés
Du même corps à travers cent angoisses,
Mais aucun n'a cédé de ses forces sacrées
À l'adversaire, ni le péché ni la folle espérance.
(TÉNÈBRE. Phrase 4. *MOIRES*)

BELEZA

Que Deus inda me dea o poder de escribir
a proporción marabillosa de beleza
libre das tenaces carnais onde sexo e bágoas
se mesturan para dar a luz o melancólico pasado;

que Deus inda me conceda de fermosos versos o segredo
que sexan o pan o viño contra o diaño triste
oh belida, a morta, recorda, regresa ao
teu pobre mensaxeiro curado da súa miseria;

oh Beleza por sempre soa no medio do espírito
que ningún designio pode posuir nin acadar
ti coñeces o meu salouco
a ignorancia tomoume
o día en que por un casual che entreguei as armas,
e logo en amarte suminme.

MOI POUCOS HAN DE COMPRENDER. Que o lume da carne
e a brancura do ceo, a negación do pudor
e a feliz tentación do desexo,
sempre se mostraron baixo a mesma luz,

enfrontáronse amáronse
co mesmo corpo en angustias tantas,
mais nin o pecado nin a louca esperanza
nada ao adversario cederon das forzas sagradas de seu.

PAYSAGE CHINOIS

Il pleut sur un lac, tout est brouillé, et derrière, à pas feutrés le tonnerre. De grandes bandes folles font s'effilocher les rocs les plus durs, tandis que l'eau est lisse comme une vierge. Je promène un chagrin de plusieurs siècles en observant l'air vif sans vent sur mon visage.

Il n'y a personne en ce pays. Tout y est perte, fantôme, absence après la mort. Il n'y a plus même le chagrin dont j'ai parlé. Il s'agit de faire encore une fois que le terrible conflit ne tue pas le poète.

(PROSES. « La voix, le sexe et la mort » (1960). Œuvres II, Paris. Mercure de France, p. 1260.)

DONNER SANS RECEVOIR

« Donner sans recevoir est le malheur des poètes. Leurs larmes vraies se perdent. Le sacré qu'ils ont touché une fois s'est enfui bien au-delà, et nul témoin de l'opération n'a été capable de suivre. Comme la Prostitution du cœur mis à nu, la poésie se livre à tous sans faire autre chose que se livrer, car le plaisir n'est point en elle, seule la force. Dans ce monde déchu, ce monde errant, ce monde absurde, ainsi la poésie est recherchée, possédée, finalement honnie. On voudrait réformer cette condition abjecte : c'est ne point tenir compte de la raison de l'homme. Car si l'homme connaissait en poésie, il ne pourrait poursuivre une chasse, un tohu-bohu de choses, une rapine profonde et une honte, tout ce par quoi il recouvre, et qu'il appelle la vie ; il lui faudrait ressembler un peu aux anges. »

(PROSES. « La voix, le sexe et la mort » (1960). Œuvres II, Paris. Mercure de France, p. 1210.)

ooo0000ooo

PAISAXE CHINESA

Chove sobre un lago, todo está aborrallado, e por detrás, silente, o trono.

Longas cintas tolas esfiañan as rochas más duras, mentres a auga está lisa coma unha virxe. Eu paseo unha mágoa de séculos sentido o ar vivo sen vento na cara.

Ninguén hai neste país. Todo aquí é perda, pantasma, ausencia alén da morte. Nin sequera existe a mágoa da que eu falei. Do que se trata é de lograr unha vez más que o terrible conflito non mate o poeta.

DAR SEN RECIBIR

“Dar sen recibir é a desdita dos poetas. As súas bágoas verdadeiras pérdense. O sagrado que unha vez eles palparon esvaeuse no alén, sen que ningunha testemuña da operación fose capaz de o seguir. Tal a Prostitución do corazón espido, a poesía ofrécese a todos sen outra razón que ofrecerse, xa que dela non é o pracer, soamente a forza. Neste mundo decadente, mundo errante, absurdo, a poesía é procurada, posuída, e afrontada finalmente. Gustaríamos de reformar esta abxecta condición: isto é, non ter en conta a razón do home. Pois que se o home entendese de poesía, non podería seguir unha presa, un descontrol de cousas, unha profunda rapina e unha humillación, todo aquilo que el encobre, e que chama vida; precisaría asemellarse un pouco aos anxos”.

ooo0000ooo

NOTAS DO TRADUTOR:

POÉTICA JOUVIÁ. FORMA

Primeira fase (1906-24):

Grosso modo, distinguimos tres períodos. a) 1906-1914: con influencias do romanticismo musical e do simbolismo. Formalmente, poesía clásica, harmónica, nunha lingua impersonal, modulada, musical ("poemas sinfónicos"). b) 1913-1919: período da Primeira Guerra Mundial; con influencias unanimistas, pacifistas, e cun claro antibelicismo, a súa poesía devén menos grandilocuente e melódica, máis directa, "engagée", descarnada (cambia o adorno polo berro), que o leva a renegar do simbolismo. c) Pasada a guerra, lentamente regresa a unha poesía más intimista, persoal; coñece a Blanche Reverchon, a psicanálise; lectura dos místicos, traducións de poesía e teatro, relectura dos grandes poetas simbolistas...

Segunda fase (1925-65):

Neste novo enfoque poético, moi influenciado pola psicanálise e xa dono da súa palabra, Jouve vai forzar as articulacións sintácticas ou mesmo rompelas, descinquir a estrutura lóxica da frase, na procura do ritmo e do fraseo musical. Así, atopamos unha escasa, arbitraria e a miúdo nula puntuación, adjetivos xustapostos, repeticións de vocábulos, frecuencia de frases nominais moi a miúdo en posición anafórica, aposicións abundantes, longos hipérbatos entre suxeito e verbo, encabalgamentos... En definitiva, o que busca é a invención dunha "langue de poésie qui

se justifiât entièrement comme chant". E para iso tiña que romper co pasado:

"Je rompais alors avec une vie antérieure (...); je romps toujours avec une poésie facile ou flatteuse, amusante ou humanitaire, sans tension intime véritable et sans vocation spirituelle."

Ruptura que atinxe mesmo os modelos poéticos herdados, coma o soneto, no que vai, libremente, introducir variantes formais como a ausencia de rima (ou rima asonante), estrofas de 3+3+2+2 versos, ou incluso asimétricas ou con versos non hendecasílabos. E canto ao final dos poemas, témolos, ben en versos moi breves —que abren o poema á indefensión do non finito ou suspenso—, ben en alexandrinos, ou en versículos —que prolongan a idea, sen tensión por demasia.

E todo isto unido a unha grande irregularidade métrica, como acompañada á durabilidade da respiración lectora. O que, sen dúbida, vai implicar un efecto de continuidade ou de distanciamento entre as palabras, que suxiren certas relacións en eco deformante, o que intensifica unha rica ambigüidade poética, que abastece a interpretación polisémica e plurivalente do poema.

VARIACIÓN E PARÁFRASE. FONDO

Na arte da variación literaria, en Jouve, intervén a persistencia da memoria, como un xeito de pór o pasado ao servizo do porvir. Pero tamén o presente, sempre que a forza das imaxes visuais así o impoñan á hora de escribir. Jouve deixounos non só "variacións sobre un mesmo tema"

senón que chegou a reescribir o mesmo poema en diferentes formas e tonalidades, e mesmo en prosa. Numerosas son as series de poemas sobre “un mesmo tema”: Lulu, Hélène, Lisbé, Angélique, Yannick, le Cerf, Paris, la Beauté, la Musique, le Poète... “Ma passion n’entrait en jeu que devant une idée, un dessin qui fût à la fois autre, et le même [...] J’ai proposé le même ensemble de visíóns sous un éclaireage toujours modifié.” A isto podemos engadir a “dúbida permanente” sobre a súa escritura, tachando, cortando, rexeitando, remodelando permanentemente o que debería ser a súa Obra final.

Varios son os “pretextos” que propician no poeta a *imago* capaz de estimular os seus momentos creativos:

1. Música: se a poesía é esencialmente música, en Pierre Jean Jouye o poder emotivo da música foi sempre superior ao da palabra. Na súa infancia, triste e enfermiza, a música é o seu único divertimento contra a depresión e a soildade. A paixón en Jouye, antes que sensual ou literaria, sería musical. Pero posuía unha “précocce capacité d’inventer en imitant”, e consumía o tempo improvisando ao piano. Logo, na súa “segunda vida”, a lembranza e a nostalxia das grandes obras da dramaturxia musical (Monteverdi, Alban Berg, Mozart, Mahler...) ofreceríanlle non só unha escena, un motivo, un clima, un sentimento, senón tamén, e sobre todo, “un texto” que modulaba e parafraseaba nos seus poemas. Parte da súa obra está feita nesta “linguaxe de cultura” que el recibía e reinterpretaba en “variacións guiadas”, a modo de *suite*.

2. Mística: o poema de Jouye toma frecuentemente a forma de pregaria. Da lectura e estudo dos místicos tira, non só adecuada espiritualidade, mais tamén esa tendencia, emparentada co *exercicio espiritual*, que devén fixación obsesiva do espírito nun obxecto, nunha “visión” poético-relaxiosa que suspende o mundo real e que provoca a repetición anafórica a xeito de *ladaña* ou iteración implorante (tamén variación e *fuga poética*). Esta insistencia sobre un mesmo tema-poema, polimorfo, apóiaise, por exemplo, na forza da imaxe da Paixón de Cristo, e na forte coloración das *estacións* representadas e sucesivas. Dos místicos recolle a palabra, vocábulos que lle chegan xa cargados de sentido vivenciado.

3. Pintura: tamén moi presente á hora de poetizar, pois que a imaxe sobre a que volve repetidamente condensa e acentúa o poder evocador, en substitución da función esencializadora da memoria. O pintor Claude Lorrain, Joseph Sima, co seu paisaxismo lírico que invita á nostalxia e á elexía; o cubismo de A. Gleizes, o expresionismo de F. Masereel, o surrealismo de A. Masson, o epicureísmo erótico de Balthus...Outra vez o mundo visto a través da luz e da cor dun cadro, nunha especie de sublimación xa elaborada, que substítúe o mundo real.

4. Tradución: o acto de traducir non anula a invención pero restrinxela por fidelidade ao texto de orixe. Con todo, Jouye vai evitar conscientemente a interpretación creadora para cinguirse á voz orixinal, como unha maneira de achegarse, de apropiarse dela. Nesta liña, chega a introducir o mesmo texto traducido na súa propia obra. E así, podemos encontrar

poemas, versos, hemistiquios, figuras... doutros autores que pasan, para un lector non avisado (e ao que Jouve non avisa) como obra súa. É o que o autor define como “toques estranjeiros” na súa vasta obra. Nestes “aires de fóra” percibimos a Shakespeare, a Hölderlin, Juan de la Cruz, Alban Berg, Mozart, Tchekhov...

ooo000ooo

Poète,
romancier, auteur
d'essais sur la
Musique Pierre-
Jean Jouve (11
octobre 1887 – 8
janvier 1976).
Par Henri le
Fauconnier.

NOTA BIOBIBLIOGRÁFICA

1887 Pierre Charles Jean Jouve nace en Arras o 11 de outubro. O seu pai, violento e despótico; a mai, amante da música, exercerá grande influencia sobre el.

1902 Operado de apendicite, cae nunha longa depresión, con agorafobia e obsesiós culpables.

1905 Bacharelato. Matemáticas e Dereito na facultade de Lille. Iníciase na lectura de Gourmont, Rimbaud, Mallarmé.

1906 Funda a revista *Les Bandeaux d'or*, na que publica os seus primeiros poemas.

1907 Estadía de seis meses en Xe nebra como cura de repouso dunha crise nerviosa.

1908 Vixxa a París. Experiencia con drogas (éter, bromuro).

1909-1921. Unanimismo, progresismo, pacifismo

1909 Encontro coa moza Lisbé, e breve relación. Publica o poemario *Artificiel*.

1910 Vixxa a Italia. Publicación do segundo poemario, *Les Muses romaines et florentines*. Casa con Andrée Charpentier, profesora, progresista e feminista.

1911 Publicación da novela *La Rencontre dans le carrefour* (inspirada en Lisbé), e os poemas *Les ordres qui changent* e *Les Aéroplanes*.

1912 Publicación de *Présences*. Influenciado polo **unanimismo**.

1913 Publicación da obra de teatro *Les deux forces*, e do libro de poemas *Parler*.

1914 Estala a Primeira Guerra Mundial. Traballa como enfermeiro no hospital de Poitiers, sección de infecciosos. Cae enfermo.

1915 Regreso a Suíza na procura de saúde. Publica, *Vous êtes des hommes*.

1916 Por amizade con Romain Rolland abraza o **pacifismo**. Publicación de *Poème contre le grand crime*.

1917 Publicación de *Danse des Morts*, e colaboración no libro colectivo *Salut à la Révolution russe*. Renega da poesía simbolista por demasiado "egoísta".

1918 Publicación do libriño *Le Défaïtisme contre l'homme libre*, no que Jouve opón o pensamento de Tolstoï ao marxismo ("dogme dur et incomplet"). Sae tamén o libro de relatos, *Hôtel-Dieu*.

1919 Aparición do libro de poemas, *Heures. Livre de la nuit*. Regreso ao intimismo.

1920 Publicación de, *Heures. Livre de la Grâce*. Logo, *Romain Rolland vivant*.

1921-1927. Crise. Ruptura."Vita nuova". Rexeitamento

1921 Jouve coñece a Blanche Reverchon, feminista, pacifista e psiquiatra,

amiga de Lacan e tradutora de Freud. Paixón súbita. Divorcio de Andrée Charpentier. Jouve descobre a psicanálise freudiana. Relectura dos grandes simbolistas, sobre todo de Baudelaire. Lectura dos místicos: Juan de la Cruz, Teresa de Jesús, Francisco de Asís e Catalina de Siena. Publicación do poemario, *Toscanes*.

1922 Publicación de *Tragiques, suivis du Voyage sentimental*.

1923 Director da colección "Poésie du temps", Ed. Stock. Coñece a Joseph Sima. Jouve publica (en colaboración) a tradución francesa de *Cygne*, de R. Tagore. Blanche saca a tradución *Trois essais sur la théorie sexuelle*, de Freud.

1924 Publicación do poemario, *Prière*. Traducións de Rudyard Kipling (*Sept mers*), co pseudónimo de Daniel Rosé, e de Knut Hamsun (*Au soleil du Royaume*).

Jouve é o "home das rupturas". Durante a súa vida rompe con seu pai, co seu fillo, coa súa primeira muller, cos seus amigos (R. Rolland, G. Duhamel, Ch. Vildrac, F. Masereel, J. Sima; cos seus editores J. Paulhan, G. Gallimard; e coa súa obra escrita antes de 1925 (xunto con *Beau regard*, 1927). Por algo é considerado como marxinal e altivo, pero que, sen ser un autor moi coñecido, a súa obra si é recoñecida nos ambientes cultos e especializados.

1925-1937. Mística e Psicanálise

Baixo a influencia de Blanche vaise converter nun dos primeiros en afrontar a

psicanálise e a mostrar a importancia do inconsciente na creación artística.

Así, Jouve vai acadar un lugar prominente no panorama poético francés do século XX. E vai ser a partir de 1925 que inicie unha etapa de intensa creación e de profunda crise, moral e psicolóxica. Neste período, Jouve, nas imaxes musicais e na música da súa poesía e da súa prosa, xoga co seu inconsciente e, en resonancia, co do lector, naquilo que pode ser difícil de transmitir ou incluso indicible.

1925 *Les mystérieuses Noces*. Poesía musical, de influencias simbolista e mística, trata os temas da conversión (poética e espiritual), da ruptura (liberadora pero dolorosa), do sentimento da culpa (nacida da culpabilidade no seo do pracer). *Paulina 1880*, a súa gran novela: unha historia de amor carnal e místico, pracer e pulsión de morte. Adaptada no 1972 ao cine por J-L. Bertucelli, e convertida logo en ópera, no 1983, por Cl. Prey.

1926 Publicación de *Nouvelles Noces*. Contén na parte final a tradución, *Cantique du Soleil de Saint François d'Assise*.

1927 Aparece, *Le Monde désert*, que vai sobre a difícil relación entre a vida amorosa e a creación artística. Adaptada ao cine por Pierre Beuchot e J-P. Kremer. *Beau Regard*, unha das obras rexeitadas, talvez porque reflectía demasiado ás claras a súa historia de amor con Blanche Reverchon.

1928 Publicación de *Noces*, co seu xa célebre "posfacio", onde Jouve renega de toda a súa obra anterior a 1925. *Hécate*

(primeira parte de *Aventure de Catherine Crachat*. 1947).

1929 *Paradis perdu* (1929-38); na última edición, co prefacio “La Faute”, dedicada a Jean Paulhan, e ilustrada por J. Sima (que ilustra tamén *Beau Regard, La Symphonie à Dieu, Le Paradis Perdu, Langue*).

1930 *La symphonie à Dieu. Poèmes de la Folie de Hölderlin*, en colaboración con P. Klossowski.

1931 *Vagadu*, reeditado como segunda parte de *Aventure de Catherine Crachat. Commentaire à Vagadu. Les Noces* (texto definitivo).

1932 Publicación de *Histoires Sanglantes*.

1933 *Sueur de Sang* (primeira parte). Leva o proemio “Inconscient, Spiritualité et Catastrophe”. Encontro fortuito con Lisbé, xa casada.

1934 Amoríos con Lisbé, e logo ruptura. Sae, *Sueur de Sang* (tres partes).

1935 *La Scène capitale*, incluída en *Histoires sanglantes* (1948). *Sueur de Sang* (catro partes).

1936 Novos encontros amorosos con Lisbé.

1937 Publicación de *Matière céleste*. Tamén, tradución de *La tragédie de Roméo et Juliette*, de Shakespeare, e de dous sonetos: *Tombeaux d'Amour*.

1938-1948. A Catástrofe europea. Poesía de resistencia contra o nazismo

1938 *Kyrie*: poesía que mestura a súa peripécia existencial espiritual cunha visión apocalíptica do momento diante da próxima guerra. Morre a mai de Jouve.

A partir dos anos 30, Jouve sente o perigo do fascismo e do nazismo, contra os que se manifesta sen ambigüidades. A pulsión de morte descuberta nas persoas grazas a Freud, Pierre Jean Jouve faina extensible ao destino tráxico dos pobos.

1939 *Ode au peuple et Résurrection des Morts*, que seguen a liña denunciadora. Abandona París.

1940 Publicación de *Glose de Sainte Thérèse d'Avila* (N.R.F.).

1941 Chega a Suíza. Aparece *Porche à la Nuit des Saints*.

1942 Publicación do *Don Juan de Mozart* e do *Tombeau de Baudelaire. Vers majeurs*.

1943 *Défense e Illustration*, reeditado no 1958 co nome de *Tombeau de Baudelaire*, unha defensa e ilustración dos artistas revolucionarios franceses, e unha profunda reflexión ética e estética (poesía, pintura, música).

1943 Tradución de *Six sonnets de Gongora*, xunto con Rolland-Simon.

1944 *Gloire 1940* e *La Vierge de Paris* (edición parcial). *Processionnal de la for-*

ce anglaise. Tradución de dous poemas das *Occasioni*, de Eugenio Montale.

1945 Regreso a París. *L'Homme du 18 juin*, sobre a arenga do xeneral De Gaulle. *À une soie* (selección de textos sobre a guerra).

1946 Publicación de *La Vierge de Paris*, na que recolle "Gloire 1940", "Vers majeurs", e "Vierge de Paris": poemas de tipo místico, sobre figuras femininas, e sobre a pulsión de morte.

1947 *Hymne*, e logo *Apologie du poète*.

1948 *Génie*.

1949 Publicación de *Diadème*.

1950 *Ode*. Logo, *Commentaires*: colección dos seus principais textos teóricos: un deles trata da Segunda Guerra Mundial, que el condena coa mesma forza pero, a diferenza da Primeira, aquí dun xeito máis alusivo e elíptico, isto é, máis "poético". Avoga polo compromiso do poeta, pero reclama a liberdade para a poesía, e que, ademais de denunciar, poida conservar a súa densidade propia ("que la Poésie reste libre; qu'elle ne reçouive de disciplines que d'elle même [...] Cette poésie comporte toujours une certaine épaisseur de sens, l'accumulation de plusieurs sens, plusieurs étages différents [...] lecture à plusieurs hauteurs..."). (tamén en *En Miroir*)

1952 *Langue*, ilustrada por Balthus, A. Masson e J. Sima.

1953 *Wozzeck ou le Nouvel Opéra*, co compositor M. Fano.

1954 Aparece, *En Miroir. Journal sans date*: especie de biografía da súa vida artística e espiritual pero focalizada sobre determinados feitos e momentos escollidos. Tradución dos *Sonnets*, de Shakespeare.

1956 *Lyrique*.

1957 *Décor de Don Juan* (con A. M. Cassandre). *Mélodrame* (a parte final é a tradución *Phénix et Colombe*, de Shakespeare).

1958 Publicación de *Inventions*. Tradución de *Les Trois Sœurs*, de Tchekhov.

1959 Tradución de *Macbeth*, de Shakespeare, e *Poèmes*, de Ungaretti. Exposición dedicada a Jouve, Bibliothèque littéraire Jacques-Doucet, con catálogo.

1960 Publicación de *Proses*. Medalla de ouro da Société Dante Alighieri (Firenze).

1962 *Moires*. Tradución de *Othello*, de Shakespeare. Gran Premio Nacional das Letras.

1964-1967 Edición definitiva, en catro tomos, da súa obra poética.

1965 *Ténèbre*.

1966 Gran Premio de Poesía da Academia Francesa. Doutorado Honoris causa pola Universidade de Basilea.

1969 Versión francesa e adaptación
de *Lulu*, de Fran Wedeking (Lausana).

1974 Falecemento de Blanche
Reverchon-Jouve.

1976 Falece Pierre Jean Jouve, en
París, o 8 de xaneiro. Repousa no cemite-
rio de Montparnasse.

*A*s dúbidas de Xosé sobre María

Tradución ao galego de *Joseph's Trouble about Mary* do *York Cycle*

Cristina Mourón Figueroa
Universidade de Santiago de Compostela

INTRODUCIÓN

A escena que aquí presentamos traducida ao galego intégrase no conxunto das corenta e sete escenas bíblicas teatrais (de autoría anónima) denominadas *Ciclo de York* que se representaron nesta cidade do norte de Inglaterra dende 1376 ata 1569. Os episodios do Ciclo de York eran representados polos gremios da cidade, que asumían a responsabilidade non só dunha posta en escena axeitada (os actores eran os propios membros do gremio), senón tamén do vestiario, do atrezzo, dos traxes e do carro ou *pageant*, escenario móbil sobre o que se representaban os diversos episodios. Chamado tamén ‘Ciclo do Corpus Christi’, é importante apuntar que, nas súas orixes, o Ciclo de York se representaba nesta data, acompañando a procesión prescrita na bula papal que instituía esta festividade; feito que influíu de xeito contundente no seu característico modo de representación. En realidade, as diversas paradas ou estacións en que se detiñan os carros para ofrecer a súa escena coinciden coas estipuladas para a procesión. Para os gremios, a posta en escena do Ciclo constituía unha excelente ocasión para a promoción das súas industrias, e para os habitantes de York supoña a exaltación do carácter comunitario da cidade e do seu orgullo cívico.

O episodio que nos ocupa é o número XIII dentro da relación proposta por Beadle na súa edición de 1982 que, ata agora, é a más recente e autorizada do Ciclo, e a que empregamos para a tradución xunto con outra de Beadle e King (1999) que contén unha selección de episodios con ortografía modernizada.

Nesta escena (baseada en fontes apócrifas), o autor combina a temática contemporánea do *mal marié* (ou as miserias que debe soportar o esposo a causa da súa muller rebelde e desobediente) coa do esposo enganado pola súa muller adúltera. Ao igual que o resto da audiencia, San Xosé trata de comprender o misterio da Inmaculada Concepción; só que el o fai dun xeito patético, cómico e agresivo. Con todo, e a pesar do carácter cómico da peza, non se permite que a chanza ou a burla alcance a virxinal María.

Joseph's Trouble about Mary (inglés medieval, 1463-1477)

Joseph

Of grete mornyng may I me mene
And walke full werily be þis way,
For nowe þan wende I best hafe bene
Att ease and reste by reasoune ay.
For I am of grete elde, 5
Wayke and al vnwelde,
Als ilke man se it maye;
I may nowder buske ne belde
But owther in frithe or felde;
For shame what sall I saie, 10

That bus-gates nowe on myne alde dase
Has wedded a yonge wenche to my wiff,
And may noȝt wele tryne over two strase?
Nowe lorde, how lange sall I lede þis liff?
My banes er heuy als lede 15
And may noȝt stande in stede,
Als kende it is full ryfe.
Now lorde, þou me wisse and rede
Or sone me dryue to dede,
Pou may best stynte þis striffe. 20
For bitirly þan may I banne
The way I in þe temple wente,

Itt was to me a bad barganne, For reuthe I may it ay repente. For þarein was ordande Vnwedded men sulde stande, Al sembled at asent, And ilke aane a drye wande On heght helde in his hand, And I ne wist what it ment.	25	But it is nought sho, sekirly, Forthy I wate I am begiled. And why ne walde som yonge man ta her?	65
In-mange al othir aane bare I; Itt florished faire, and floures on spredē, And thay saide to me forthy Pat with a wiffe I sulde be wedde. Pe bargayne I made þare, Pat rewes me nowe full sare, So am I straytely sted. Now castes itt me in care, For wele I myght eueremare Anlepy life haue led.	30	For certis I thynke ouer-ga hir Into som wodes wilde, Thus thynke I to stele fra hir. God childe ther wilde bestes sla hir, She is so meke and mylde.	70
Hir werkis me wyrkis my wonges to wete; I am begiled-how, wate I noȝt. My ȝonge wiffe is with childe full grete, Pat makes me nowe sorowe vnsought. Pat reproffe nere has slayne me,	35	Of my wendyng wil I none warne, Neuere þe lees it is myne entente To aske hir who gate hir þat barne, 3itt wolde I witte fayne or I wente.	
Forthy giff any man frayne me How þis þing miȝt be wroght, To gabbe yf I wolde Payne me, Pe lawe standis harde agayne me: To dede I mon be broght.	40	All hayle, God be hereinne.	75
And lathe methinkeþ, on þe todir syde, My wiff with any man to defame, And whethir of there twa þat I bide I mon noȝt scape withouten schame. Pe childe certis is nought myne;	45	<i>I Puella</i>	
Pat reproffe dose me pyne And gars me fle fra hame. My liff gif I shuld tyne, Sho is a clene virgine For me, withouten blame.	50	Welcome, by Goddis dere myght.	
But wele I wate thurgh prophicie A maiden clene suld bere a childe,	55	<i>Joseph</i>	
		Whare is þat ȝonge virgine Marie, my berde so bright?	
		<i>I Puella</i>	
		Certis Joseph, ȝe sall vndirstande Pat sho is not full farre you fra,	80
		Sho sittis at hir boke full faste prayand For ȝou and vs, and for all þa Pat oghas nede.	
		But for to telle hir will I ga Of youre comyng, withouten drede.	85
		Hauve done and rise vppe, dame, And to me take gud hede- Joseph, he is comen hame.	
		<i>Maria</i>	
		Welcome, als God me spedē.	
		Dredles to me he is full dere;	90
		Joseph my spouse, welcome er yhe.	
		<i>Joseph</i>	

Gramercy Marie, saie what chere,
Telle me þe soth, how est with þe?
Wha has ben there?
Thy wombe is waxen grete, thynke me, 95
Pou arte with barne, allas for care.
A, maidens, wa worthe ȝou,
Pat lete hir lere swilke lare.

II Puella

Joseph, ȝe sall noȝt trowe
In hir no febill fare. 100

Joseph

Trowe it noght arme? Lefe wenche, do way!
Hir sidis shewes she is with childe.
Whose ist Marie?

Maria

Sir, Goddis and youres.

Joseph

Nay, nay,
Now wate I wele I am begiled,
And reasoun why? 105
With me flesshely was þou neuere fylid,
And I forsake it here forthy.
Say maidens, how es þis?
Tels me þe soþe, rede I;
And but ȝe do, iwissey,
Þe bargayne sall ȝe aby.

II Puella

If ȝe threte als faste as yhe can
Pare is noght to saie theretill,
For trulye her come neuer no man
To waite þe body with non ill 115
Of this swete wight,
For we haue dwelt ay with hir still
And was neuere fro hir day nor nyght.
Hir kepars haue we bene
And sho ay in oure sight, 120

Come here no man bytwene
To touche þat berde so bright.

I Puella

Na, here come no man in þere wanes
And þat euere witnesse will we,
Sauë an aungell ilke a day anes 125
With bodily foode hir fedde has he,
Oþir come nane.

Wharfore we ne wate how it shulde be
But thurgh þe haly gaste allane.
For trewly we trowe þis, 130
Is grace with hir is gane,
For sho wroght neuere no mys,
We witnesse euere ilkane.

Joseph

Panne se I wele youre menyng is
Þe aungell has made hir with childe. 135
Nay, som man in aungellis liknesse
With somkyn gawde has hir begiled,
And þat trow I.
Forthy nedes noght swilke wordis wilde
At carpe to me dissayuandy. 140
We, why gab ye me swa
And feynes swilk fantassy?
Allas, me is full wa,
For dule why ne myght I dy.

To me þis is a carefull cas; 145
Rekkeles I raffe, refte is my rede.
I dare loke no man in þe face,
Derfely for dole why ne were I dede;
Me lathis my liff.

In temple and in oþir stede 150
Ilke man till hethyng will me dryff.
Was neuere wight sa wa,
For ruthe I all to-ryff;
Allas, why wroght þou swa
Marie, my weddid wiffe? 155

Maria

To my witnesse grete God I call,		and belles!
Pat in mynde wroght neuere na mysse.		Full sakles shulde I bere þis blame aftir þou telles, 180
<i>Joseph</i>		For I wroght neuere in worde nor dede
Whose is þe childe þou arte withall?		Thyng þat shulde marre thy maydenhede, To touche me till.
<i>Maria</i>		For of slyk note war litill nede, Yhitt for myn awne I wolde it fede, 185
Youres sir, and þe kyngis of blisse.		Might all be still;
<i>Joseph</i>		Parfore þe fadir tell me, Marie.
Ye, and hoo þan? 160		<i>Maria</i>
Na, selcouthe tythandis than is þis, Excuse þam wele there women can.		But God and yhow, I knawe right nane.
But Marie, all þat sese þe May witte þi werkis ere wan,		<i>Joseph</i>
Thy wombe allway it wreyes þe 165 Þat þou has mette with man.		A, slike sawes mase me full sarye, With grete mornynge to make my mane.
Whose is it, als faire mot þe befall?		190 Therefore be noȝt so balde, Þat no slike tales be talde,
<i>Maria</i>		But halde þe stille als stane. Þou art yonge and I am alde,
Sir, it is youres and Goddis will.		Slike werkis yf I do walde, 195 Pase games fra me are gane.
<i>Joseph</i>		Therfore, telle me in priuíté, Whos is þe childe þou is with nowe?
Nay, I ne haue noȝht ado withall- Neme it na more to me, be still! 170		Sertis, þer sall non witte but we, I drede þe law als wele as þou. 200
Þou wate als wele as I, Pat we two same flesshly		<i>Maria</i>
Wroght neuere swilk werkis with ill.		Nowe grete God of his myght Pat all may dresse and dight,
Loke þou dide no folye Before me preuely 175		Mekely to þe I bowe. Rewe on þis very wight,
Thy faire maydenhede to spill.		Pat in his herte myght light 205 Pe soth to ken and trowe.
But who is þe fader? Telle me his name.		<i>Joseph</i>
<i>Maria</i>		Who had thy maydenhede Marie? Has þou oȝht mynde?
None but youreselfe.		
<i>Joseph</i>		
Late be, for shame. I did it neuere; þou dotist dame, by bukes		

Maria

Forsuth, I am a mayden clene.

Joseph

Nay, þou spekis now agayne kynde,
Slike þing myght neuere na man of mene. 210
A maiden to be with childe?
Þase werkis fra þe ar wilde,
Sho is not borne I wene.

Maria

Joseph, yhe ar begiled,
With synne was I neuer filid, 215
Goddis sande is on me sene.

Joseph

Goddis sande? Yha Marie, God helpe!
Bot certis þat childe was neuere oures twa.
But woman-kynde gif þam list yhelpe,
Yhitt walde þei na man wiste þer wa. 220

Maria

Sertis it is Goddis sande
[... ...]
þat sall I neuer ga fra.

Joseph

Yha, Marie, drawe thyn hande,
For forther ȝitt will I fande,
I trowe not it be swa. 225

þe soth fra me gif þat þou layne,
þe childe-bering may þou noȝt hyde;
But sitte stille here tille I come agayne,
Me bus an erand here beside.

Maria

Now grete God he you wisse, 230
And mende you of your mysse
Of me, what so betyde.
Als he is kyng of blisse,

Sende yhou som seand of þis,
In truth þat ye might bide.

235

Joseph

Nowe lord God þat al þing may
At thyne awne will bothe do and dresse,
Wisse me now som redy way
To walke here in þis wildirnesse.
Bot or I passe þis hill, 240
Do with me what God will,
Owther more or lesse,
Here bus me bide full stille
Till I haue slepid my fille,
Myn hert so heuy it is. 245

*Angelus*Waken, Joseph, and take bettir kepe
To Marie, þat is þi felawe fest.*Joseph*A, I am full werie, lefe, late me slepe,
Forwardered and walked in þis forest.*Angelus*

Rise vppe, and slepe na mare, 250
þou makist her herte full sare
þat loues þe alther best.

Joseph

We, now es þis a farly fare
For to be cached bathe here and þare,
And nowhere may haue rest. 255

Say, what arte þou? Telle me this thyng.

Angelus

I, Gabriell, Goddis aungell full euen
þat has tane Marie to my kepyng,
And sente es þe to say with steuen
In lele wedlak þou lede þe. 260
Leffe hir noȝt, I forbid þe,

Na syn of hir þou neuen, But tille hir fast þou spede þe And of hir noght þou drede þe, It is Goddis sande of heuen.	265	<i>Joseph</i>
The childe þat soll be borne of her, Itt is consayued of þe haly gast.		
Alle joie and blisse þan soll be aftir, And to al mankynde nowe althir mast. Jesus his name þou calle,	270	
For slike happe soll hym fall Als þou soll se in haste. His pepull saffe he soll		
Of euyllis and angris all, Pat þei ar nowe embraste.	275	
<i>Joseph</i>		
And is this soth, aungell, þou saise?		
<i>Angelus</i>		
Yha, and þis to taken right: Wende forthe to Marie thy wiffe alwayse, Brynge hir to Bedlem þis ilke nyght.		<i>As dúbidas de Xosé sobre María (O cíclo de York)</i>
Ther soll a childe borne be,	280	<i>Xosé</i>
Goddis sone of heuen is hee And man ay mast of myght.		Podería falarvos dunha profunda pena Mentres deambulo exhausto por este camiño.
<i>Joseph</i>		Pois agora paréceme que os mellores anos da miña vida, Tranquilos e sosegados, como non podía ser doutro xeito, Tocaron á súa fin.
Now lorde God full wele is me That euyr þat I þis sight suld see, I was neuer ar so light.	285	5
For for I walde haue hir þus refused, And sakles blame þat ay was clere, Me bus pray hir halde me excused, Als som men dose with full gud chere.		Porque son xa ancián, Débil e achacoso
Saie Marie, wiffe, how fares þou?	290	Como moi ben podedes ver; Non pudo nin fuxir nin esconderme En sitio ningún.
<i>Maria</i>		10 Síntome tan avergoñado! Que pudo dicir
Þebettir sir, for yhou. Why stande yhe þare? Come nere.		Senón que xusto agora na miña vellez Tomei unha rapariga como esposa E nin sequera son capaz de sostérme sobre as miñas propias pernas?

Ah, Señor! Durante canto tempo hei de soportar esta vida? 15	Como é isto posible E minto A lei caerá sobre min con todo o seu rigor. E condenaranme a morte. 50
Os meus ósos pesan coma o chumbo E non se manteñen no seu sitio Como é de todos coñecido.	
Oh, Señor! Guíame e aconséllame Ou empúxame cara á morte. 20	Por outra banda, resistome a difamar a miña esposa Con outro home.
Farás ben en pór fin ao meu sufrimento.	
Maldigo amargamente O día que entrei no templo, Para min foi unha mala empresa	Calquera das dúas opcións Non me evitará a desgraza e a vergoña.
Da que me arrepentirei para sempre con gran pesar. 25	Certamente, o neno non é meu; 55 Dita certeza atorméntame E faime fuxir do meu fogar.
Porque alí dispúxose Que se reunisen todos os homes solteiros	Xúrovos pola miña vida Que, no tocante a min, Ela segue sendo virxe, inmaculada. 60
Á mesma hora e no mesmo lugar E que cada un se levantase E alzase unha vara seca,	Aínda que ben sei que existe unha profecía Que di que unha virxe terá un neno, Non é ela; seguro.
E eu non comprendía o que aquilo significaba. 30	Por iso sei que me enganou. E ademais, por que non pode ser posible que xacese con algún mozo? 65
Elixín unha entre moitas outras Que se encheu de fermosas flores, E por iso dixéronme Que tiña que casar. 35	Creo que irei buscalá E abandonareina no bosque Para sacarlle a verdade.
Vaia negocio! Agora arrepíntome profundamente E vivo en continua preocupación.	Deus non queira que as bestas salvaxes a maten
Todo isto non me produce senón unha gran tristeza Porque eu prefería quedarme solteiro. 40	É tan submisa e guiadiña! 70
O comportamento da miña esposa fai que as miñas fazulas se enchan de bágoas;	Non lle contarei a ninguén o meu plan.
Ela engánáname. Como? Non o sei. A miña nova esposa está visiblemente embarazada	Con todo, é a miña intención Preguntarlle quen a deixou embarazada. Gustaríame sabelo antes de actuar.
E isto cáusame unha dor que non esperaba.	Saúdos a todas. Que Deus estea convosco. 75
Esta nova desgraza suporá a miña morte. 45	<i>Doncela 1</i>
Pois se alguén me pregunta	Benvido, loado sexa Deus Todopoderoso.

Xosé

Onde está esa nova virxe
María, o meu fermoso paxariño?

Doncela 1

Certamente, Xosé, habedes de saber
Que non está lonxe de vós 80
Senón sentada coa súa Biblia
Rezando con gran fervor por vós, por nós
e por todos aqueles que
O necesitan.
Pero irei sen máis demora dicirlle
Que estades aquí. 85

Deixade o que estades facendo e
levantádevos, señora,
E prestade atención ao que vos digo:
Xosé volveu á casa.

María

Benvido, loado sexa Deus
Pois, sen dúbida, téñolle un gran cariño. 90
Xosé, esposo meu, benvido sexades.

Xosé

Grazas, María, dime, como estás?
Dime a verdade, que tal te encontrais?
Quen estivo aquí?
Paréceme que o teu ventre creceu
considerablemente 95
Estás embarazada! Oh, que desgraza!
Ah, doncelas! Vergoña debería darvos
Por inducila a este comportamento.

Doncela 2

Xosé, non deberiades
Pensar mal dela. 100

Xosé

Que non debería pensar mal? Querida
nena, xa é suficiente!
O seu corpo delata que está encinta. De
quen é, María?

María

Señor, de Deus e voso.

Xosé

Diso nada, Agora sei que me engana-
ches,
E por que motivo? 105
Xamais te toquei
E, xa que logo, négome a crelo.
Dicídeme, doncelas, como sucedeu isto?
Dicídeme a verdade, ordénovolo,
Ou, senón, 110
Xuro que o pagaredes caro.

Doncela 2

Por más que nos ameacedes,
Non hai nada que decir respecto diso
Porque aquí non entrou home ningún
Para deshonrar o corpo 115
Desta doce criatura
Pois estivemos con ela acotío
E non a abandonamos nin de día nin de
noite.
Fomos as súas gardiás
E non a perdemos de vista. 120
Durante todo este tempo, non veu home
ningún
Para corromper este doce paxariño.

Doncela 1

Non, non entrou ningún home nesta
casa,
E diso somos fieis testemuñas,
Exceptuando un anxo unha vez ao día
125
Que lle daba alimento.
Non veu ninguén más.

Así que non sabemos como puido suceder tal cousa	Xosé
A menos que sexa o Espírito Santo	De quen é o neno?
Porque é obvio	130
Que a súa bendición está con ela.	<i>Maria</i>
Non fixo nada malo,	Voso, señor, e do rei dos ceos.
Diso somos testemuñas cada unha de nós.	Xosé
 Xosé	 Si, claro....e como aconteceu? 160
Xa vexo...queredes que me crea	Non, iso é completamente imposible
Que o anxo a deixou embarazada? 135	A pesar do que digan estas mulleres.
Non, foi algúñ home con rostro de anxo	María, non te decatas de que todo aquel que te vexa
Que a convenceu con algúñ sucio truco.	Saberá que obraches con maldade?
Iso é o que creo.	O teu ventre é a proba 165
Xa que logo, aforrádeme as vosas delirantes escusas	De que xaciches cun home.
Coas que queredes enganarme. 140	De quen é o neno? Dimo se non queres que te castigue.
A ver...por que me mentides	 <i>Maria</i>
E finxides tal fantasía?	Señor, é voso e a vontade de Deus.
Ai de min! Que pena más grande teño!	 Xosé
Por que non morro xa?	Non, eu non teño nada que ver con isto.
Para min isto é moi doloroso, 145	Non mo menciones máis, cala! 170
Estou delirando sen sentido, estoume volvendo tolo.	Sabes tan ben coma min, Que ti e eu non fixemos nada Para que isto suceda.
Non me atreverei a mirar a ninguén á cara,	Asegúrate de non ter cometido ningunha tolema
Por que non morro xa de pena?	Ás miñas costas 175
Odio a miña vida.	Que botase a perder a túa virxindade.
Farán burla de min onde queira que vaia.	Pero...quen é o pai? Dime o seu nome.
150	 <i>Maria</i>
Non hai criatura neste mundo	Ningún outro excepto vós.
Más desgraciada ca min.	 Xosé
Estou completamente roto pola dor.	Déixao estar, vergoña debería darche.
Ai de min! María, por que me fixeches isto,	Por todo o sagrado! Xamais fixen tal
Esposa miña? 155	
 <i>Maria</i>	
A Deus Todopoderoso poño por teste- muña,	
De que non fixen nada con mala intención.	

cousa, muller. Estás tola?	Quen botou a perder a túa virxindade,
Segundo ti, terei que cargar coa culpa malia a miña inocencia.	María? Lémbraste?
Polo que a min respecta,	<i>María</i>
Non cometín ningún acto ou pronunciei palabra ningunha	O que digo é certo: son unha doncela sen mancha.
Que arruinase a túa virxindade.	<i>Xosé</i>
E áinda así, todo podería arranxarse	Non, agora falas <i>contra natura</i> ,
Pois estou disposto a criar o neno coma se fose meu	Ninguén pode defender tal cousa
Para evitar os problemas.	Unha virxe embarazada?
Xa que logo, dime o nome do pai, María.	As túas palabras son unha tolería,
<i>María</i>	Que eu saiba, non naceu ninguén así.
Deus e vós, non coñezo ningún outro.	<i>María</i>
<i>Xosé</i>	Xosé, equivocádesvos,
Ah, as túas palabras énchenme de dor E fan as miñas queixas más amargas.	Non cometín pecado ningún,
190	En min pódese ver o milagre de Deus.
Non sexas tan atrevida, Non me contes contos E cala dunha vez.	<i>Xosé</i>
Ti es nova e eu son vello	O milagre de Deus? Si, María. Deus nos asista!
E áinda que me gustasen tales xogos	Pero non ves que ese neno non é teu e meu?
Xa non estou para eses trotes.	Aínda que necesitedes axuda, As mulleres non hai quen vos entenda.
195	220
Así que, dimo en confianza, De quen é o neno que esperas?	<i>María</i>
Ninguén o saberá agás ti e eu	É un milagre de Deus
Pois temo a lei tanto coma ti.	E xamais o negarei.
200	<i>Xosé</i>
<i>María</i>	Si, claro, María, cala!
Oh, Deus Todopoderoso Que todo o ordena e dispón, Inclínome humildemente ante Ti. Apiádate deste home atormentado,	Porque vou indagar máis neste asunto,
Para que a luz brille no seu corazón	Non creo que sexa como ti dis.
205	225
E recoñeza e acepte a verdade.	Aínda que me ocultes a verdade a min, O embarazo non o podes ocultar; Pero fica aquí sentada ata que volva,
<i>Xosé</i>	

Que teño que ir facer un recado aquí cerca.		E non poder estar tranquilo en ningún sitio.	255
<i>Maria</i>		Dime. Que es ti? Dimo agora mesmo.	
Que o Señor vos envíe sabedoría,	230	<i>Anxo</i>	
E vos saque do voso erro		Se queres saber a verdade, eu son	
Pase o que pase.		Gabriel, o Anxo do Señor	
E posto que é o rei dos ceos,		E tomei a María baixo a miña protección,	
El havos enviar algunha proba		Fun enviado para ordenarche	
Para que saibades a verdade.	235	Que te manteñas leal aos teus votos	
<i>Xosé</i>		matrimoniais.	260
Oh, Deus Todopoderoso		Prohiboche que abandones a túa	
Ti que todo o dispós e ordenas		esposa,	
Guíame polo camiño más fácil		E que a acuses de pecado ningún.	
Neste bosque.		Volve rápido con ela	
Pero antes de deixar atrás este outeiro,		E non dubides máis.	
	240	Esta é a mensaxe do Señor:	265
Fágase comigo a túa vontade,		O neno que nacerá dela,	
Sexa cal for.		Foi concibido polo Espírito Santo.	
Botareime a descansar aquí		Haberá alegría e xúbilo eternos,	
Ata que recupere o sono.		Para toda a Humanidade.	
Tanto é o pesar do meu corazón.	245	Poraslle por nome Xesús,	270
<i>Anxo</i>		Porque El será a causa de toda felicidade	
Esperta, Xosé, e presta más atención		como comprobarás axiña	
A María, que é a túa fiel compañoira.		Xa que salvará o seu pobo	
<i>Xosé</i>		Das tribulacións	
Ah, señor, deixádeme durmir,		Nas que agora se atopa	275
Que estou esgotado de tanto andar e		<i>Xosé</i>	
vagar por este bosque.		E iso que dis é verdade, anxo?	
<i>Anxo</i>		<i>Anxo</i>	
Érguete e non durmas más,	250	Si, este é un sinal verdadeiro:	
Ti es o causante de que o corazón de		Así que volve coa túa fiel esposa María,	
María estea triste,		E lévaa a Belén esta mesma noite.	
E, porén, ela quérete por riba de todo.		Alí nacerá un neno,	280
<i>Xosé</i>		Que é o Fillo de Deus	
En verdade, isto si que é un amolo,		E o más poderoso dos homes.	
Que me persigan por todas partes,		<i>Xosé</i>	

Oh, Señor Deus, estou tan contento De que me envias este sinal. Xamais sentira tal alegría no meu corazón.	285
Porque, doutro xeito, tería acusado e condenado unha inocente Que sempre foi pura. Debo suplicarlle que me perdoe Como fan algúns maridos de natureza amable.	
Dime, María, esposa, como te atopas?	
	290
<i>María</i>	
Mellor, señor, por causa vosa. Por que vos quedades aí? Achezádevos.	
<i>Xosé</i>	
Gustosamente, inclínome ante ti Para pedirche perdón, Se tes a ben escoitarme.	295
<i>María</i>	
Perdón, señor? Deixádeo estar, por caridade, As mulleres boas non necesitan que lles pidan perdón.	
<i>Xosé</i>	
Si, María, son culpable Por terte acusado antes sen razón ningunha. Pero, agora, recollamos as nosas cousas,	300
Algunha roupa aínda que sexa humilde, E fagamos un fardo con elas. Debo levalo eu a Belén, Porque as mulleres amoládesvos por calquera cousa;	
Axúdame a cargalo ás costas.	305

BIBLIOGRAFÍA

- Beadle, R. 1982. *The York Plays*. London: Arnold.
- Beadle, R. 1994. The York Cycle. En Beadle, R. ed. 1994. *The Cambridge Companion to Medieval English Theatre*. 1-36. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beadle, R & King, P. M. 1999. *York Mystery Plays. A Selection in Modern Spelling*. Oxford: Oxford University Press.
- Moskowich-Spiegel Fandiño, I., Crespo García, B. e Mourón Figueroa, C. 2011. *A Arca de Noé. Tradución ó galego de Noah's Ark do Newcastle (non-cycle) Play e The Fall of Angels (do York Cycle)*. Betanzos: Biblioteca Arquivo-Teatral "Francisco Pillado Mayor".
- Mourón Figueroa, C. 2004. York's Guilds' Names in the 15th Century and their Translation into Spanish. *Revista de Estudios Ingleses Odisea*. Almería: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Almería, 95-108.
- Mourón Figueroa, C. 2005a. *El ciclo de York: Sociedad y cultura en la Inglaterra bajomedieval*. Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela.
- Mourón Figueroa, C. 2005b. Teaching the Audience: Doctrinal Concerns in the York Cycle. En Moskowich-Spiegel Fandiño, I. & Crespo García, B. eds. *Re-interpretations of English (II). Essays on Literature, Culture and Film*. A Coruña: Universidade da Coruña, 257-272.
- Richardson, C. & Johnston, J. 1991. *Medieval Drama*. London: Macmillan.
- Tydeman, W. 1994. An Introduction to Medieval English Theatre. En Beadle, R. ed. 1994. *The Cambridge Companion to Medieval English Theatre*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-36.

BARBANTIA, ANO VIII

*B*arbantia. Balance anual

Pastor Rodríguez

Cómpre, por oitavo ano, facer un balance do camiño percorrido pola Asociación Cultural Barbantia, polos actos, publicacións e a presenza do noso colectivo na cultura da bisbarra.

OUTUBRO 2011

En Rianxo, coa colaboración do concello e de *La Voz de Galicia*, presentou Barbantia a novela *In vino veritas*, de Francisco Castro, volume editado por Galaxia. Na presentación actuaron na mesa Antón Riveiro Coello, María Xesús Blanco e o alcalde de Rianxo, e membro da asociación, Adolfo Muíños. Este venres 28 de outubro era a data non só dunha conversa arredor dunha novela, novela que suscitou o interese de moitos presentes pola súa temática, novedosa na nosa literatura, que se acerca ao mundo do masoquismo; era tamén o día da presentación dun novo número de *A Voz de Barbantia*, esa presenza habitual o último venres de cada mes, no que se entrevistaba o pintor Antonio Pérez. Ademais, ao remate do acto sobre o libro de Francisco Castro, inaugurouse, no mesmo auditorio de Rianxo, a exposición *Castelao: 125 aniversario*, do artista Che Tembra.

Neste mesmo mes, o domingo 30 de outubro, presentaba a asociación e o grupo teatral *Airiños*, de Asados, a obra *Ata que a morte nos separe*, na casa da cultura de Boiro.

Che Tembra e Adolfo Muíños inaugurando a exposición *Castelao: 125 aniversario*.
Foto: Barbantia

Escena de *Airiños*, representando *Ata que a morte nos separe* na casa de cultura de Boiro.
Foto: Barbantia

NOVEMBRO 2011

Mes de festa para Barbantia, o mes no que se presentou o *Anuario de estudos do Barbanza 2011*, cos traballos de José María Monterroso Devesa, Antón Rodríguez Gallardo, Milagros Torrado, Gonzalo Trasbach, e as actas da VI Semana da Historia de Noia dedicadas a Xosé Agrela Hermo, con ensaios de Pastor Rodríguez, David González Couso, Xerardo Agrafoxo, Xoán Mariño, Clodio González e Manuel Ces, Xoán Manuel Neira Pérez, e Carmen García-Rodeja Arribí. Ademais,

Francisco Castro, María Xesús Blanco, Antón Riveiro, Adolfo Muíños e Che Tembra na presentación de *In vino veritas* en Rianxo.
Foto: *La Voz de Galicia*

Os galardoados:

Concha Sabucedo, Xavier Castro e Lola Arxóns, en representación de *Casa da Gramática*; Eva Veiga e Paola García.

Foto: La Voz de Galicia

Alberto Piñeiro presentando os Premios Barbantia 2011.

Foto: La Voz de Galicia

Xesús Laiño e Eme Cartea na presentación do anuario 2011

Foto: La Voz de Galicia

o volume contén o encontro intelectual sobre *Gallaecia e as súas etimoloxías* que tiveron Juan José Moralejo Álvarez –recentemente desaparecido–, e o presidente da Real Academia Galega, Xosé Luís Méndez Ferrín, encontro que tivo lugar na casa da cultura Ramón Martínez López de Boiro o 26 de marzo de 2011, con presentación do académico Xosé Luís Axeitos. A transcripción e as notas correron a cargo de Alberto Piñeiro. Pero áinda contiña máis este número sete do anuario, pois inclúe as traducións realizadas por Eme Cartea, que se encargou do famoso poema de Mallarmé “*Unha tirada de dados xamais abolirá o azar*”, e Fernando Lavandeira e Loreto Riveiro, que traduciron “*O voar da bolboreta azul*”, de Richard Berengarten. A carón destas traducións o habitual balance anual das actividades da asociación, realizado por Alberto Piñeiro, e o repertorio bibliográfico a cargo de Román Arén e Pastor Rodríguez.

Este mesmo mes entregábanse os Premios Barbantia da Cultura 2011, que recaeron en Eva Veiga como Premio Cultura Galega 2012, Paola García, Premio á Traxectoria Cultural no Barbanza, e *Casa da Gramática*, como Premio á Iniciativa Cultural no Barbanza. Era o 26 de novembro na casa de cultura Avilés de Taramancos de Noia. Ocupaban a mesa o alcalde de Noia Rafael García Guerrero, o presidente de Barbantia, Xesús Laiño, o concelleiro de cultura Javier Rodríguez e o coordinador do anuario Manuel Cartea, acompañados dun representante da Deputación da Coruña. Premiábase unha poeta de recoñecida traxectoria, unha pintora, e unha revista cultural que dende o IES Virxe do Mar contribúe a Enriquecer

a cultura galega. Ademais, presentábase de novo *A Voz de Barbantia*, na que o convidado foi Antón Rodríguez Gallardo, presentación que foi acompañada da actuación do artista Serafín Marcos, para rematar logo co xantar de confraternidade da asociación cultural.

DECEMBRO 2011

O día dezaseis saía á rúa o número 70 de *A Voz de Barbantia*. Desta vez o entrevistado era o músico Enrique Paisal,

quen dialogaba con Encarna Pego. Pastor Rodríguez lembraba o pintor e escritor pobrense Jaime del Valle-Inclán; Eme Cartea comentaba un cadro de Antonio Pérez e o mozo Pedro Campos publicaba un relato. Outras colaboracións ían asinadas por Antón Riveiro Coello, Román Arén, Laura Gutiérrez e Xoán Gutiérrez.

XANEIRO 2012

Como marcan os estatutos, celebrouse a asemblea anual de Barbantia, que tivo como novedade a renovación do seu coordinador, tras da marcha de Alberto Piñeiro a Venezuela, pasando a substituílo Xoán Pastor Rodríguez Santa-maría. Houbo unha nova incorporación á directiva: a actual alcaldesa de Lousame, Teresa Villaverde.

Foi un mes que comezou coa colaboración nas xornadas en homenaxe a Castelao, o 27 de xaneiro, coa presentación da novela *Poñente*, de Pere Tobaruela, cunha mesa redonda á que asiste o director de Xerais, Manuel Bragado, o presidente de Barbantia, Carlos Mosteiro e Ana I. Boullón Agrelo, profesora pobrense que foi a tradutora da obra, sen esquecermonos do alcalde de Rianxo. A carón do diálogo literario houbo unha actuación musical a cargo de Antón Alcalde e Iago Hermo, para rematar coa inauguración da exposición de Nuco Losada, *Castelao vive*.

Saiu tamén un novo número de *A Voz de Barbantia*, que tivo por convidado o pintor Francisco Blanco Alcaide, o autor do logotipo da nosa asociación, quen era entrevistado por Antón Riveiro Coello.

O sábado 28 de xaneiro, nas mesmas xornadas, presentouse o libro, *Vivir, unha aventura irrepetíbel. Biografía de María do Carme Kruckenberg*, editada por Galaxia, e da autoría de Mercedes Queixas, que foi acompañada na mesa por Francisco Castro e Milagros Torrado. Houbo, asemade, un recital poético no que participaron Esther F. Carrodeguas, Milagros Torrado e María Xesús Blanco. Mentre se realizaban as actuacións literarias, o público podía contemplar a intervención plástica do pintor Salvador Fernández Laíño, quen realizou un lenzo en homenaxe a Castelao.

Manuel Bragado, Adolfo Muñoz, Xesús Laíño, Pere Tobaruela e Carlos Mosteiro na presentación de *Poñente*.
Foto: La Voz de Galicia

Actuación de Antón Alcalde e Iago Hermo.
Foto: La Voz de Galicia

A Voz de Barbantia sempre espallando a cultura da comarca.
Foto: La Voz de Galicia

Nuco Losada explicando a exposición *Castelao vive*.
Foto: La Voz de Galicia

Aurora Marco presentando *Mulleres na guerrilla antifranquista galega*, con Xesús Laiño e Pastor Rodríguez na recentemente inaugurada casa de cultura de Xuño (Porto do Son). Foto: La Voz de Galicia

FEBREIRO 2012

Comezaron as actividades o día catro, sábado, na casa da cultura de Xuño (Porto do Son), coa presentación do libro *Mulleres na guerrilla antifranquista galega*, da profesora Aurora Marco, acto que se acompañou da proxección do documental *As silenciadas*, de Pablo Ces. Estiveron na compañía de Ces e Aurora Marco, Pastor Rodríguez e Xesús Laiño. Malia celebrarse nun lugar e nunha data pouco habituais para Barbantia, foi un notable éxito, quedando o público impresionado polo documental que recolle as vivencias de varias mulleres que sufrieron a reacción do franquismo.

O presidente do liceo Jorge J. Abal Caamaño, Víctor Freixanes, Riveiro Coello e Laiño presentado *Laura no deserto* na Sociedade Liceo Pobreñense. Foto: La Voz de Galicia

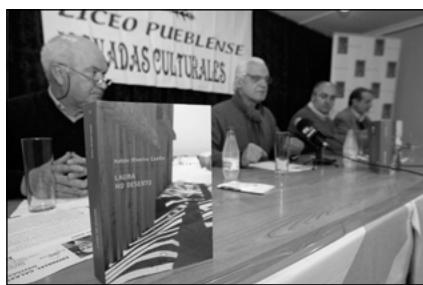

Antón Riveiro asinando exemplares de *Laura no deserto*. Foto: La Voz de Galicia

O vinte e catro de febreiro, nos locais do Liceo da Pobra do Caramiñal, presentouse a nova novela de Antón Riveiro Coello, *Laura no deserto*, na que estiveron presentes Víctor Freixanes, director xeral de Galaxia, Jorge Abal Caamaño, -presidente do Liceo Pueblense-, o autor da novela, e o presidente de Barbantia.

Entre o público, moitos pobrenses, algúns deles aínda testemuñas e informadores sobre períodos históricos da vila que tan ben reflicte a novela.

Ese mesmo día presentouse o número setenta e un d' *A Voz de Barbantia*,

que coordina Manuel Cartea, que contou coas habituais colaboracións e nas que se entrevistou ao teólogo Andrés Torres Queiruga.

MARZO 2012

O vinte e tres de marzo, na Pousada das Ánimas, tivo lugar a *Noite de poesía salvaxe*. Versos dos poetas de agora, versos de Milagros Torrado, Antonio Piñeiro, Esther F. Carrodeguas e Pedro Campos. O acto foi coordinado por Pastor Rodríguez, e contou coa asistencia de público de Boiro, pero tamén de socios de Barbantia, como Encarna Pego. Este acto enmarcábbase na colaboración coa Semana da Poesía Salvaxe de Ferrol, que intenta transmitir en lugares non habituais a poesía informal, proxecto no que participaron outros poetas como Estevo Creus, Marcos Lorenzo ou María Lado.

Antonio Piñeiro acompañado de Carlos Lema e Elvira Pisos na presentación de *As fianeiras*.
Foto: La Voz de Galicia

A Voz de Barbantia, cada mes co seu público.
Foto: La Voz de Galicia

Milagros Torrado participando na *Noite de poesía salvaxe* na Pousada das Ánimas de Boiro.
Foto: La Voz de Galicia

O trinta de marzo presentábase na Sala Museo Municipal de Ribeira a novela *As fianeiras*, de Antonio Piñeiro, nun acto no que acompañaron o autor, Carlos Lema, director de Galaxia, Xesús Laíño e a concelleira de cultura de Ribeira, Elvira Pisos. Ao mesmo tempo, presentábase o número setenta e tres de *A Voz de Barbantia*, que tivo por convidado a Ramón Blanco en conversa con Iria Lago. A novela de Piñeiro, gañadora do Premio García Barros, está caracterizada pola presenza dun estilo lírico, coa historia en segundo plano, mentres que os pormenores ocupan o lugar destacado. Carlos Lema destacou a sonoridade da novela, mentres que o presidente de Barbantia cualificou a obra de novela de cámara, de moi coidada elaboración.

ABRIL 2012

O venres vinte e sete, no salón de actos do Centro Social de Boiro, Barbantia presentou o libro de relatos *Contos da terra da tarde*, de Bieito Iglesias Araúxo, nun acontecemento no que acompañaron o autor, Helena Teixeira, concelleira de cultura de Boiro, o presidente de Barbantia, e o directivo da mesma, Xosé Ricardo Losada. O autor destacou que na súa obra hai unha gran presenza da cultura popular, tanto na linguaxe coma nos

O grupo David Lojo Quartet en plena actuación.
Foto: La Voz de Galicia

escenarios, ademais de salientar nela o humor e un forte acento satírico. Como é costume, presentouse tamén o número setenta e catro d' *A Voz de Barbantia*, no que Manuel L. Rodrigues é entrvistado por Ramón Blanco. Ao finalizar o acto houbo un concerto de David Lojo Cuartet.

Pastor Rodríguez, coordinador de Barbantia, e Carlos Lorenzo, do certame de poesía de Carral.
Foto: Barbantia

Neste mes o coordinador de Barbantia acudiu á cidade da Coruña a unha xornada formativa, coordinada pola Asociación Galega de Profesionais da Xestión Cultural, baixo o epígrafe “*Galiza, xestión de contrastes*”. A asociación foi convidada como exemplo de boas prácticas en xestión cultural, nunhas xornadas nas que tamén tiveron presenza a plataforma *Sinsal*, o Certame de Poesía Concello de Carral, os festivais de cine de Ourense e de Cans, a Plataforma Cultural *Sonda Norte*, e os festivais teatrais de Carballo e Manicómicos da Coruña. Na súa intervención Pastor Rodríguez enumerou as actividades que realiza Barbantia ao longo do ano, destacando a publicación do anuario, as presentacións de libros, a concesión dos Premios Barbantia, con especial atención á colaboración co xornal *La Voz de Galicia* para a publicación d' *A Voz de Barbantia*, unha fiestra aberta a aquelas persoas interesadas en amosar a súa tarefa investigadora e creadora a un público xeral.

MAIO 2012

O mes das Letras Galegas, é o mes no que Barbantia, en colaboración con outras asociacións e co concello de Boiro, celebrou a II Convocatoria da Romaría das Letras no Barbanza, no pazo de Goiáns. Malia un tempo inestábel, ás once da mañá do 17 de maio abriuse o recinto dos xardíns do pazo de Goiáns, para dar paso logo á actuación do grupo de pandeireteiras *Albaroque*, continuando coa actuación do grupo de gaitas da Escola de Música Municipal, de mostras de baile galego polo grupo *Xilbarbeira*, e a actuación do grupo de gaitas *Algarabía*. Durante os actos estaban abertos ao público os stands dos colectivos colaboradores e a exposición de *Che Tembra*, así como a das Letras Galegas 2012 de Barbantia, en homenaxe a Valentín Paz-Andrade. Con presenza de numeroso público, que tivo

Bieito Iglesias acompañado por Helena Teixeira, Xesús Laiño e Xosé Ricardo Losada na presentación de *Contos da terra da tarde*.
Foto: La Voz de Galicia

a ocasión de xantar de maneira popular quer nos xardíns do pazo, quer na polbeira acampada no recinto, a tarde comezou cun recital de textos de Paz-Andrade, cos discursos institucionais, para seguir coa presentación da novela xuvenil *O alento nas costas*, da autora de Boiro Natalia Carou, que interveu no acto acompañada pola directora de Baía Edicións, Belén López Vázquez e o presidente de Barbantia. A continuación fixose a interpretación dun romance de cego a cargo da asociación O Faiado 2, para dar logo paso a un paseo etnográfico polos xardíns pacegos na compañía de Xulio Gutiérrez Roger e María Luísa López. Os actos continuaron no serán coas pandeireteiras de *Nunca é tarde*, o grupo O Son das Ferreñas e a banda de música tradicional Suevia, de Porto do Son, dirixida por Pepe Romero. Remataron os actos coa intervención do gaiteiro Anxo Lorenzo.

O venres 25 de maio, no local da Tenenda Escola O Deán, da Pobra do Caramiñal, Barbantia presentou o número setenta e cinco d' *A Voz de Barbantia*, na que o convidado foi o ilustrador Rodrigo Chao, quen conversa con Francisco Blanco Alcaide, ao mesmo tempo que daba a coñecer a novela *Dark Butterfly*, de Rexina Vega, unha dura novela sobre os problemas mentais. No acto intervirón Amparo Cerecedo, Manuel Brado e Agustín Agra. O público puido disfrutar ademais da actuación da mezzosoprano Lucía Vázquez. É un fito ter chegado xa aos setenta e cinco números do suplemento cultural, pero tamén unha satisfacción colaborar cada vez máis con diferentes asociacións da bisbarra e de fóra dela, tanto outras asociacións culturais como editoriais, asociacións do pequeno comercio e dife-

rentes colectivos que procuran espallar o espírito crítico e a cultura galega.

O vinte e nove de maio o presidente de Barbantia acompañou a Francisco Rodríguez na presentación en Ribeira do seu libro *Rosalía de Castro, estranxeira na súa patria*, nun acto organizado pola asociación Altofalante de Ribeira e coa colaboración da AS-PG e de Pedra de Pidre.

Música e danza tradicional na II Romaría das Letras no Barbanza.
Foto: Barbantia

Presentación de *O alento nas costas*, de Natalia Carou, acompañada por Belén López Vázquez, Juan José Dieste e o presidente de Barbantia.
Foto: Barbantia

A boirense Natalia Carou asinando exemplares do seu libro.
Foto: Barbantia

Rexina Vega e Agustín Agra na presentación de *Dark Butterfly*.
Foto: La Voz de Galicia

Recital de poesía en homenaxe a Valentín Paz-Andrade
Foto: Barbantia

Rexina Vega asinando exemplares do seu libro

Romance de Cego a cargo de membros do grupo de teatro *Airiños* na II Romaría das Letras no Barbanza
Fotos: La Voz de Galicia

O presidente de Barbantia presentando o libro *Rosalía de Castro, estranxeira na súa patria*, de Francisco Rodríguez, colaborando con Altofalante de Ribeira.
Foto: La Voz de Galicia

A Banda de Música Tradicional Suevia de Porto do Son actuando con Anxo Lorenzo na II Romaría das Letras no Barbanza
Foto: Barbantia

Anxo Lorenzo, gaiteiro internacional, na II Romaría das Letras no Barbanza.
Foto: La Voz de Galicia

XUÑO 2012

A andaina deste mes comezou coa colaboración da asociación no *III Seminario sobre a Memoria: a guerrilla e os campos de concentración*, que se celebrou os días 1, 2 e 3 de xuño en Rianxo e Melide. O sábado, día 2, o seminario tivo lugar no Barbanza, comezando por un percorrido polos espazos vitais dos prisioneiros do franquismo, neste caso en Padrón, con presenza de Xesús Costa Rodil, Xesús Santos Suárez, o guerrilleiro Francisco

Martínez López, Xaquín Yebra-Pimentel e Carlos Cimadevila Álvarez. Pola tarde os participantes desprazáronse a Muros, ao lugar onde estiveron os prisioneiros no campo de concentración, para rematar a viaxe en Rianxo, pola ruta seguida polo transporte de prisioneiros dende Padrón a Sampedro de Muros. O domingo 3 foi a visita a Rianxo, ao seu campo de concentración e aos espazos da vila nos que se movían os prisioneiros do franquismo, para logo ser recibidos polo alcalde de Rianxo e os presidentes dos colectivos participantes, pasando a ver o documental *Aillados, a historia da guerra civil en Galicia*, de Antonio Caeiro. Máis tarde celebrouse un coloquio sobre os campos de concentración no Barbanza a cargo de Xesús Santos Suárez e Xesús Costa Rodil.

O vinte e nove de xuño, no auditorio de Rianxo, estivo presente Barbantia en colaboración co concello de Rianxo e con *La Voz de Galicia* para a presentación do volume *Obra completa I Prosa*, de Manuel Antonio, editada polo académico rianxeiro Xosé Luís Axeitos, quen interveu no acto acompañado por Diego Rodríguez, bibliotecario da Fundación Barrié –que é quen custodia os manuscritos do poeta Manuel Antonio–, por Xesús Santos, e polo alcalde Adolfo Muíños. O acto contou tamén coa actuación musical de Iago Hermo. O volume edita a prosa inédita de Manuel Antonio, mais tamén as súas traducións doutras linguas ao galego. A obra foi publicada en colaboración pola Real Academia Galega e a Fundación Barrié.

Rematou o acto cunha visita á Casa Museo Manuel Antonio guiada polo propio Xosé Luís Axeitos, ocasión que tivo o

público de poder acercarse aos obxectos, aos mobles, á casa do autor de *De catro a catro*. Así iamos ao descanso do verán e á espera de recomezar o labor cultural no mes de setembro, pero non sen antes ter sido convidados á celebración do vinte e cinco aniversario da publicación da edición do Barbanza de *La Voz de Galicia*, acto que se celebrou no restaurante Chicolino de Boiro, con presenza do presidente de *La Voz de Galicia*, do director comarcal, Moncho Ares, de moitos colectivos e políticos da bisbarra e cos directivos de Barbantia Manuel Cartea, Antón Riveiro Coello, Xesús Laíño e Pastor Rodríguez, que estiveron acompañados na mesa por outros axentes culturais e políticos do Barbanza.

Participando no III Seminario sobre a Memoria: *A guerrilla e os campos de concentración*, celebrado en Rianxo, con Xesús Costa Rodil e Xesús Santos

Fotos: Barbantia

Maxistral o académico Xosé Luís Axeitos na súa intervención sobre Manuel Antonio
Foto: La Voz de Galicia

Axeitos, guía excepcional na Casa Museo Manuel Antonio de Rianxo.
Foto: La Voz de Galicia

Numeroso público non deixou de acompañar a Barbantia en todos os actos deste ano.
Foto: La Voz de Galicia

AGOSTO 2012

En verán, tempada de descanso da Asociación Cultural, estivo, sen embargo, presente nos xornais e na vida cultural da bisbarra como entidade colaboradora das Xornadas de Historia e Cultura de Porto do Son, organizadas polo concello desa vila e coordinadas por Manuel Mariño del Río, socio tamén de Barbantia.

SETEMBRO 2012

Barbantia, en colaboración con Edicións Xerais, presentou en Noia a novela *Trampa de luz*, do narrador e socio de Barbantia Agustín Agra, o día vinte e oito na casa da cultura Avilés de Taramancos. Acompañaron o autor, Milagros Torrado, Rafael García Guerrero –alcalde de Noia– e Xesús Laíño, que tivo unha conversa co autor, quen destacou a súa intención consciente de crear unha novela onde o terror fose unha cuestión de ambiente, de ambigüidade, para que o lector tivese que poñer tamén da súa parte. Arrouparon o autor a alcaldesa de Lousame Teresa Vilaverde, Xerardo Agrafoxo, Pedro García Vidal, Lola Arxóns, Antón Riveiro Coello e moitos noieses e noiesas. De novo outro número d' *A Voz de Barbantia*, o setenta e sete. Nesta ocasión facía facía unha homenaxe a Carlos García Bayón por medio de Pastor Rodríguez e na que colaboraron tamén Pedro García Vidal, Xulio Gutiérrez Roger, Xosé Ricardo Losada, Mariña Pérez Rei e Cinthia Romero.

Colaborou tamén Barbantia coa Asociación Terra de Outes e concello nas xornadas en homenaxe a Francisco Añón, estando presente o presidente da asociación na presentación da biografía e antoloxía do poeta de Outes feita por Ramón Blanco e editada por Galaxia. Acompañaron ademais ao autor o alcalde López Crespo e Xoán Mariño, coordinador destas xornadas.

tan ben o ambiente da illa de Cuba, case sen tela coñecido. Ao mesmo tempo, do salón da galería penduraban as obras do artista rianxeiro, Che Tembra. A Voz de *Barbantia* chega ao seu número setenta e oito, no que Pedro García Vidal entrevista a Lola Arxón, cun perfil asinado por Xerardo Agrafoxo, no que Gerardo Gasset Neyra é lembrado na sección de escritores, ademais de colaboracións de Alfonso González Asenjo e outros habituais nas páxinas do suplemento.

Rafael García, Agustín Agra e Xesús Laíño na casa de cultura Avilés de Taramancos de Noia.
Foto: La Voz de Galicia

Agustín Agra coa súa última novela *Trampa de luz*.
Foto: La Voz de Galicia

Serafín Marcos encandilou o público asistente na presentación. Foto: Barbantia

Víctor Freixanes, María Xesús Blanco, Xavier Alcalá e Xerardo Agrafoxo, na presentación de *Verde oliva*.
Foto: La Voz de Galicia

Público asistente na Galería Sargadelos con *A Voz de Barbantia*.
Foto: La Voz de Galicia

Xerardo Agrafoxo, María Xesús Blanco, Xavier Alcalá e Víctor Freixanes
Foto: La Voz de Galicia

OUTUBRO 2012

Un novo outubro, outro outono, e o camiño vai xa cara a unha nova andaina. O día vinte e seis presentaba *Barbantia* a novela *Verde oliva*, de Xavier Alcalá, en Boiro, na galería Sargadelos. Estivo presente o autor, nun diálogo con Xerardo Agrafoxo, Víctor Freixanes e María Xesús Blanco. Unha novela sobre a revolución cubana dende o punto de vista dunha muller. Os asistentes quedaron sorprendidos de que Xavier Alcalá capturase

Che Tembra acompañado de Xosé Ramón Brea Rey e Pastor Rodríguez inaugurando a súa exposición na Galería Sargadelos de Boiro.
Foto: La Voz de Galicia

NOTA

As fotografías de La Voz de Galicia foron realizadas por Simón Balvís, Marcos Creo, Carmela Queijeiro e Dani Gestoso. Con agradecemento ao xornal por cedérnolas.

ublicacíons no Barbanza

Román Arén e Xoán Pastor Rodríguez Santamaría

O presente repertorio bibliográfico anota libros, folletos, separatas, revistas e algúns artigos, sen esquecer as reedicións e algunas notas culturais. Todos os traballos son de autores do Barbanza ou moi vinculados á bisbarra, ou recollen publicacións relacionadas con temas e personaxes nosos. O repertorio abrangue dende outubro de 2011 a outubro de 2012, aínda que inclúe algunha publicación esquecida nos anteriores repertorios, ademais doutros traballos, que aínda que levan data anterior non se distribuíron ata o 2011.

30 de outubro de 2012

I. POESÍA

AÑÓN, Francisco: *Poesías galegas*, Outes, Concello, 2012. Limiar de Xosé Luís Méndez Ferrín. Facsímile da ed. de 1966 da RAG. Con traballos de Otero Pedrayo, Bouza Brey, Novo García, Carré Aldao, Risco, Villar Ponte, Martínez Morás, Carballo Calero e X. M. Álvarez Blázquez.

AÑÓN, Francisco: “*Poesía do poeta Añón transmitida oralmente polo meu tataravó, Inocente Abelleira Añón, fillo de Vicenta Añón*”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), p. 21. Recolleito por Pablo Nieto Abelleira.

BLANCO, Ramón: “*No bicentenario do poeta Añón*”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), p. 19.

CARRODEGUAS, Esther F.: *Collage*, Cangas do Morrazo, Barbantesa, 2011.

CHICO, María: *Alma, corazón e vida*, autor, 2012.

DOMÍNGUEZ REY, Antonio: *Lúa loura*, Santiago, Follas Novas, 2012.

GARCÍA PORTOSÍN, Emilio: *Luces de soños*, Madrid, Sial, Fugger Poesía, 2011, 205 pp. Limiar de Branca Vilela.

GÓMEZ MOLINOS, Deolinda: “*Ao poeta Añón*”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), p. 23.

HERMO, Gonzalo: *Crac*, Cangas do Morrazo, Barbantesa, 2011, 66 pp.

PIÑEIRO, Antonio: *Niños en la lluvia*, Ribeira, Bourel, 2010, 65 pp.

SENDÓN RODRÍGUEZ, Domingo: “*Añón consagrado po lo Parnaso*”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), p. 24. O orixinal é de 1966 e logo o autor recolleuno no volume *De Outes a San Telmo*, Bos Aires, 1993.

VV. AA.: *Antoloxía de referencia. Etapa de implantación*, Santiago, Bubela, 2012. Contén poemas de López Marqués e Eva Veiga. Recensionada por D. Castro Solicio no *Faro de Vigo*, “*Faro da Cultura*”, nº 414, 10-05-2012, p. VI.

VV. AA.: *El nuevo movimiento literario llamado realismo*, Ribeira, Asoc. Amas de Casa / Concello, 2011, 51 pp. Algúns textos están en galego.

VEIGA, Eva: “*A Pepe Agrelo xunto sempre con Solita*”, *Alameda*, nº 37, marzo 2012, p. 4.

VEIGA, Eva: “*Abu Ghraib e outros campos semánticos*” e “*Verso libre*”, en *Cadernos de Mariñán 4. VI Encontro de Escritores Galegos*, A Coruña, Deputación, 2012. Hai recensión de Miro Villar en *Grial*, nº 194, (2012), pp. 80-81.

XASTRE: “*Que dirán? Letra dunha canción adicada ao Poeta Añón, 2012*”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), p. 23.

II. NARRATIVA

AGRA, Agustín: *Trampa de luz*, Vigo, Xerais de Galicia, Fóra de Xogo 139, 2012, 71 pp.

AGRA TUÑAS, Soledad: “*Miseria*”, en VV. AA.: *Obras breves de imaxinación*, A Coruña, Baía, 2011, pp. 381-397.

AGRELO ARXÓNS, Lois Denis: “*Have a cigar*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 73, “En obras”, 30-03-2012, p.3.

AGRELO ARXÓNS, Lois Denis: “*Fortunate son*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 76, “En obras”, 29-06-2012, p. 3.

BOUZAS, Pemón: *A estrela de Oriente*, Vigo, Xerais, 2012, 64 pp., il.

BUGALLO, Sara: “*Sobre un río sen curso*”, *Palavra Perduda*, nº 15, (2012), pp. 2-6.

CAMPOS, Pedro: “*Cando les un deses libros...*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de

Barbantia, nº 70, “En obras”, 16-12-2011, p. 3.

CAROU FIGUEIRA, Natalia: *O alento nas costas*, A Coruña, Baía, Miega Moira, 2012, 333 pp.

CASTELO MARTÍNEZ, Antía: “*Unha cidade de teatro*”, *La Voz de Galicia*, Relatos de Verán, 26-08-2012, p. 38.

CRUZ, María: “*Os vellos contos*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 78, “En Obras”, 26-10-2012, p. 3.

DUNCAN, Xosé: “*O ollo do corvo*”, en VV. AA: *Contos estraños*, s.l., Contos Estraños, 2011, pp. 13-26.

DUNCAN, Xosé: “*As bágoas de Neixón*”, en VV. AA: *Contos estraños*, s.l., Contos Estraños, 2011, pp. 35-51.

FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, Belén: “*Centos de anacos de cristal*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 69, “En obras”, 25-11-2011, p. 3.

GAGO DOMÍNGUEZ, Olga: “*Pedras no camiño*”, en *Festas de San Xoán. Palmeira 2012*, pp. 42-44.

LAVANDEIRA, Fernando R.: “*O camiño dos pradairos*”, en VV. AA: *Premios Pedrón de Ouro*, Noia, Toxosoutos, 2012, pp. 153-167. Edición de Xose R. Fandiño e D.G. Couso.

LIJÓ MOREIRA, Marina: “*O ardor dos seus ollos negros no meu mirar*”, *Palavra Perduda*, nº 15, (2012), pp. 37-39.

MANUEL ANTONIO: *Obra completa.* Prosa, A Coruña, Fundación Barrié de la Maza, 2012, 341 pp. Edición e notas de X. L. Axeitos. Contén tamén artigos e traducións de poemas.

MARTÍNEZ TOMÉ, Julia: “*Luz de aurora*”, *Palavra Perduda*, nº 15, (2012), pp. 28-36.

MOSTEIRO, Carlos: *Amareite sempre*, Ribeira, A. C. Altofalante, s.d. (2011), 15 pp.

MOSTEIRO, Carlos: “*Salvo conduto para a eternidade*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantía*, nº 76, “O fío de Ariadna”, 29-06-2012, p. 4.

OLARIAGA, Maxi: “*El jugla. Un cuento medieval*”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, 08-07-2012, L10, Maximalia.

PIÑEIRO, Antonio: *As fiandeiras*, Vigo, Galaxia, 2011, Premio García Barros 2011, 105 pp.

PIÑEIRO, Antonio: *Punto de vista*, Ribeira, Col. Bourel, 2012, 19 pp.

RAMOS CASTELO, Ismael: “*O neto*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantía*, nº 72, “En obras”, 24-02-2012, p. 3.

RAMOS CASTELO, Ismael: “*A muller nos paquetes de fariña*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantía*, nº 74, “En obras”, 27-04-2012, p. 3.

RIVEIRO COELLO, Antón: “*A primeira cámara*”, *La Voz de Galicia, A Voz de*

Barbantia, nº 70, “O fío de Ariadna”, 16-12-2011, p. 4.

RIVEIRO COELLO, Antón: *Laura no deserto*, Vigo, Galaxia, Literaria 302, 2011, 726 pp.

RODRÍGUEZ RODRÍGUEZ, Manuel: *Hidra silente*, (Sevilla), Círculo Rojo, 2012, 140 pp.

ROMERO MUÑIZ, Cinthia: “*A fin do mundo*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 77, “En obras”, 28-09-2012, p. 3.

SAMPEDRO DAVILA, Yael: “*Un raio de esperanza*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 71, “En obras”, 27-01-2012, p. 3.

SAMPEDRO DAVILA, Yael: “*Despois da tormenta non sempre chega a calma*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 75, “En obras”, 25-05-2012, p. 3.

SIERRA, Javier: *El ángel perdido*, Barcelona, Planeta, 2011, 534 pp. O argumento ten relación con Noia.

SUÁREZ, Inacio & Iván: *Titoán*, Demo, 2012, 64 pp., il. Álbum gráfico sobre Castelao.

SUÁREZ, Inacio e Iván: *Castelao, o pobre tolo*, Demo, 2012, 60 pp. Novela gráfica.

TOBARUELA, Pere: *Poñente*, Vigo, Xerais de Galicia, Narrativa, 2011, 207 pp. Trad. Ana Boullón. Desenvólvese na Pobra do Caramiñal.

VALLE-INCLÁN, Ramón del: *Sonata de primavera. Sonata de estío. (Memorias del Marqués de Bradomín)*, Madrid, Espasa Calpe, Austral, 2011, 190 pp. Introducción de Pere Gimferrer.

VIDAL, Adelaida: *Olladas*, Santiago, Sotelo Blanco, Medusa, 2012, 202 pp.

VIDAL, Francisco Antonio: “O caixón de don Chisco”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua proletaria, 06-05-2012, L14.

III. TEATRO

FERNÁNDEZ, Cipriano: *A nena levantadora de pedras sagradas*, Santa Comba, 3C3, 2012, 190 pp. Limiar de S. Durán. Ilustracións de David Fernando. Seis obras de teatro para a infancia.

VALLE-INCLÁN, Ramón del: *Divinas palabras*, Madrid, Espasa-Calpe, Austral, 2011, 151 pp. Edición de Gonzalo Sobejano.

VALLE-INCLÁN, Ramón del: *La cabeza del dragón*, Madrid, Espasa-Calpe, Austral, 2010, 94 pp. Prólogo de Joaquín del Valle-Inclán.

IV. ENSAIO

CALLÓN TORRES, Carlos Manuel: “Rachando co pecado: un ensaio cristián sobre a homosexualidade”, en VV. AA.: *Xosé Chao Rego. Renacer galego*, Santiago, Fundación Bautista Álvarez, 2010, pp. 321-328.

FERNÁNDEZ LEICEAGA, Xaquín: *Por que fracasou a reforma do estatuto*, Vigo, Galaxia, Ensaio, 2012, 234 pp.

FERNÁNDEZ REI, Francisco: “Carlos Callón e a configuración da homosexualidade na Idade Media”, *A Trabe de Ouro*, nº 88, (2011), pp. 139-142.

FERNÁNDEZ-SAVATER, Amador e Ignacio CASTRO REY: “Controversia sobre o 15-M”, *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 49-62. Introducción de Gonzalo Trasbach.

GARCÍA, Raquel: *A vuelta pluma*, autor, 2012.

GARCÍA SUÁREZ, Xenaro: “Rafael Dieste: o son do universo”, en *Dos signos de Stendhal aos imaxinarios de Musil. As matemáticas da literatura*, Santiago, Laïvento, 2008, pp. 187-194.

LOSADA, X. Ricardo: “Limiar. O Barbanza é meu”, *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 5-9.

RODRÍGUEZ SANTAMARÍA, X. P.: “Miradas sobre Noia (1973-1993)”, Alameda, nº 41, (2011), pp. 49-53.

VALLE-INCLÁN, Ramón del: *La lámpara maravillosa*, Madrid, Espasa-Calpe, Austral, 2011, 202 pp. Edición de Francisco J. Blasco Pascual.

V. LITERATURA. ENSAIOS, ARTIGOS, RECENSÍONS E NOTAS

ALAIZ, Felipe: “*Valle-Inclán, anticuario, revolucionario y funcionario*”, en *El arte de escribir sin arte (y otras críticas libertarias de la literatura española)*”, Jaén, Berence, 2012. A 1ª edición deste artigo en *Tipos españoles*, París, Umbral, 1962.

ALONSO MONTERO, Xesús: “*Castelao e Olegaria Dieste*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 452, Beatus qui legit, 28-01-2012, p. 11.

ALONSO MONTERO, Xesús: “*Castelao e Ricard Salvat en Portugal*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 455, Beatus qui legit, 18-02-2012, p. 11.

ALONSO MONTERO, Xesús: “*Bi-centenario do poeta Añón*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 479, Beatus qui legit, 11-08-2012, p. 11.

ALONSO MONTERO, Xesús: “*Valle-Inclán: a Igrexa contra o latín*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 482, Beatus qui legit, 01-09-2012, p. 11.

ALONSO MONTERO, Xesús: “*Añón, poeta (tamén anticlerical)*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 490, Beatus qui legit, 27-10-2012, p. 9.

ÁLVAREZ BLANCO, Rosario: “*Maria Mariño. Noiesa do Courel, dinamiteira da fala*”, *Boletín da Real Academia Galega*, nº 368, (2007), pp. 115-118.

ÁLVAREZ BLANCO, Rosario: “*Maria Mariño*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 466, 12-05-2012, p. 24.

ANXO E GRACIA: “*Laura no desereto*”, *Trafegando ronseis*, <http://trafegandoronseis.blogspot.com>, 2011.

ARÉN, Román: “*Arredor de Stéphane Mallarmé*”, *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 211-226.

ARÉN, Román: “*Soños e bágoas do emigrante Gonzalo Armán*”, *Terra de Outes*, nº 14, (2011), pp. 12-13.

ARÉN, Román: “*Novela de cámara de Antonio Piñeiro*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 70, “O Andel”, 16-12-2011, p. 3.

ARÉN, Román: “*Memoria, identidade*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 72, “O Andel”, 24-02-2012, p. 3. Recensión de *Laura no deserto* de Riveiro Coello.

ARÉN, Román: “*Suxeito inestable*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 73, “O Andel”, 30-03-2012, p. 3. Recensión de *Crac* de G. Hermo.

ARÉN, Román: “*Recoñecemento*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 74, “O Andel”, 27-04-2012, p. 3. Recensión do número 42 da revista *Alameda*.

ARÉN, Román: “*Aventuras medievais*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 75, “O Andel”, 25-05-2012,

p. 3. Recensión de *O alento nas costas de Natalia Carou*.

ARÉN, Román: “*O prosista da vanguarda*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 76, “O Andel”, 29-06-2012, p. 3.

ARÉN, Román: “*O poder do libro está no misterio*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 77, “O Andel”, 28-09-2012, p. 3.

ARÉN, Román: “*O mito dos magos de Oriente*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 78, “O Andel”, 26-10-2012, p. 3. Sobre Pemón Bouzas.

ARXÓNS, Lola: “*O mítico Candeal (1974-1981)*”, *Alameda*, nº 37, marzo 2002, pp. 13-17.

AXEITOS, X. L.: “*Dos arquivos de Rafael Dieste. Dúas cartas de Juan Gil-Albert a Rafael Dieste*”, *Boletín Galego de Literatura*, nº 31, (2005), pp. 159-168.

AXEITOS, X. L.: “*A singradura periodística de Valentín Paz-Andrade*”, en *Valentín Paz-Andrade. Xornalista para un país*, A Coruña, La Voz de Galicia, Biblioteca Gallega, 2012, pp. 22-40.

AXEITOS, X. L.: “*Manuel Antonio*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 466, 12-05-2012, p. 10.

AZANCOT, Nuria: “*El legado de Valle-Inclán*”, *El Mundo*, “*El Cultural*”, 20-26-II-2012, pp.12-13

BARREIRO FERNÁNDEZ, Xosé R.: “*Manuel Murguía*”, *La Voz de Galicia, Culturas*, nº 466, 12-05-2012, p. 21.

BLANCO, Carmen: “*O misterio Mariño. Unha poética de mar de fondo*”, *Boletín da Real Academia Galega*, nº 368, (2007), pp. 7-18.

BLANCO, Carmen: “*Cronoloxía: de Noia ao Courel*”, en BLANCO, C. (coord.): *Días das Letras Galegas. María Mariño Carou*, Santiago, USC, 2007, p. 131-132.

BLANCO, Carmen: “*A misteriosa tea entraña do tecer de costureira: A poética da vida de María Mariño*”, en BLANCO, C. (coord.): *Días das Letras Galegas. María Mariño Carou*, Santiago, USC, 2007.

BLANCO, Carmen: “*O misterio María Mariño*”, *Album de mulleres*, <http://www.culturagalega.org/album/>.

BLANCO, María Xesús: “*Balbino*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 76, “*Acasos*”, 29-06-2012, p. 4.

BLANCO, Patricia: “*Un home sinxelo do que os fillos herdaron o gusto pola lectura*”, *La Voz de Galicia*, “*Barbanza-Muros-Noia*”, 20-05-2012, L9. Sobre M. Fabeiro Gómez.

BLANCO, Ramón: “*Añón en Sevilla. Os anos confusos (II): Evidencias*”, *Terra de Outes*, “*Os papeis de Añón*”, nº 14, (2011), p. 16.

BLANCO, Ramón: *Vida e obra de Francisco Añón. Antoloxía poética*, Vigo, Galaxia, Clásicos, 2012, 153 pp.

BLANCO, Ramón: “*Clasicismo e Romanticismo na obra de Añón*”, Vigo, Galaxia, Clásicos, 2012, p. 25.

BLANCO CASÁS, Laura: “*De medos e fantasías. Ameno relato*”, Faro de Vigo, “Faro da Cultura”, nº 422, 05-07-2012, p. VI. Sobre Agustín Agra.

BLANCO CASÁS, Laura: “*Percorrido impresionista*”, Faro de Vigo, “Faro das Letras”, nº 424, 13-09-2012, p. VII. Recensión de *Lúa loura* de Domínguez Rey.

BLANCO CASÁS, Laura: “*Docere et delecotare. Dunha voz aleccionadora*”, Faro de Vigo, “Faro das Letras”, nº 427, 27-09-2012, p. VI. Recensión de *A nena levantadora de pedras sagradas* de Cipriano Fernández Fernández.

BLANCO RIVAS, M.: “*Laura no deserto*”, Faro de Vigo, “Faro da Cultura”, nº 401, 02-02-2012, Andel de novedades, p. VII.

BLANCO RIVAS, M.: “*As fianeiras. Antonio Piñeiro*”, Faro de Vigo, “Faro da Cultura”, nº 403, 16-02-2012, Andel de novedades, p. VII.

BOULLÓN AGRELO, Ana I.: “*Franisco Añón*”, La Voz de Galicia, “Culturas”, nº 466, 12-05-2012, p. 4.

CAAMAÑO SUÁREZ, Manuel: “*An-tón Losada Diéguez*”, La Voz de Galicia, “Culturas”, nº 466, 12-05-2012, p. 13.

CABAÑA, Darío Xohán: “*Maria Mariño*”, Boletín da Real Academia Galega, nº 368, (2007), pp. 111-114.

CADAVAL, Quico: “*A arte da fuga*”, El País, “Galicia”, Fugas, 23-12-2011, p. 9. Sobre Álvaro Cunqueiro.

CAMPOS, Mingucho: “*Quechamare da saudade. Manuel Fabeiro Gómez*”, Terra de Outes, “Lecturas recomendadas”, nº 14, (2011), p. 13.

CANEIRO, Xosé Carlos: “*Como Laura*”, La Voz de Galicia, “Culturas”, Club Dandi, 04-02-2012, p. 11. Sobre *Laura no deserto* de Riveiro Coello.

CANEIRO, Xosé Carlos: “*Camiñamos*”, La Voz de Galicia, “Culturas”, nº 457, 03-03-2012, p. 11. Sobre *As fianeiras* de Antonio Piñeiro.

CASAS, Arturo: “*Abstracción e mito. Traxectos de Rafael Dieste por tres continentes e dúas guerras (1917-1946)*”, en *Viaxes e construcción do pensamento. Viaxes e viaxeiros na Galiza anterior a 1936*, A Coruña, Universidade da Coruña, 2011, pp. 257-275.

CASTRO RODRÍGUEZ, Xavier: “*Manuel Fabeiro Gómez. Baixo o ceo de Galicia*”, La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-05-2012, L9.

CIDRÁS, Francisco: “*Camiños novos e vellos con luz ao lonxe*”, Grial, nº 192, (2011), pp. 105-106. Recensión de *Poñente* de Pere Tobaruela.

CONSTELA, Xesús: “*Carta aberta a Antón Riveiro Coello*”, <http://www.blogoteca.com/xesusconstela/index.php?cod=108781>, 24-01-2012.

COUSO, David G.: "Da cor do vento", *Barbantia. Anuario de Estudios do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 97-99. Sobre Agrelo Hermo.

DOMÍNGUEZ MALLO, Lorena: "Luz, sombra, palabras. Poesía. Eva Veiga enche coas verbas do dó e da memoria o non lugar deixado pola morte da nai", *Protexta*, nº 18, verán 2011, p. 5.

DOUGERTY, Dru: *Iconos de la teoría: La recepción crítica de Tirano Banderas (1926-2000)*, Santiago de Compostela, USC, Cátedra Valle-Inclán, 2011, 462 pp.

DOURADO, Liliana: "Novo monográfico de Ljimi", *El Correo Gallego*, 12-09-2012, p. 43.

FERNÁNDEZ, Xosé M^a: "Lustres, comprometido coa súa terra", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 11-03-2012, L9.

FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, Manuel: "A combustión espontánea de María Mariño. Mística e palabra", *Boletín da Real Academia Galega*, nº 368, (2007), pp. 19-51.

FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, Manuel: "María Mariño: unha estranxeira dende a praia ata o monte", en BLANCO, C. (coord.): *Día das Letras Galegas. María Mariño Carou*, Santiago, USC, 2007, pp. 93-112.

GARCÍA-BODAÑO ZUNZUNEGUI, Salvador: "Rafael Dieste", *La Voz de Galicia*, "Culturas", nº 466, 12-05-2012, p. 18.

GARCÍA MAY, Ignacio: "Valle-Inclán. La leyenda del gallego hiperbólico", *El Mundo*, "El Cultural", 20-26-/I-2012, pp. 8-9.

GOMES, José A.; ROIG RECHOU, B-A; MOCIÓN, I e A. M. RAMOS: *Maré de livros*, Porto, Deriva, 2010, 113 pp. Recensión de Geovana Gentili Santos en *Boletín Galego de Literatura*, nº 44, (2010), pp. 190-195.

GONZÁLEZ, Paz: "A Terra: rico e prezado tesouro", *Terra de Outes*, nº 20, (2012), p. 18.

HERMIDA, María: "Que foi do legado de Diego Antonio Cernadas e Castro, o cura de Fruíme", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 04-03-2012, L8-9.

LOIS, María e Heriberto CAIRO: "Novela e nación: as transformacións do imaxinario espacial nacional. O caso galego", *A Trabe de Ouro*, nº 88, (2011), pp. 535-557. Para Os dous de sempre de Castelao.

LÓPEZ CASANOVA, Arcadio: "Un diario da ultimidade (sobre dúas claves de Verba que comeza)", *Boletín da Real Academia Galega*, nº 368, (2007), pp. 53-66.

LÓPEZ CASANOVA, Arcadio: "Situación, construcción e sentido de Palabra no tempo (unha achega analítica á poesía de María Mariño)", en BLANCO, C. (coord.): *Día das Letras Galegas. María Mariño Carou*, Santiago, USC, 2007, pp. 9-36.

LOPO, María: “*No bosque Mariño*”, *Boletín da Real Academia Galega*, nº 368, (2007), pp. 67-73.

LOURIDO, Isaac: “*Coa boca rota. Poesía. A obra de Gonzalo Hermo sitúa o poema no espazo do pensamento crítico e a esquerda radical*”, *Protexta*, nº 19, Inverno 2012, p. 8.

MARCO, Aurora: “*Temos que ir abrindo cos cóbados o espazo arelado*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 18-03-2012, L9. Sobre Avilés de Taramancos.

MARCO, Aurora: “*A gardadora de palabras*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 13-05-2012, L8. Sobre Áurea Lorenzo Abeijón.

MARIÑO PAZ, Ramón (ed.): *Papés démprenta condenada II*, Santiago, Consello da Cultura Galega, 2012.

MARTÍNEZ BOUZAS, Francisco: “*Os cataláns e nós. Identidades contra a desmemoria*”, *Faro de Vigo*, “Faro da Cultura”, nº 392, 17-11-2011, p. VI. Recensión de *Poñente* de Pere Tobaruela.

MARTÍNEZ TORRES, Dolores: “*Premio para os lectores con poéticas licenzas*”, *Faro de Vigo*, “Faro da Cultura”, nº 400, 26-01-2012, p. VI. Recensión de *As fiandeiras* de Antonio Piñeiro.

MÉNDEZ FERRÍN, X.L.: “*Abismo y dinamita*”, *Boletín da Real Academia Galega*, nº 368, (2007), pp. 119-122. Sobre María Mariño.

MÉRIDA JIMÉNEZ, M.: “*Homoerotismos medievais*”, *Grial*, nº 192, (2011), p. 116. Recensión de *Amigos e sodomitas* de Carlos Callón.

MORIS CAMPOS, Judith: “*Estrategias discursivas y sentimiento exílico en el epistolario de Carmen Muñoz Manzano*”, en VV. AA: *El exilio republicano de 1939 y la Segunda Generación*, Sevilla, Renacimiento, Biblioteca del Exilio, 2011, pp. 1.076-1.087.

NEIRA RODRÍGUEZ, Marta: “*Textos poéticos e narrativos dirixidos á infancia de Celestino García Rodríguez*” *Boletín Galego de Literatura*, nº 38, 2º semestre de 2007, USC, 2008, pp. 123-141.

NEIRA VILAS, Xosé: “*Alfonso Daniel Rodríguez Castelao*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 466, 12-05-2012, p. 3.

NICOLÁS, Ramón: “*Seis libros fundamentais (de Castelao)*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 452, 28-01-2012, p. 3.

NICOLÁS, Ramón: “*Pulcra ourivería. Galaxia publica o premio García Barros 2011 baixo o título de As fiandeiras: unha obra do editor e profesor Antonio Piñeiro*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 457, 03-03-2012, p. 9.

NICOLÁS, Ramón: “*Memorable novela. Antón Riveiro Coello amosa as súas dotes para a narración nunha novela coa que reivindica a vixencia do xénero*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 458, 10-03-2012, p. 8.

N.(icolás), R.(amón): “Homenaxe a Lovecraft”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 473, 30-06-2012, p. 8. Recensión de *Trampa de luz* de Agustín Agra.

NICOLÁS, Ramón: “Máis sobre Castelao”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 480, 18-08-2012, p. 9. Recensión da obra de Alonso Montero sobre Castelao na URSS.

NOGUEIRA PEREIRA, Mª Xesús: “Darse en verba aberta. A palabra na obra poética de María Mariño”, *Boletín da Real Academia Galega*, nº 368, (2007), pp. 75-83.

NOGUEIRA PEREIRA, Mª Xesús: “Mide o tempo a súa ponte. A temporalidade na poesía de María Mariño”, en BLANCO, C. (coord.): *Día das Letras Galegas. María Mariño Carou*, Santiago, USC, 2007, pp. 69-92.

NOIA, Camiño: “A viaxe de estudos de Castelao por Europa”, en *Viaxes e construcción do pensamento. Viaxes e viaxeiros na Galiza anteior a 1936*, A Coruña, Universidade da Coruña, 2011, pp. 237-249.

NOVO, Olga: “Pía o paxaro da paz. O Courel de María Mariño”, *Boletín da Real Academia Galega*, nº 368, (2007), pp. 85-102.

NOVO, Olga. “María Mariño Carou: catro escenas de morte e unha lección de vida”, en BLANCO, C. (coord.): *Día das Letras Galegas. María Mariño Carou*, Santiago, USC, 2007, pp. 113-130.

OGANDO VALCÁRCEL, Vitoria: Recensión de *Laura no deserto* de Riveiro Coello en <http://www.ogalego.eu>.

OLARIAGA, Maxi: “Gabo sí tiene quien le escriba”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 15-07-2012, L11.

ORDÓÑEZ BUELA, J.: “Don Lisardo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Desde Fuera, 26-09-2012, L11. Sobre L. Rodríguez Barreiro.

OTERO VARELA, Inma: “A memoria que doe. Laura no deserto. Antón Riveiro Coello”, *Grial*, nº 193, (2012), pp. 96-98.

PENA, Xosé Ramón: “Volver a Manuel Antonio. Un novo estado da intelixencia”, *Faro de Vigo*, “Faro da Cultura”, nº 418, 07-06-2012, p. VII.

PENA, Xosé Ramón: “Kommunizma vediot! Alfonso Daniel en Moscova”, *Faro de Vigo*, “Faro das Letras”, nº 427, 27-09-2012, p. VI. Recensión de *Castelao na Unión Soviética en 1938*, de Alonso Montero.

PENA PRESAS, Montse: “Alento de clásico”, *Protexta*, nº 19, Inverno 2012, p. 6. Sobre *Febre* de H. Carré.

PERALES, Liz: “Viaje al fin de la noche madrileña. Hoy el Marí Guerrero estrena por segunda vez *Luces de Bohemia*”, *El Mundo*, “El Cultural”, 20-26-II-2012, pp. 10-11.

PÉREZ PEREIRO, Marta: “*Desocultar o esviado*”, *Protexta*, nº 18, Verán 2011, p. 20. Sobre Carlos Callón.

PONTE, Pilar: “*Delimitando vértices. Letras novas para o novo século*”, *Faro de Vigo*, “*Faro das Letras*”, nº 428, 04-10-2012, p. VII. Recensión de *A narrativa xuvenil a debate* de Blanca-Ana Roig Rechou.

RÁBADE VILLAR, M^a do C.: “*Arpa de dúas cordas? Imaxinación e sentimento na poesía de María Mariño*”, *Festa da Palabra Silenciada*, nº 21, (2006), pp. 17-27.

RABUÑAL, Enrique: “*O legado de Murguía*”, *La Voz de Galicia*, “*Culturas*”, nº 472, 23-06-2012, p. 9. Recensión da biografía de Murguía de Barreiro Fernández.

REQUEIXO, Armando: “*Eva Veiga, a brazo aberto*”, *A Nosa Terra*, 11-03-2010.

REQUEIXO, Armando: “*Martín Veiga, no corazón da cinza*”, *A Nosa Terra*, 08-04-2010.

REQUEIXO, Armando: “*Da nación escrita*”, *El Ideal Gallego*, 12-12-2010. Sobre *Exlibris Gallaeciae* de X. R. Barreiro e X.L. Axeitos.

REQUEIXO, Armando: *Criticalia*, Santiago, Sotelo Blanco, 2011, 361 pp. Inclúe recensíons a Xerardo Agrafoxo (2), Avilés de Taramancos (1), Ana Romaní (1), Rei Ballesteros (1), Riveiro Coello (3), Martín Veiga (1) e Fidel Vidal (1).

REQUEIXO, Armando: “*Antón Riveiro Coello, cruzando o río*”, *Criticalia*, <http://armandorequeixo.blogaliza.org/>, 30-11-2011.

REQUEIXO, Armando: “*Narrativa larvaria*”, *Criticalia*, <http://armandorequeixo.blogaliza.org/>, 2012. Sobre *A dama fulxente* de Antonio Piñeiro.

REQUEIXO, Armando: “*Gradicela de vidas. Orquestación sinfónica*”, *Faro de Vigo*, “*Faro da Cultura*”, nº 403, 16-02-2012, p. VI. Recensión de *Laura no deserto*.

REQUEIXO, Armando: “*Novas olladas. Interesante debut*”, *Faro de Vigo*, “*Faro da Cultura*”, nº 426, 20-09-2012, p. VI. Sobre *Olladas* de Adelaida Vidal.

RODRÍGUEZ, Pastor: “*José Barreiro Barral. Creador literario e xornalístico*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 69, “*O Escritor*”, 25-11-2011, p. 2.

RODRÍGUEZ, Pastor: “*Jaime Valle-Inclán Blanco. Un pintor e tamén tradutor*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 70, “*O Escritor*”, 16-12-2011, p. 2.

RODRÍGUEZ, Pastor: “*Daniel Bravo Cores. O historiador de Ribeira*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 71, “*O Escritor*”, 27-01-2012, p. 2.

RODRÍGUEZ, Pastor: “*José López Calo. Un musicólogo de Porto do Son*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 72, “*O Escritor*”, 24-02-2012, p. 2.

RODRÍGUEZ, Pastor: “*Antonio Piñeiro. Poeta e narrador*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 73, “O Escritor”, 30-03-2012, p. 2.

RODRÍGUEZ, Pastor: “*Antón Rodríguez Gallardo. Historiador de Boiro*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 74, “O Escritor”, 27-04-2012, p. 2.

RODRÍGUEZ, Pastor: “*Juan Antonio Torrado, poeta en tempos escuros*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 75, “O Escritor”, 25-05-2012, p. 2.

RODRÍGUEZ, Pastor: “*Ioan del Río y Otero. Defensor do galego no século XVII*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 76, “O Escritor”, 29-06-2012, p. 2.

RODRÍGUEZ, Pastor: “*Manuel Lustres Rivas. Xornalista de Ribeira cun tráxico final*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 77, “O Escritor”, 28-09-2012, p. 2.

RODRÍGUEZ, Pastor: “*Gerardo Gasset Neyra. Avogado diplomático e narrador da Pobra*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 78, “O Escritor”, 26-10-2012, p. 2.

RODRÍGUEZ, X. Pastor: “*O creador de estilo*”, *La Voz de Galicia, Barbanza-Muros-Noia*”, 05-02-2012, L9. Sobre Carlos García Bayón.

RODRÍGUEZ, X. Pastor: “*O cura de Fruíme: un defensor de Galicia*”, *La Voz de Galicia, Barbanza-Muros-Noia*”, 04-03-2012, L9.

RODRÍGUEZ, X. Pastor: “*Maria Mariño, palabra revolucionaria*”, *La Voz de Galicia, Barbanza-Muros-Noia*”, 15-04-2012, L5.

RODRÍGUEZ, X. Pastor: “*Historiador, dramaturgo, poeta*”, *La Voz de Galicia, Barbanza-Muros-Noia*”, 06-05-2012, L9. Sobre Celestino García Romero.

RODRÍGUEZ, Xoán Pastor: “*Xornalista, dramaturgo e político*”, *La Voz de Galicia, Barbanza-Muros-Noia*”, 22-04-2012, L9. Sobre R. Fernández Mato.

RODRÍGUEZ ALONSO, Manuel: “*Laura no deserto*”, “*Bouvard e Pécuchet*”, <http://bouvard.blogaliza.org/>.

RODRÍGUEZ ALONSO, Manuel: “*As fianeiras. Antonio Piñeiro*”, <http://bouvard.blogaliza.org/>. 11-01-2012.

RODRÍGUEZ SANTAMARÍA, Xoán Pastor: “*Xosé Agrela Hermo: vida e obra*”, *Barbantia. Anuario de Estudios do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 81-95.

RODRÍGUEZ SANTAMARÍA, Xoán Pastor: “*Do Espantapaxaros a Voces na guerra, un narrador comprometido*”, *Alameda*, nº 37, marzo 2012, pp. 22-24.

ROIG RECHOU, Blanca-Ana: “*Memorias dun neno labrego y la obra de Xosé Neira Vilas*”, en *Pequeña memoria recobrada. Libros infantiles del exilio del 39*, Madrid, 2008, pp. 155-167.

ROIG RECHOU, Blanca-Ana: “*A investigación sobre literatura infantil e xuvenil no marco ibérico: unha rede te-*

mática: obxectivos, retos e actividades”, en *Novas achegas ao estudo da cultura galega. Enfoques literarios e socio-históricos*, A Coruña, Universidade da Coruña, 2009, ed. de O. Rodríguez González e L. Mariño Sánchez, pp. 218-228.

ROIG RECHOU, Blanca-Ana: “Unha maré de poesía galega. Poesía para a infancia no século XXI: autores e correntes”, en *Maré de livros*, Porto, 2010.

ROIG RECHOU, Blanca-Ana et alii (coords.): *A narrativa xuvenil a debate (2000-2001)*, Vigo, Xerais, 2012, 359 pp.

ROIG RECHOU, Blanca-Ana et alii (coords.): *Literatura infantil y juvenil y diversidad cultural*, ANLJ, 2012. Recensión de Geovana Gentili en *El Correo Gallego*, 03-07-2012, p. 43.

ROIG RECHOU, Blanca-Ana: “Para saber máis sobre LIX da man de Tropelias & Compañía”, *El Correo Gallego*, “Tendencias”, 16-08-2012, p. 39.

ROMANÍ, Ana: “María Mariño: terra sen pisadas”, *Festa da Palabra Silenciada*, nº 21, (2006), pp. 29-31.

ROMANÍ, Ana: “Do lugar. Recreación da mar calma de Noia na voz de María Mariño”, *Boletín da Real Academia Galega*, nº 368, (2007), pp. 103-107.

ROMANÍ, Ana: “Ter de castiñeiro. Sen patróns”, *Cultura galega.org*, Álbum de mulleres, María Mariño (2007), <http://www.culturagalega.org/album/docs/ana-romani.pdf>

ROMERO, Javier: “Qué fue del legado de Francisco Añón Paz. El poeta que no guardaba sus versos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-02-2012, L8-9.

SAMPEDRO, Pilar: “Añón e Outes, dous nomes inseparables”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), pp. 8-9.

SÁNCHEZ PALOMINO, Mª Dolores: “Xosé Antón Avilés Vinagre”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 466, 12-05-2012, p. 22.

SEIJAS FERNÁNDEZ, Julio: “Prólogo” a José FERNÁNDEZ DA PONTE: *Latexos. Poemas en gallego y castellano*, Noia, G.A. Fernández da Ponte, 2012, 139 pp. Edición de Gustavo A. Fernández da Ponte. Facsímil da de Lugo, Celta, 1979.

SENDÓN, Manuel: “Francisco Añón: chave da literatura contemporánea”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-02-2012, L9.

SEOANE, Lucía: “Anais de Castelao. Crónica dunha xerarquía”, *Faro de Vigo*, “Faro da Cultura”, nº 426, 20-09-2012, p. VI.

SERANTES, Arantxa: “Valle-Inclán según María Zambrano”, *El Correo Gallego*, “Tribuna Libre”, 24-10-2012, p. 42.

S. S.: “O paso do esquecemento (de Riveiro Coello)”, *Trafegando ronseis*, <http://trafegandoronseis.blogspot.com>, 09-12-2011.

TORRES QUEIRUGA, Andrés: “*Manuel Lago González*”, *La Voz de Galicia, “Culturas”*, nº 466, 12-05-2012, p. 7.

VV. AA.: *Todas as letras do Día das Letras Galegas*, A Coruña, Real Academia Galega, 2012, 109 pp., il. Colaboracións de Ana Isabel Boullón Agrelo, Andrés Torres Queiruga, Xosé Luís Axeitos, Manuel Caamaño Suárez e Xosé Ramón Barreiro Fernández.

VEIGA, Eva: “Prólogo” a Pilar PALLARÉS: *Leopardo son*, A Coruña, Espiral Maior, 2011, pp. 9-17: “*Cazadora na memoria*”.

VEIGA, Eva: “*Livro das paisaxes vivas: no centro do silencio*”, en RODRÍGUEZ, Luciano (ed.): *Preludios para Miguel Anxo Fernán Vello*, Santiago, Laiuento, 2011, pp. 49-60.

VICENTE LORENZO, Lidia: “*Lecturas recomendadas. Vida e obra de Francisco Añón. Antoloxía*”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), p. 24.

VIDAL, Fidel: “*Do desexo en corpo e sombra*”, en RODRÍGUEZ, Luciano (ed.): *Preludios para Miguel Anxo Fernán Vello*, Santiago, Laiuento, 2011, pp. 19-27.

VIDAL, Fidel: “*Na capital do corpo*”, *Cadernos de Mariñán 4. VI Encontro de Escritores Galegos. Literatura e proxeción exterior*, ed. X. M. Fernández Castro e L. Rodríguez Gómez, A Coruña, Deputación, 2012.

VIEITES, M. F.: “*Memorias do teatro galego. Xosé Agrelo ou a paixón pola*

escena”, *Faro de Vigo, “Faro da Cultura”*, nº 403, 15-03-2012, p. VIII.

VILAVEDRA, Dolores: “*Darlle a volta á identidade*”, *El País, “Galicia”*, Rolda das Letras, 03-02-2012, p. 10. Recensión de *Laura no deserto* de Riveiro Coello e de *Mulleres na guerrilla antifranquista galega* de Aurora Marco.

VILLAR, Miro: “*Lugares que fan parte de Nós. México tear natural. Xosé Manuel Lobato*”, *Grial*, nº 191, (2011), pp. 86-87.

VILLAR, Miro: “*A ligazón entre modernidade e nacionalismo*”, *Grial*, nº 194, (2012), pp. 75-77. Recensión de *Obra Completa I*, de Manuel Antonio.

VI. HISTORIA

ABELLA, Santiago: *La villa de Noya. Su historia, su topografía, sus monumentos y sus hombres ilustres*, (Santiago), Cerne, 2011, 31 pp. Facsímile da de Buenos Aires, Imprenta F. Vilanova, s.d. (1911).

AGRAFOXO, Xerardo: “*A execución do Cantino en Boisaca*”, *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 101-105.

AGRAFOXO, Xerardo: “*O intento de privatizar a praia de Testal*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 69, “*A Historia*”, 25-11-2011, p. 2.

AGRAFOXO, Xerardo: “*Un Foucellas no goberno de Noia*”, *La Voz de Galicia*,

A Voz de Barbantia, nº 72, “A Historia”, 24-02-2012, p. 2.

APARICIO CANSADO, Buenaventura e Antonio de la PEÑA SANTOS: *Guía de petróglifos de Galicia*, Vigo, Cumio, 2011, 239 pp., il. Inclúe petróglifos de Porto do Son, Rianxo e Muros.

BARBEITO, Víctor: “Agochos de xigantes, mouras e ananos”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 71, “A Historia”, 27-01-2012, p. 2.

BARBEITO, Víctor: “Unha aproximación ao solar de Goiáns”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 73, “A Historia”, 30-03-2012, p. 2.

BRAVO, Daniel: “Antón Fraguas y el instituto compostelano Rosalía de Castro”, *El Correo Gallego*, “2 Domingo”, 11-03-2012, p. 7.

CAMPOS, Mingucho: “Foro do Lugar e Casal de Arriba (II)”, *Terra de Outes*, nº 14, (2011), p. 5.

CARREDANO COBAS, Ramón: “Historia Liceo XXXI”, *Alameda*, nº 41, decembro 2011, pp. 17-19.

CES IGLESIAS, Eduardo: “O Obre, antigo porto cartaxinés”, *Alameda*, nº 41, decembro 2011, pp. 47-48. Reedición do artigo de agosto de 1983 en *El Correo Gallego*.

DÍAZ-GEADA, Alba: “Vocación de reivindicar e facer xustiza”, *Grial*, nº 194, (2012), pp. 82-83. Recensión de *Mulleres*

na guerrilla antifranquista galega, de Aurora Marco.

FÁBREGAS, R. / GUTIÁN, X.: *A arte rupestre no norte do Barbanza*, Andaira, 2012.

GALLARDO, Antón R.: “O catolicismo político boirense no primeiro bienio republicano (1931-1933)”, *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 19-33.

GARCÍA-RODEJA ARRIBÍ, Carmen: “Memoria histórica na montaña. A recuperación dos corpos e as homenaxes aos asasinados no Acevo”, *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 173-188.

GARCÍA VIDAL, Pedro: “Noia, en poder dos homes de negro”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 77, “A Historia”, 28-12-2012, p. 2.

GONZÁLEZ ASENJO, Alfonso: “A marcha dos ataleiros de Muros”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 77, “A Historia”, 28-09-2012, p. 2.

GONZÁLEZ PÉREZ, Clodio: “San Xusto de Toxosoutos. Pasado e presente”, en *Día das Letras Galegas. Mostra Filatélica*, Noia, 2009.

GONZÁLEZ PÉREZ, Clodio e Manuel CES CANLE: “A pesca da lamprea no río Tambre”, *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 131-146.

HERMIDA, María: “Que foi das reivindicacións para traer os restos do ilustre a Rianxo. O pobo que loitou para que Castelao descanse na súa terra”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 18-12-2011, L10.

MARCO, Aurora: “Mulleres na guerrilla antifranquista galega”, Santiago, Laiovento, 2011, 530 pp., il.

MONTERROSO DEVESA, José M^a: “Ás portas do Barbança...”, *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 11-17. Sobre A. Gómez Pérez e Eladio Dieste Muriel.

NEIRA PÉREZ, Xoán Manuel: “Os gremios e os clérigos da morte”, *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 147-172.

REQUEIXO, Armando: “Da Gallaecia celta”, *Diario de Bergantiños*, 18-04-2010. Recensión de Os celtas, de Calo Lourido.

RÍO, Manuel del: “O levantamento de 1846 e o nacemento do galeguismo”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), p. 6.

RODRÍGUEZ, Pastor: “A loita das mulleres”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 71, “O Andel”, 27-01-2012, p. 3. Recensión de Aurora Marco.

RODRÍGUEZ GALLARDO, Antón: “Primeiras décadas do fútbol boirense” *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 76, “A Historia”, 29-06-2012, p. 2.

RODRÍGUEZ LÓPEZ, Emilio, ‘Erolo’: *Estirpe dos Figueiredo. Pazo de San Lorenzo*, Ribeira, Concello, 2011, 95 pp. il.

VÁZQUEZ LIJÓ, J. M.: “Sabrosa abstinencia. Abasto y consumo de pescado en el monasterio de Sobrado, siglos XVII-XVIII”, *Obradoiro de Historia Moderna*, nº 18, (2009), pp. 151-179.

VÁZQUEZ LIJÓ, J. M.: *Labrando carballos á beira do mar*, Santiago, Xunta de Galicia, 2011, 208 pp.

VÁZQUEZ LIJÓ, J. M.: *Luces sobre a casa de Goiáns no Antigo Réxime*, Boiro, 2012, Concello, 191 pp. il.

VILASECO VÁZQUEZ, X. I. e R. VALCARCE FÁBREGAS: “*Dos finais do II Milenio a.c. á segunda Idade de Ferro. O asentamento fortificado de Os Pericos (Ribeira. A Coruña)*”, *Gallaecia*, nº 27, Santiago, USC, (2008).

VILLOCH HERRERA, Ramiro: *Heráldica de A Pobra do Caramiñal. Sus linajes*, A Pobra do Caramiñal, Liceo Pueblense, 2011, 160 pp. il.

VII. XEOGRAFÍA

GARCÍA VIDAL, Pedro: “A ría de Muros-Noia na mirada do cartógrafo Teixeira”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 75, “A Historia”, 25-05-2012, p. 2.

VIII. MEDIO AMBIENTE

EIREXAS, Fins: “*Lumes: o peor ano dos espazos protexidos*”, *Cerna*, nº 66, (2012), pp. 10-11.

GARCÍA VIDAL, Pedro: “*O urbanismo do caos III. Crónica dunha amnistía anunciada para o ‘ti vai facendo’*”, *Alameda*, nº 41, (2011), pp. 31-37.

GIL, Manuel: “*Toxosoutos, un auténtico reducto de paz y belleza*”, *El Correo Gallego*, “*Terras de Santiago*”, 21-10-2012, p. 8.

GUTIÉRREZ, Laura: “*Moscas vulgares*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 70, “Palabras na paisaxe”, 16-12-2011, p. 3.

GUTIÉRREZ PELAYO, Laura: “*Bágoas salgadas*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 72, “Palabras na paisaxe”, 24-02-2012, p. 3.

GUTIÉRREZ PELAYO, Laura: “*Plantas que aman o lume*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 73, “Palabras na paisaxe”, 30-03-2012, p. 3.

GUTIÉRREZ PELAYO, Laura: “*A ritmo de maios. As amarelas flores das xestas marcan o fin do inverno*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 74, “Palabras na paisaxe”, 27-04-2012, p. 3.

GUTIÉRREZ PELAYO, Laura: “*Deixa lobo*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 75, “Palabras na paisaxe”, 25-05-2012, p. 3.

GUTIÉRREZ PELAYO, Laura: “*A cabaza viaxeira*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 78, “Palabras na paisaxe”, 26-10-2012, p. 3.

GUTIÉRREZ ROGER, Xulio: “*Canpción de sexo e morte*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 71, “Palabras na paisaxe”, 27-01-2012, p. 3.

GUTIÉRREZ ROGER, Xulio: “*Homo lupo lupus*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 76, “Palabras na paisaxe”, 29-06-2012, p. 3.

GUTIÉRREZ ROGER, Xulio: “*Crisis?* What crisis? As crises na natureza son continuas, e no Barbanza hai probas”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 77, “Palabras na paisaxe”, 28-09-2012, p. 3.

LEMA IGLESIAS, Diego: “*A lexión vermella no mar*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 69, “Palabras na paisaxe”, 25-11-2011, p. 3.

PONTE HERNANDO, F. J. / REGO LIJÓ, Isabel / FREIJANES MORALES, Jorge (eds.): *La fuente de los Templarios. Un manuscrito inédito del profesor Gil Casares y otros antiguos, sobre las aguas de Sela, de gran interés*, Santiago, Cátedra de Hidrología Médica, USC-Balnearios de Galicia, 2012, 101 pp. il. Isabel Rego Lijó é d'A Pobra do Caramiñal.

RAMÍREZ, Cristóbal: “*Las playas del norte de Arousa. Un rosario de arenales cada vez mejor cuidados*”, *La Voz de Galicia, “Extra Voz”*, nº 73, 27-05-2012, pp. 16-20.

VIDAL, José C.: “Converter a natureza en museo”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, 28-04-2012, L3.

zo 2012, pp. 56-61. Sobre Xosé Agrelo Hermo.

CAAMAÑO, Manuel: “Á beira de Beiras”, *Grial*, nº 192, (2011), pp. 12-15.

CARDALA FERNÁNDEZ, Teodomiro: “Valle-Inclán. Devanceiros da banda sur”, *Galegos*, nº 15, (2011), pp. 108-115.

CARREDANO, Ramón: “Pepe e mais eu”, *Alameda*, nº 37, marzo 2012, pp. 45-48. Sobre Xosé Agrelo Hermo.

DIOS DIZ, José M^a.: “A enfermidade e morte de Francisco Añón”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), p. 17.

DOURADO DEIRA, Manuel: “Perfil profesional de Esther Dourado González: Cadreche”, http://www.galiciahoxe.com/index_2.php?idMenu=77&idNoticia=724567, 20-01-2012. Ardentía.

FERNÁNDEZ, Martín: “Cambados, Cunqueiro y su primo Valle-Inclán”, *Galegos*, nº 15, (2011), pp. 70-73.

FERNÁNDEZ PAZOS, Xosé María: “75 anos da morte de Lustres. O xornalista de Santa Uxía foi asasinado o 10 de novembro no 1936” *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, 08-11-2011, L8.

FORMOSO, Susana: “Cen anos de Castelao e Virxinia”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 19-10-2012, pp. 6-7.

FRANCO, Camilo: “Los últimos días de un retorno”, *La Voz de Galicia* 130 años, I-2012, p. 151. Sobre Valle-Inclán.

IX. BIOGRAFÍA

AGRAFOXO, Xerardo: “Máis cousas que debes saber de Xosé Agrelo Hermo”, *Alameda*, nº 37, marzo 2012, pp. 65-68.

AGRAFOXO, Xerardo: “Actriz con Agrelo, experta en Avilés”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 78, “Perfil”, 26-10-2012, p. 1. Sobre Lola Arxon.

ALONSO MONTERO, X.: *Castelao na Unión Soviética en 1938*, Vigo, Xerais de Galicia, 2012, 213 pp. il.

BARREIRO FERNÁNDEZ, Xosé Ramón: *Murguía*, Vigo, Galaxia, 2012, 988 pp.

BARREIRO FERNÁNDEZ, Xosé Ramón: “Quiroga Palacios na senda dos grandes pontífices composteláns”, *El Correo Gallego*, supl. “Apóstol 2012”, 25-07-2012, p. 18.

BLANCO, Patricia: “Luces na vida dunha descoñecida”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, 15-04-2012, L5. Sobre María Mariño.

BLANCO, Ramón: *Francisco Añón. Estudante, poeta, guerreiro*, Vigo, Galaxia, 2012.

BLANCO, Ramón: “Biografía persoal dun activista”, *Alameda*, nº 37, mar-

GARCÍA NEIRA, Perfecto: “En el amanecer del 30 de Junio”, *La Voz de Galicia*, extra 25 anos, 19-05-2012, p. 62. Necrolóxica de Novo Salgado, ed. por primeira vez o 13-07-1999.

GARCÍA SUÁREZ, Xoán Francisco: “Don Antonio Castro García; igrexa e compromiso social”, *Terra de Outes*, nº 14, (2011), p. 4.

GARCÍA VIDAL, Pedro: “Pepe Agrelo, ou a necesaria mirada ao retrovisor”, *Alameda*, nº 37, marzo 2012, pp. 25-30.

HERMIDA, María: “Tras las pisadas del genio pobreño”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-01-2012, L8-9. Sobre Valle-Inclán.

IGLESIAS, Raquel: “Obituario. Ángel Vila, patrón del ‘Xurelo’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-12-2011, L4.

IGLESIAS DIÉGUEZ, Alfredo: “Servindo á nación. Extraordinario retrato”, *Faro de Vigo*, “Faro da Cultura”, nº 423, 12-07-2012, p. VI. Recensión de Murguía de X. R. Barreiro.

LOSADA, X. Ricardo: “Corenta anos sen a humanidade do poeta Faustino Rey Romero”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 29-12-2011, L8.

MARTÍNEZ, Iago: “Castelao, esa ‘piltrafa’ comunista”, *El País*, “Galicia”, 01-07-2012, p. 6.

MÉNDEZ, Manuel: “Ánxel Vila, patrón do ‘Xurelo’”, *La Voz de Galicia*, “Marítima”, 19-12-2011, p. 20.

NEIRA VILAS, Xosé: “Castelao na Unión Soviética”, *El Correo Gallego*, 22-07-2012, p. 2. Recensión da obra homónima de Alonso Montero.

OLARIAGA, Maxi: “Os sete coitelos. Unha biblia de peto”, *Alameda*, nº 37, marzo 2012, pp. 18-21. Sobre Xosé Agrelo Hermo.

PAZ-ANDRADE, Valentín: *Casteleiro na luz e na sombra*, Vigo, Galaxia, 2012, 704 pp. Ed. de Miguel Anxo Seixas Seoane.

PEREIRA, Carlos: “Sentida lembranza dun autor dramático”, *Alameda*, nº 37, marzo 2012, pp. 49-50. Sobre Xosé Agrelo Hermo.

RIVAS, Ciprián: “In memoriam. Un galego bo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-12-2011, L4. Sobre Ángel Vila.

ROMERO, Javier: “Ramón Sampero reaviva el debate sobre la eutanasia”, *La Voz de Galicia*, extra 25 anos, 19-05-2012, p. 26.

SAGARDOY, Juan Antonio: “Blas Agra Cadarso (1925-2012). Un maestro de la cirugía pediátrica”, *ABC*, “Necrológicas”, Madrid, 14-05-2012, p. 83. O Dr. Blas Agra Cadarso nacera en Noia.

SALGADO, Daniel: “Ánxel Vila, el patrón que paró los vertidos nucleares”, *El País*, 11-12-2011.

X. BIBLIOGRAFÍA

ARÉN, Román e Xoán Pastor RODRÍGUEZ SANTAMARÍA: “Publicacións no Barbanza”, *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 329-387.

BLANCO, Ramón: “As edicións en libro da obra de Añón”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), pp. 27-28.

GARCÍA VIDAL, Pedro: “Os nosos libros”, *Alameda*, nº 41, (2011), p. 72. Revisións de Clodio González Pérez, M. Ces e Ramón Carredano.

XI. ETNOGRAFÍA E ANTROPOLOXÍA

ARÉN, Román: “Elexías polos camiños perdidos”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 69, 25-11-2011, p. 3.

BLANCO, Patricia: “San Alberto, una romería de tradición”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, 17-04-2012, L4.

CASAS, Álvaro das: *Refraneiro galego*, (Santiago), Eds. do Cerne, 2011, 32 pp. Reed. facs.

LÓPEZ, Ch.: “La romería de San Alberto atrae a cientos de romeros en Riveira. Cambiar a tella por amor”, *Diario*

de Arousa, “O Barbanza”, 17-04-2012, p. 20.

LÓPEZ, Chechu: “Movidos por la devoción a la Virgen de Belén”, *Diario de Arousa, “O Barbanza”*, 14-05-2012, p. 8.

LUSTRES VITURRO, Ledia: *O patrimonio etnográfico e arqueolóxico do Barbanza e de Porto do Son*, A Coruña, Deputación, 2012, 2ª edición revisada, 186 pp. il.

MARIÑO, Xoán X.: “Os muíños do Río Tins (II). Terceiro tramo: As brañas de Lantarou, Ousende e Berres”, *Terra de Outes, “Etnografía”*, nº 14, (2011), pp. 14-15.

MARIÑO DEL RÍO, Manuel: “Recoleita de argazo nas rías galegas”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 74, “A Historia”, 27-04-2012, p. 2.

TORRADO CESPÓN, Milagros: “Actualización da Noia de Ruth Matilda Anderson: fotografías de onte e hoxe”, *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 35-48.

VV. AA.: *Léxico de embarcacións e deportes náuticos. No meu mar na miña lingua*, Noia, Toxosoutos, 2011, 93 pp. il. Os autores son docentes e alumnos do IES Félix Muriel de Rianxo.

XII. ENSAIO RELIXIOSO. TEOLOXÍA

CAAMAÑO, X. M. e Pedro CASTELAO (eds.): *Repensar a teoloxía, recu-*

perar o cristianismo. Homenaxe a Andrés Torres Queiruga, Vigo, Fundación Isla Couto / Ed. Galaxia, 2012, 616 pp.

IGLESIAS DIÉGUEZ, Alfredo:

"Amor supremo. Expresando a Deus", Faro de Vigo, "Faro da Cultura", nº 431, 25-10-2012, p. VI. Recensión da obra de Torres Queiruga.

TORRES QUEIRUGA, Andrés: *Alguén así é o Deus en quen eu creo*, Vigo, Galaxia, 2012, 220 pp.

XIII. ARTE E MÚSICA

AYÁN, Xurxo e Manuel GAGO:

Herdeiros pola forza. Patrimonio cultural, poder e sociedade na Galicia do século XXI, Ames, 2ª Ed., 2012, 253 pp.

AYASO, Manuel e Alfonso COSTA:

Entredós, A Coruña, Deputación Provincial, 2012, s.p. Prólogos de Carlos Pereira Martínez e Emilia V. Torre.

BALADO, Ramón G.: *"Loa a López Calo"*, *El Correo Gallego*, "Reseña Musical", 01-05-2012, p. 21.

BLANCO, Patricia: *"Acercando el arte a los vecinos de Barbanza"*, *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 06-07-2012, L12.

CARTEA, Eme: *"Regateiras limpando peixe"*, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 70, "As Letras da Arte. Crítica", 16-12-2011, p. 4. Sobre Antonio Pérez.

CARTEA, Eme: *"Colo materno"*, de Nuco, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 73, "As Letras da Arte. Crítica", 30-03-2012, p. 4.

CARTEA, Eme: *"Manuel Teira, pintor de universos líquidos"*, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 73, "As Letras da Arte. Crítica", 29-06-2012, p. 4.

FÁBREGAS, R. e C. RODRÍGUEZ RELLÁN: *A arte rupestre no norte do Barbanza*, Santiago, USC, 2012.

FERNÁNDEZ COTO, Carlos: *"Urbanismo efímero popular"*, *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 09-06-2012, L6.

FONTOIRA, Lydia: *"Sobre a biblioteca pontevedresa de Castelao"*, *Grial*, nº 192, (2011), pp. 121-122. Recensión sobre F. X. Redondo Abal.

GARCÍA, Rodri: *"Quico Cadaval, a cabeza que non para"*, *La Voz de Galicia*, "Fugas", 21-09-2012, p. 7.

GARCÍA QUINTELA, Marco V.: *"Los grabados rupestres de Carballosa"*, *La Voz de Galicia*, "Cultura", 10-07-2012, p. 35.

GERPE, Ana: *"La Voz conoce la vida de Barbanza y la difunde"*, *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 17-05-2012, L5. Sobre A. Costa.

GÓMEZ, Marta: *"Nuco Losada exhibe a esencia da cultura rianxeira no Auditorio"*, *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 02-02-2012, L11.

GÓMEZ, Marta: "As catro mil caras de Castelao", *La Voz de Galicia*, "Culturas", nº 452, 28-01-2012, pp. 2-3.

GUTIÁN, Xoán: "Os esquecidos gravados uniformes", *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 70, "A Historia", 16-12-2011, p. 2.

LÓPEZ CALO, J: "Los polémicos comienzos del descubrimiento musical del Códice Calixtino", *Abrente*, nºs 42-43 (2010-2011), pp. 333-385.

MARIÑO, Xoán X.: "Música para Añón", *Terra de Outes*, nº 20, (2012), p. 26.

MARIÑO REINO, Xoán: "A catalogación do patrimonio histórico-artístico de Outes", *Barbantia. Anuario de Estudios do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 107-129.

MOLEZÚN, Fernando: "El cómic une a Castelao y Tezuka", *La Voz de Galicia*, "Cultura", 30-04-2012, p. 32.

NEIRA PÉREZ, Xoán M.: *Compostela, a nova Xerusalén. Guía-estudo do Pórtico da Gloria e da Catedral Compostelá*, A Pobra do Caramiñal, Mendaur, 2011, 244 pp. il. Frei Luis de Oseira.

OLARIAGA, Maxi: "Granell cumple cien años", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", Maximalia, 24-06-2012, L14.

OLIVEIRA CASAL: "Estación de cambio", *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 69, "As Letras da Arte", 25-11-2011, p. 4. Sobre Salvador Filgueira Laíño.

OTERO, Fátima: "Fernández Mazas y su odio al arte que copiaba la naturaleza", *Galegos*, nº 15, (2011), pp. 54-58.

OTERO, Fátima: "Álvaro de la Vega. Depués de la hoguera contemporánea", *El Correo Gallego*, "2 Domingo", 20-05-2012, p. 4.

OTERO, Fátima: "Alex Katz. Cierta dosis de frivolidad", *El Correo Gallego*, "2 Domingo", 12-08-2012, p. 5.

PADÍN, Román: "Ilusión y realidad", *El Correo Gallego*, "Basta Callar", 05-11-2011, p. 46.

PADÍN, Román: "La carne tiembla", *El Correo Gallego*, "Basta Callar", 20-11-2011, p. 54.

PADÍN, Román: "Cien cabezas de mujer", *El Correo Gallego*, "Basta Callar", 17-12-2011, p. 58.

PADÍN, Román: "Es mayor perfección", *El Correo Gallego*, "Basta Callar", 12-02-2012, p. 50.

PADÍN, Román: "Assemblage", *El Correo Gallego*, "Basta Callar", 25-03-2012, p. 50.

PADÍN, Román: "Menos es más, la moda", *El Correo Gallego*, "Basta Callar", 15-04-2012, p. 50.

PADÍN OTERO, Román: "Deseño e futuro", *Faro de Vigo*, "Faro da Cultura", nº 399, 19-01-2012, p. IV.

PADÍN OTERO, Román: “Blue Chips. Arte en tempos de crise”, Faro de Vigo, “Faro da Cultura”, nº 400, 26-01-2012, p. I.

PADÍN OTERO, Román: “Artesanías de noso. Vertebrar a tradición”, Faro de Vigo, “Faro da Cultura”, nº 406, 08-03-2012, p. I.

PADÍN OTERO, Román: “Insularidad, la moda”, El Correo Gallego, “Basta Callar”, 27-04-2012, p. 50.

PADÍN OTERO, Román: “Tu quoque, design. Deseñando en Galicia”, Faro de Vigo, “Faro da Cultura”, nº 416, 24-06-2012, p. I.

PADÍN OTERO, Román: “Eterno feminino. Mil e unha noites en Helmut Newton”, Faro de Vigo, “Faro da Cultura”, nº 417, 31-05-2012, p. II.

PADÍN OTERO, Román: “Conversas imposibles. Elsa Schiaparelli / Miuccia Prada”, Faro de Vigo, “Faro da Cultura”, nº 423, 12-07-2012, p. II.

PADÍN OTERO, Román: “Versace, a medusa da moda”, Faro de Vigo, “Faro da Cultura”, nº 426, 20-09-2012, p. I.

PADÍN OTERO, Román: “Ornamento sen delito. Das xoias de Van Cleef & Arpels”, Faro de Vigo, “Faro da Cultura”, nº 429, 11-10-2012, p. IV.

PADÍN OTERO, Román: “Os poderes do arquitecto. Revisitando a Louis Kahn”, Faro de Vigo, “Faro da Cultura”, nº 430, 18-10-2012, p. VII.

PIÑEIRO, Antonio: “Mans con mexillóns”, La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia, nº 68, “As Letras da Arte”, 27-01-2012, p. 4. Sobre Antonio Pérez.

PIÑEIRO, Antonio: “Fogar I, de Loli Regueira”, La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia, nº 74, “As Letras da Arte”, 27-04-2012, p. 4.

PIÑEIRO, Antonio: “Facal, no Museo do Gravado”, La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia, nº 77, “As Letras da Arte”, 28-09-2012, p. 4.

REGA CASTRO, I.: “Los talleres e escultura y talla de Noia (1730-1775): apuntes sobre la retablística del Barroco en el arciprestazgo de Posmarcos de Arriba”, Compostellanum, nº 53, 3-4, (2008), pp. 515-542.

RIVAS, Ciprián: “Xoán Fernández, o tempo sen medida”, La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”, Crítica de Arte, 10-10-2011, L4.

ROZAS, Mercedes: “El pintor que vive el color”, La Voz de Galicia, “Culturas”, nº 471, 16-06-2012, p. 7. Sobre Alfonso Costa.

SANMARTÍN C., Xabier: “Torreiros, luz contra el olvido”, El Correo Gallego, “Tendencias”, 06-10-2012, pp. 40-41. Sobre o cineasta Pablo Ces.

SANTORUM, Marcela: “Fundamental estudio”, Faro de Vigo, “Faro da Cultura”, nº 418, 07-06-2012, p. VI. Sobre o ensaio de C.L. Bernárdez sobre Castelao.

SOUTO, Suso: "Rompedor mueble de autor 'made in Boiro'", *El Correo Gallego*, "Terras de Santiago", 21-10-2012, p. 6. Sobre o deseñador Juan Ares Otero.

S. S.: *Aguiño. 100 anos en imaxes. Cartografía humana*, s.l., Asociación Segres, s.a.

VV. AA.: *Rianxeiros. O legado de Xosé Pérez*, Rianxo, Casa Museo de Manuel Antonio / Concello de Rianxo, 2011, 104 pp. il.

VILLAVERDE, Dolores: "Castelao e Céltiga", *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 72, "A Letras da Arte. Crítica", 24-02-2012, p. 4.

VILLAVERDE, Dolores: "Un ollo de vidro, de Castelao", *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 75, "As Letras da Arte", 25-05-2012, p. 4.

VILLAVERDE, Dolores: "Quen é o gañador", *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 78, "As Letras da Arte", 26-10-2012, p. 4. Sobre Ismael Teira.

XIV. REVISTAS E XORNAIS

Actualidad Barbanza. Nº 2, decembro 2011 - xaneiro 2012.

Alameda. Noia, nº 37, marzo 2012, 72 pp. il. Número de homenaxe a Xosé Agrelo Hermo.

Barbantia. Anuario de Estudios do Barbanza. Boiro, nº 7, (2011), A. C. Barbantia, 390 pp.

Casa da Gramática. Noia, nº 37, marzo 2012, 50 pp. Inclúe o suplemento "Papel de Color" dedicado a "As Poetas".

Entrepontes. Noia, IES Campo de San Alberto, nº 3, (2012).

Folia. Boiro, verán 2012.

Impinxidela. Ribeira, nº 12, IES Lelia-doura, 2011-2012.

Mar de Noia. Noia, nº 5, (2012).

Palavra Perduda. Boiro, nº 15, (2012), IES Praia de Barraña

Terra de Outes. Outes, nº 20, (2012). Número de homenaxe a Francisco Añón.

A Voz de Barbantia. Suplemento de *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", nºs 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78.

XV. TRADUCIÓN

CARTEA, Eme: "Mallarmé, Stéphane: Unha tirada de dados xamais abolirá o azar". Tradución de Eme Cartea, *Barbantia. Anuario de Estudios do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 219-277.

RIVEIRO, Loreto e F. R. LAVANDEIRA: "O voar da bolboreta azul. Un intento de tradución de Richard Berengarten", *Barbantia. Anuario de Estudios do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 191-218.

XVI. ENTREVISTAS

AGRAFOXO, Xerardo: “*Solita Roo, a compañeira inseparable de Pepe da Roca*”, Alameda, nº 37, marzo 2012, pp. 8-9.

ÁLVAREZ, Elisa: “*Andrés Torres Queiruga. Teólogo cuestionado pola xerarquía. Isto promóveo un grupo moi marcado polo conservadurismo*”, *La Voz de Galicia*, 01-04-2012, p. 30.

BECEIRO, Manuel: “*Juana María Guinaldo Vidal. Autora de una obra publicada por la Rosaleda*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-11-2011, L7.

BLANCO, M. X.: “*Fernando Froján. Director da Banda de Lousame*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 25-11-2011, L2.

BLANCO, M. X.: “*Juancho Rivas. Mestre de gaita*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 11-11-2011, L2.

BLANCO, M. X.: “*Alejandro Guillermo. Director del Grupo Atlántico*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-11-2011, L2.

BLANCO, M. X.: “*César García. Presidente da Banda de Lousame*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-11-2011, L2.

BLANCO, M. X.: “*Che Tembra. Artista*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-11-2011, L2.

BLANCO, M. X.: “*Víctor Barbeito*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanceses no seu recuncho, 05-11-2011, L2.

BLANCO, M. X.: “*Manuel Blanco Dosil. Compositor*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 09-11-2011, L2.

BLANCO, M. X.: “*Rocío Hermo*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanceses no seu recuncho, 12-11-2011, L4.

BLANCO, M. X.: “*Ramón Leis. Director da Escola de Música de Porto do Son*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-11-2011, L2.

BLANCO, M. X.: “*Fernando Pérez. Músico*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 16-11-2011, L2.

BLANCO, M. X.: “*Carlos Piñeiro. Fotógrafo*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 17-11-2011, L2.

BLANCO, M. X.: “*Ramón Raíndo. Mestre da Escola de Música de Boiro*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 11-10-2012, L11.

BLANCO, M. X.: “*Esther Fernández Carrodeguas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanceses no seu recuncho, 13-10-2012, L11.

BLANCO, M. X.: “*Óscar Benigno Santa Cruz. Escultor*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-10-2012, L11.

BLANCO, M. X.: “Francisco Olveira Santos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanceses no seu recuncho, 20-10-2012, L11.

BLANCO, M. X.: “Alfonso Novo. Fotógrafo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 24-10-2012, L11.

BLANCO, M. X.: “Manuel Mariño del Río”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanceses no seu recuncho, 27-10-2012, L11.

BLANCO, M. X.: “Rafael García. Ex colaborador de prensa”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 30-10-2012, L11.

BLANCO, Patricia: “Elisabeth Ramallo Rial. Autora de la exposición Ballet Urbano”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-04-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “Mónica Rivas. Autora dunha exposición de pintura”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 10-04-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “Teresa Bretal Martínez. Mestra no conservatorio de Ribeira”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 13-04-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “Loli Regueira Campos. Comisaria de ‘Arte Barbanza 1980’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 17-04-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “Pili Sampedro Lampón. Artista de Porto do Son”, *La*

Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”, 24-04-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “Óscar Lot. Artista de Boiro”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 26-04-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “Sara Cadarso Martínez. Mestra de inglés”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 27-04-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “Natalia Carrou Figueira. Autora de ‘O alento nas costas’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-05-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “Iria Araújo. Artista”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-05-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “María Magán. Licenciada en Belas Artes”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-05-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “Nanci Rodríguez”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanceses no seu recuncho, 05-05-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “Xosé Taxes. Responsable do Teatro Solidario As Insuas (Muros)”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 08-05-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “Juan Silva. Pintor boirense”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 09-05-2012, L2.

BLANCO, Patricia: “Amaro Samperio López. Estudante no conservatorio

de Ribeira", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 17-05-2012, L2.

BLANCO, Patricia: "Manuel Teira. Escultor e pintor", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 22-05-2012, L11.

BLANCO, Patricia: "Maite e Manuel Pérez. Autores da exposición 'O baleiro e más'", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 23-05-2012, L11.

BLANCO, Patricia: "Jesús Parada Miniño. Creador do cartel da Dorna", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 24-05-2012, L11.

BLANCO, Patricia: "Abraham Romo Tauroni", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", Barbanceses no seu recuncho, 26-05-2012, L15.

BLANCO, Patricia: "Bernardino Fernández Llorens. Membro do obradoiro de teatro de Muros", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 29-05-2012, L11.

BLANCO, Patricia: "Alexandro Llovo Otero", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 06-06-2012, L11.

BLANCO, Patricia: "Alfonso Migüéns. Director do Colexio Jaime Balmes", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 13-06-2012, L11.

BLANCO, Patricia: "José Manuel Sampedro Ríos. Boirense que expón en O Faiado 2", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 14-06-2012, L11.

BLANCO, Patricia: "Jesús Vázquez del Rey 'Core'", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", Barbanceses no seu recuncho, 07-07-2012, L11.

BLANCO, Ramón: "Manuel C. Rodrígues. Editor e poeta", *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 74, "Convidado", 27-04-2012, p. 1.

BLANCO ALCAIDE, F.: "Rodrigo Chao Blanco. Ilustrador", *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 75, "Convidado", 25-05-2012, p. 1.

CARBALLA, Xan: "Antón Riveiro. Novelista. Ás veces a literatura trata de curar feridas áinda abertas", *El País*, "Galicia", 17-02-2012, p. 11.

COUSO, David G.: "No lume da memoria", *Alameda*, nº 37, marzo 2012, pp. 51-55. Entrevista a Manolo González sobre Xosé Agrelo Hermo.

DOPICO, Montse: "O bo da literatura que nos doe é que nos devolve unha caricatura de nós mesmos", *Praza Pública*, 25-05-2012, @montsedopico. Entrevista a Riveiro Coello.

DOPICO, Montse: "Aurora Marco", *Murguía*, "A entrevista", nº 25, (2012), pp. 111-116.

FORMOSO, Susana: "Las huellas del escritor que nació entre dos ríos", *El Correo Gallego*, "Terras de Santiago", 29-10-2012, p. 7. Sobre Valle-Inclán.

FRAGA, Xesús: “Antón Riveiro Coello. Escritor”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 09-04-2012, p. 27.

GARCÍA VIDAL, Pedro: “Lola Arxóns. Profesora de lingua e literatura galega”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbanza, nº 78, “Convidado”, 26-10-2012, p. 1.

GIL, Manuel: “Javier Rodríguez Vieites. Concelleiro de Cultura de Noia. ‘É moi importante retomar a Mostra de Curtas e non perdelas’”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 15-09-2012, p. 12.

GIL, Manuel: “Manuel Mariño del Río. Exdirector del grupo de teatro Queixumes de O Son”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 12-09-2012, p. 8.

GIL, Manuel: “María Creo: Noia es un nido de creativos”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 24-09-2012, p. 6.

GÓMEZ, Marta: “Eva Veiga. Poeta e xornalista”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 11-12-2011, L6.

GÓMEZ, Marta: “Miguel Ángel Triñanes. Candiño. Fotógrafo afeccionado” *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 24-01-2011, L2.

GÓMEZ, Marta: “Juan Mosquera Rodríguez. Director de Criaturas” *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 25-01-2012, L2.

GÓMEZ, Marta: “José Antonio Chaves. Membro de Amigos do Centro de

Neixón”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 28-02-2012, L2.

GÓMEZ, Marta: “Manuel Gago. Xornalista e profesor da Universidade de Santiago”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 27-05-2012, L15.

GÓMEZ, Marta: “Xosé Luís Axeitos. Académico de Rianxo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-06-2012, L9.

GÓMEZ, Marta: “Jesús Torrado Vidal, Maroñas”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 30-06-2012, L10.

GÓMEZ, Marta: “Angel Concheiro. Arqueólogo. ‘Axeitos leva aí 4.000 anos pero é un xigante cos pés de barro’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-07-2012, L9.

IGLESIAS, Raquel: “Ricardo Tubío. Ingeniero que trabaja para la agencia espacial europea”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 17-11-2011, p. 64.

IGLESIAS, Raquel: “Manuel Brey. Profesor de la Escuela de Porto do Son”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 07-12-2011, L6.

IGLESIAS, Raquel: “Pepe Collazo. Actor da compañía Airiños”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 108-12-2011, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Teresa Argibay. Pintora”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 09-12-2011, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Manuel Teira", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", Barbanceses no seu recuncho, 10-12-2011, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Eugenio Gómez. Propietaria de la galería O Faiado de Ribeira", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 13-12-2011, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Juan Ramón López Oviedo", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", Barbanzanos en su rincón, 17-12-2011, L4.

IGLESIAS, Raquel: "Paola García. Pintora ganadora de un premio Barbanza", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 18-12-2011, L8.

IGLESIAS, Raquel: "María Jesús Lires. Artista", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 20-12-2011, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Adrián Romay. Presidente da Asociación Pedra de Pidre", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 30-12-2011, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Fernando Do campo. Músico y finalista de 'Son de Estrelas'", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 04-01-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Coque Dosil. Componente de los grupos Strabismo y Morrigan", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 05-01-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Javier Expósito", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", Barbanzanos en su rincón, 07-01-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Manuel Caamaño. Bajista de la banda ribeirense Entre Líneas", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 12-01-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Abraham Romo. Batería de Strabismo", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 13-01-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Daniel Bravo Cores", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", Barbanzanos en su rincón, 14-01-2012, L4.

IGLESIAS, Raquel: "Toño Pita. Músico", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 17-01-2012, L4.

IGLESIAS, Raquel: "Manu Mimé. Artista ribeirense", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 19-01-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Gustavo Romeo. Saxofonista de Phantom Club", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 31-01-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Francisco Sánchez. Buzo de la Guardia Civil en la reserva. Mi libro recoge 150 naufragios, de Punta Couso a Corrubedo", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 03-02-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Sarah Portela. Pintora", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 07-02-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: "Francisco Javier Velo", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", Barbanceses no seu recuncho, 11-02-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Ana Boullón. Mestra e membro do Instituto da Lingua Galega”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 12-02-2012, L10.

IGLESIAS, Raquel: “Rafael Collazo. Director de la Escuela de Música de Rianxo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-02-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Magali Angueira. Coreógrafa y bailarina”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 17-02-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Marcelino García”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanzanos en su rincón, 18-02-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Juan Figueira. Responsable de la sala Nasmo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-02-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Enrique Picón. Escultor”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 23-02-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Helena de Alfonso. Intérprete del grupo Barahunda”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-03-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “José Antonio Blas Picón”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanzanos en su rincón, 24-03-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Xosé Romero”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanceses no seu recuncho, 31-03-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “José Caamaño. Escultor”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 05-04-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Tantino. Pintor rianxeiro”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-04-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Franciso Sineiro Ramos ‘Suing’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanzanos en su rincón, 14-04-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Miguel de Lira”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanceses no eu recuncho, 28-04-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Anxo Lorenzo promete un concerto cheo de sorpresas na Romaría das Letras”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-05-2012, L8.

IGLESIAS, Raquel: “Xosé Antonio López. Escritor. ‘Mi libro es un buen camino para quien quiera conocer a Cunqueiro’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 16-05-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Ana María Blanco. Presidenta en funcións da Fundación Rosalía de Castro”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-05-2012, L10.

LAGO, Iria: “Ramón Blanco. Poeta”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 73, “Convidado”, 30-03-2012, p. 1.

LAMAS, Jorge: “Xesús Alonso Montero. Membro a Real Academia Galega. ‘Castelao foi á URSS a aplaudir’”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 25-06-2012, p. 27.

LÓPEZ, Chechu: “*Manu Rey. Batería de Herdeiros da Crus*”, *Diario de Arousa*, “O Barbanza”, 29-01-2012, p. 19.

LÓPEZ, Uxía: “*Ana Blanco. Presidenta en funcións da Fundación Rosalía de Castro*”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 15-04-2012, p. 45.

LORENZO, Fran P.: “*Ezequiel Méndez. Editor, crítico de cine e activista cultural. ‘Daquela non me decatei do que supuña pór en escena a Castelao’*”, *El Correo Gallego*, 20-05-2012, pp.48-49.

MÉNDEZ, Roberto G.: “*Tonhito de Poi, músico*”, *El Correo Gallego*, “*Esta boca es mía*”, 02-03-2012, pp. 64.

NICOLÁS, Ramón: “*Riveiro Coello: Prosa con substrato poético*”, *Qué Leer*, nº 172, (2012), p.20.

OLARIAGA, Maxi: “*Cita baixo a luz de Avilés de Taramancos*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 453, 04-02-2012, pp. 6-7. Entrevista a Rodrigo e Ana Romaní.

OLARIAGA, Maxi: “*Costa e Veiga: simbiose galega*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 465, 05-05-2012, p. 12.

OUVIÑA, Laura: “*Xavier López Marqués. Escritor*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 05-07-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Manuel Rodríguez Rodríguez*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanzanos en su rincón, 14-07-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Maria Domínguez Fernández. Presidenta de la Asociación Galanía*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 18-07-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Alberto Pérez. Guiñarrista de The Fé Kaos*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-07-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Manuel Romero. Artista*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 26-07-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Manuel Caamaño. Bajista de Entrelíneas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 31-07-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Silvia García Mirón. Presidenta de la Asociación Borobó*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-08-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Manuel Mariño del Río. Director de las Xornadas de Historia*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 07-08-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Pío Costa Beiro. Pintor*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 09-08-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*María Begoña Oubiña Sampedro. Pintora*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-08-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Marta Mosquera y Alejandra Conde. Profesoras de Aleivosía*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 17-08-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Natividad Tubío Laíño. Miembro de Foto Rodeiro*”, *La Voz*

de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”, 23-08-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Alicia Padín. Integrante de la asociación Na Brétema*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 28-08-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Francisco Sieira. Director de baile del grupo Tahúme*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-09-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Patricia Fernández. Presidenta de Sons de Lousame*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-09-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Martín Basoco Mariño. Miembro de Generación Perdida*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-09-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*María Creo Villar. Profesora de teatro*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 25-09-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Álvaro López González. Director del conservatorio de Ribeira*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 27-09-2012, L11.

OUVIÑA, Laura: “*Diego Santiago Lijó, ‘Jito’. Guitarrista del grupo Desalojo*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 05-10-2012, L11.

PEGO PAZ, Encarna: “*Enrique Paisal. Músico*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 70, “Convidado”, 16-12-2011, p. 1.

PEGO PAZ, Encarna: “*Daniel Bravo Cores. Historiador e catedrático*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 76, “Convidado”, 29-06-2012, p. 1.

PINO, Concha: “*Antón Riveiro Coello. Escritor. A culpa non atormenta os verdugos, sempre atormenta as vítimas*”, *Tempos Novos*, abril 2012, pp 78-82.

POMBO, Manuel: “*Leonardo Da Jandra. Un galego planetario*”, *El Correo Gallego*, “2 Domingo”, 19-08-2012, pp.4-5.

POUSA, Luís: “*Andrés Torres Queiruga. Teólogo e académico. ‘Rosalía nin foi santiña nin atea’*”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 13-08-2012, p. 27.

R. Silva: “*Daniel Lorenzo. Canónigo fabriquero de la Catedral de Santiago*”, *El País*, 06-08-2012, p. 56.

REQUEIXO, A.: “*Parlamento das Letras: Antón Riveiro Coello*”, <http://armandorequeixo.blogspot.org/2012/04/18/parlamento-das-letras-anton-riveiro-coello/>, 18-04-2012.

R.I.: “*Juan Ares. Deseñador*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-09-2012, L6.

RIVEIRO COELLO, Antón: “*Franisco Blanco Alcaide. Artista e profesor de debuxo*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 71, “Convidado”, 27-01-2012, p. 1.

RODRÍGUEZ, Pastor: “*Andrés Torres Queiruga. Teólogo e académico*”, *La*

Voz de Galicia, A Voz de Barbantia, nº 72, “Convidado”, 24-02-2012, p. 1.

RODRÍGUEZ, Pastor: “*Carlos García Bayón. Mestre e xornalista*”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 77, “Convidado”, 28-09-2012, p. 1.

ROMERO, Javier: “*Ángel Concheiro. Arqueólogo. ‘Baroña aún está por descubrir’*”, *La Voz de Galicia*, 29-12-2012, p. 60.

ROMERO, Javier: “*Felipe Bárcena. Especialista en lobos. ‘En Barbanza hay intereses que nadie quiere explicar’*”, *La Voz de Galicia*, “Sociedad”, 09-05-2012, p. 27.

ROMERO, Javier: “*Xosé Henrique Monteagudo Romero. Membro da Real Academia Galega*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 13-05-2012, L10.

ROMERO, Javier: “*Ramón Blanco. Autor da última biografía de Añón*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 16-10-2012, L11.

SALGADO, Daniel: “*Andrés Torres Queiruga. Teólogo*”, *El País*, 14-04-2012, p. 41.

SANDE, J. M.: “*Maria Chico. Poetisa*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 28-03-2012, L2.

SANTOS, Ágatha de: “*Andrés Torres Queiruga. Teólogo*”, *Faro de Vigo*, 04-10-2012, p. 40.

SEVILLA, Álvaro: “*Javi Maneiro. Líder de Jabon Blue*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-06-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “*Rubén Cores Arnoso. Guitarrista solista en ‘Areavasta’*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 17-07-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “*David González Martínez. ‘Tama’*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanzanos en su rincón, 21-07-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “*Javier Regos ‘Ganchodivino’*. Líder de *La Banda Dr. Quack*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-08-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “*José Manuel Vázquez Lijó ‘Queté’*. Historiador”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-08-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “*Juan Carlos Rey Pérez ‘Ciego’*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanzanos en su rincón, 18-04-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “*Alfonso Costa e Manuel Ayaso. Artistas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-08-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “*Antón Parada Bretal. Músico*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 21-08-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “*Juan Hermida. Presidente da Comisión pola Recuperación da Memoria Histórica*”, *La Voz de*

Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”, 26-08-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “Rafael Xaneiro Caramés. Editor literario”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 30-08-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “Gerardo Romero Queiro”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Barbanzanos en su rincón, 01-09-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “Pablo Ces. Cineasta”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 02-09-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “Alexandre Fontán Vilasó. Director de Capela Lauda Sion”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 13-09-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “Bernardo Paz, ‘Silosenoestudio’. Artista gráfico”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-09-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “Manuel González Gómez ‘Manu Mimé’. Artista”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 16-09-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “Segismundo Zúñiga. ‘Entrar no teatro foi como comezar na escola; sentín a mesma sensación’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-09-2012, L11.

SEVILLA, Álvaro: “Fernando Peón. Baixista”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-10-2012, L11.

SOUTO, Suso: “Fran Godón Davila. Director da compañía UT-Tópico Teatro da Pobra”, *El Correo Gallego*, 26-09-2012, pp.8.

S. S.: “Isaac Rodríguez Bravo, un veciño de Outes no 23-F”, *Terra de Outes*, nº 14, (2011), p. 8-9.

S. S.: “Uxía Casal. Filóloga e escritora”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 72, “A Lectora”, 24-02-2012, p. 2.

S. S.: “Marian Rodríguez Blanco. Pediatra”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 75, “A Lectora”, 25-05-2012, p. 2.

S. S.: “Álvaro Docampo. Empresario”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 76, “O Lector”, 29-06-2012, p. 2.

S. S.: “Javier Alfonso Sampedro. Estudante de Bioloxía na USC”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 77, “O Lector”, 28-09-2012, p. 2.

S. S.: “Entrevista a Ramón Blanco”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), pp. 14-15.

S. S.: “Mercedes Rivas Vicente. Profesora”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 78, “A Lectora”, 26-10-2012, p. 2.

TRIÑANES, Xosé Manuel: “Antón Rodríguez Gallardo. Historiador de Boiro”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 69, “Convidado”, 25-11-2011, p. 1.

VARELA, Lourdes: “Antón Riveiro Coello. Escritor. ‘Todas as literaturas te-

ñen un déficit de presente”, *Faro de Vigo*, “Faro da Cultura”, nº 405, 01-03-2012, p. V.

VARELA, Lourdes: “Carlos L. Bernárdez. Crítico e historiador da Arte. ‘A obra de Castelao foi básica na ruptura coa arte rexionalista’”, *Faro de Vigo*, “Faro da Cultura”, nº 417, 31-05-2012, p. V.

VARELA, Lourdes: “Xosé Ramón Barreiro. Historiador. ‘A idea de Galicia é moi anterior á Idade Media; diso xa se decataron os romanos’”, *Faro de Vigo*, “Faro da Cultura”, nº 422, 05-07-2012, p. V.

XVII. LINGUA

CALLÓN, Carlos: “*Tanatomaquia*”, *Ilaxe*, *El País*, “Galicia”, Luces, 09-03-2012, p. 11.

CALLÓN, Carlos: *Como falar e escribir en galego con corrección e fluidez*, Vigo, Xerais, 2012, 239 pp.

DOURADO, Rocío: “*Loimar*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 70, “A Voz da Terra”, 16-12-2011, p. 2.

DOURADO, Rocío: “*O Coveliño*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 72, “A Voz da Terra”, 24-02-2012, p. 2.

DOURADO, Rocío: “*Escarís*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 74, “A Voz da Terra”, 27-04-2012, p. 2.

DOURADO, Rocío: “*Abanqueiro*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 76, “A Voz da Terra”, 29-06-2012, p. 2.

DOURADO, Rocío: “*Chancelas*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 78, “A Voz da Terra”, 26-10-2012, p. 2.

PIÑEIRO, Alberto (ed.): “*Á luz das palabras. Gallaecia e as súas etimoloxías. Encontro intelectual con Xosé Luís Méndez Ferrín e Juan José Moralejo Álvarez*”. Presentación de Xosé Luís Axeitos, *Barbantia. Anuario de Estudos do Barbanza*, nº 7, (2011), pp. 63-78.

SANTOS, Isabel: “*Rebordelo*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 69, “A Voz da Terra”, 25-11-2011, p. 2.

SANTOS, Isabel: “*As Furnas, en Porto do Son*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 71, “A Voz da Terra”, 27-01-2012, p. 2.

SANTOS, Isabel: “*Os Tallos*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 73, “A Voz da Terra”, 30-03-2012, p. 2.

SANTOS, Isabel: “*Catoira, lugar de caza ou vixilancia*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 75, “A Voz da Terra”, 25-05-2012, p. 2.

SANTOS, Isabel: “*Os pragueiros*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 77, “A Voz da Terra”, 28-09-2012, p. 2.

SEOANE, Lucía: “*Navegar Galicia. Investigación terminológica*”, *Faro de Vigo*, “*Faro da Cultura*”, nº 403, 22-03-2012, p. VI. Recensión de *No meu mar, na miña lingua*.

XVIII. VIAxes

AGRAFOXO, Xerardo: “*Unha viaxe por Oriente Medio*”, Alameda, nº 41, (2011), pp. 20-30.

ARES, Moncho: “*Paisajes atlánticos repletos de contrastes*”, *La Voz de Galicia*, “Fugas”, 15-06-2012, p. 8.

FERNÁNDEZ, Carlos G.: *50 lugares mágicos de Galicia*, Pontevedra, Cydonia, 2ª ed., 2011, 239 pp. il. Cinco lugares son do Barbanza.

RIVEIRO COELLO, Antón: “*A Curopa, un mapamundi activo*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 78, “O Fío de Ariadna”, 26-10-2012 p. 4.

XIX. DEPORTES

GÜETO SÓNORA, Ricardo: “*C.F. Noia tempada 1988-1989*”, Alameda, nº 41, (2011), pp. 39-42.

JAMARDO, J. M.: “*La época dorada del fútbol*”, *La Voz de Galicia*, Extra 25 años, 19-05-2012, p. 56.

LAREO, Miguel Anxo: *Navegando la Ría de Arousa*, s.l. (Boiro), Tienda del Mar, Club Náutico de Boiro, s.d., (2011), 103 pp. il.

XX. ECONOMÍA

DÍAZ DE RÁBAGO, Joaquín: *La industria de la pesca en Galicia*, Santiago, Cerne, 2012, 114 pp. Reed. facsímile.

NOAL, X.: “*Barbanza, capital de la comarca*”, *La Voz de Galicia*, suplemento “*Pesca y mar en Barbanza*”, 27-04-2012, p. 2.

XXI. ARTIGOS DE OPINIÓN

ABUÍN QUEIRUGA, M.: “*La Rianxeira*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-06-2012, L11.

AGRA, Agustín: “*Trece de novembro*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 70, “Acasos”, 28-12-2012, p. 4.

AGRA, Agustín: “*Vivimos tempos antipoéticos*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 78, “Acasos”, 26-10-2012, p. 4.

AMEIXEIRAS, Diego: “*Ollos que nos miran fixamente*”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 484, 15-09-2012, p. 8. sobre Adelaida Vidal.

ARAGUAS, Vicente: “*Pequeno grande home*”, *El Correo Gallego*, “Agora xa foi”, 12-08-2012, pp. 45. Sobre Murguía de X. R. Barreiro.

ARGIBAY, Antonio: “*Ribeira, amor sen paixón*”, *La Voz de Galicia*, Extra 25 anos, 19-05-2012, p. 62. Sobre García Bayón. Ed. por primeira vez o 18-11-1998.

BARREIRO RIVAS, X. L.: “*Falar galego en Rianxo*”, *La Voz de Galicia*, “Opinión”, A Torre Vixía, 17-05-2012, p. 20.

BLANCO, María Xesús: “*Tempos difíciles*” *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 72, “O Fío de Ariadna”, 24-02-2012, p. 4.

BLANCO ALCAIDE, F.: “*Memoria e fotografía*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 69, “O Fío de Ariadna”, 25-11-2011, p. 4.

CAMPÀÑA, Jorge: “*A nosa motivación*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 26-02-2012, L9. Sobre Borobó.

CANDEIRA, X.: “*Más que un Gran Prix*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-07-2012, L2.

EIRÉ, Alfonso: “*O medo a Castelao en Pontevedra*”, *El Correo Gallego*, 06-07-2012, p. 2.

FARIÑA, Andrés: “*La música y sus espacios*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *Tribuna Libre*, 27-12-2011, L11.

FERNÁNDEZ, Alicia: “*La metamorfosis*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La semana de..., 01-04-2012, L14.

FRANCO, Camilo: “*Seguro a todo risco para unha obra sen igual*”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 24-12-2011, p. 52. Sobre Castelao.

GARCÍA BAYÓN, Carlos: “*Manco-munidad de municipios de Barbanza*”, *La*

Voz de Galicia, Extra 25 anos, 19-05-2012, p. 60. Inédito dende 2003.

GARCÍA VIDAL, Pedro: “*Paseando as vilas, lendo as paisaxes*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-08-2012, L4.

GIL, Manuel: “*Noia debe presumir de patrimonio*”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 13-09-2012, p. 3.

ÍNSUA, Carlos: “*Desde A Curota*”, *La Voz de Galicia*, Extra 25 anos, 19-05-2012, p. 60.

LOSADA, X. Ricardo: “*Velas vir*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 77, “Acasos”, 25-11-2011, p. 4.

LOSADA, X. Ricardo: “*Palabra de Aristóteles*”, *Alameda*, nº 41, (2011), pp. 43-45.

LOSADA, X. Ricardo: “*Eu que sei*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 71, “Acasos”, 27-01-2012, p. 4.

LOSADA, X. Ricardo: “*Cubrir a retaguarda*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 73, “Acasos”, 30-03-2012, p. 4.

LOSADA, X. Ricardo: “*A Virxe de Gerresheim*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 77, “Acasos”, 28-09-2012, p. 4.

MARQUÉS, Xabier L.: “*Un paseo*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 71, “O Fío de Ariadna”, 27-01-2012, p. 4.

MARQUÉS, Xabier L.: “Os chapeus de Anatolia”, *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 74, “O Fío de Ariadna”, 27-04-2012, p. 4.

MARTÍNEZ RIVADENEIRA, Rodolfo: “A beleza racional perdida na vivenda tradicional galega”, *Alameda*, nº 41, (2011), pp. 67-68.

MAYORAL, Marina: “De novo a Inquisición”, *La Voz de Galicia, “Opinión”*, Páxinas Soltas, 05-04-2012, p. 14. Sobre Torres Queiruga.

MOSTEIRO, Carlos: “Melancolía” *La Voz de Galicia, A Voz de Barbantia*, nº 75, “Casos”, 28-05-2012, p. 4.

NEIRA VILAS, Xosé: “Castelao político”, *El Correo Gallego*, 01-07-2012, p.

NOAL, X.: “La Voz de Galicia en Barbanza, una expansión que no cesa”, *La Voz de Galicia, Extra 25 anos*, 19-05-2012, p.2.

NOVO, Antonio: “Debate no canellón de Sinda”, *La Voz de Galicia, Extra 25 anos*, 19-05-2012, p. 62.

OBELLEIRO, Paola: “Callón reivindica su derecho a criticar a un juez por incumplir la ley”, *El País, “Galicia”*, 10-02-2012, p. 6.

OLARIAGA, Maxi: “Regreso a la madre tierra”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, Maximalia, 06-11-2011, L14.

OLARIAGA, Maxi: “Pintadas burdas, pintadas maestras”, *La Voz de Galicia*,

“Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 13-11-2011, L14.

OLARIAGA, Maxi: “Música y versos”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, 17-11-2011, L2.

OLARIAGA, Maxi: “Pedazos de vida en el desván”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, Maximalia, 20-11-2011, L14.

OLARIAGA, Maxi: “Sueño de color azul”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, 24-11-2011, L2.

OLARIAGA, Maxi: “Sofía vuelve a Colombia”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, Maximalia, 27-11-2011, L14.

OLARIAGA, Maxi: “Pepe Agrelo (V)”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, La Maraña, 01-12-2011, L2.

OLARIAGA, Maxi: “Eternas injusticias en tierra”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, Maximalia, 04-12-2011, L14.

OLARIAGA, Maxi: “Una de medallas”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, La Maraña, 08-12-2011, L2.

OLARIAGA, Maxi: “Las calles el olvido”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, Maximalia, 11-12-2011, L14.

OLARIAGA, Maxi: “Invierno”, *La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”*, La Maraña, 15-12-2011, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*Homo homini lupus*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 18-12-2011, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Maldades*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 29-12-2011, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*Aninovo*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 05-01-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*Jorge*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 12-01-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*El comedor de Dios*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 15-01-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Su Señoría*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-01-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*Tesoros de papel*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 22-01-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Rosas de té, corazones de acero*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 05-02-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Soledades*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 09-22-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*Gioconda tiene su clon, ¿y usted?*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 12-02-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Otra vez el antifaz*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 19-02-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Camila*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 23-02-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*Censuras, censores y sacrilegios*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 26-02-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Mujeres*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 01-03-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*Calles de guitarra y voz*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 04-03-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Televisión*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 08-03-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*Tiene que llover a cántaros*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 11-03-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*El caballo de Atila*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-03-2012, L3.

OLARIAGA, Maxi: “*El sindicalista Xan García*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 15-03-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*La otra vida*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 18-03-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Hipócritas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-03-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*¡Que se besen en Muros, que se besen!*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *Maximalia*, 25-03-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Asuntos de Viernes Santo*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *Maximalia*, 01-04-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*El tema*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *La Maraña*, 05-04-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*Lágrimas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 12-04-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*La noche del Titanic*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *Maximalia*, 15-04-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*De fútbol*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *La Maraña*, 19-04-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*Cuando la mano es un hacha*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *Maximalia*, 22-04-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*El dolor*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *La Maraña*, 26-04-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*Memorias de un instante*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *Maximalia*, 29-04-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*¡A callar!*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-05-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*El pasado de cuerpo presente*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *Maximalia*, 06-05-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Domingo*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *La Maraña*, 10-05-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*¿Qué has puesto en el café?*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *Maximalia*, 13-05-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Estadísticas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *La Maraña*, 17-05-2012, L2.

OLARIAGA, Maxi: “*La Voz de Barbanza. La Metamorfosis*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *Maximalia*, 20-05-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*El amante*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *La Maraña*, 24-05-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Munch, Teseo e Ariadna*”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 75, “*O Fio de Ariadna*”, 25-05-2012, p. 4.

OLARIAGA, Maxi: “*¿Cuánto pesa una lágrima?*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *Maximalia*, 27-05-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Moralejo*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, *La Maraña*, 31-05-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*El triunfo de los mediadores*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 03-06-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Apocalipsis*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 07-06-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Tiempos de siembra, tiempos de siega*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 10-06-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Parados*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 14-06-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Paciencia y barajar*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 17-06-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Cuando nos creíamos eternos*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 01-07-2012, L14.

OLARIAGA, Maxi: “*Mutilación*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 05-07-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Derribos*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 19-07-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*El fuego*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 26-07-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Celtas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 02-08-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Ídolos*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 09-08-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Imbéciles*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 16-08-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Amigos*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 23-08-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Agosto*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 30-08-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Areeiras*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 06-09-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Lagegate*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 13-09-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Ausencia*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 20-09-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Los libros nos salvarán*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 23-09-2012, L10.

OLARIAGA, Maxi: “*¡Basta!*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 27-09-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Llueve sobre los mercados*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 30-09-2012, L10.

OLARIAGA, Maxi: “*Deshaucios*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 04-10-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Desde que el mundo es mundo*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 07-10-2012, L10.

OLARIAGA, Maxi: “*¡Fuego!*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 11-10-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Hazañas bélicas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 14-10-2012, L10.

OLARIAGA, Maxi: “*Félix*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 18-10-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Las oscuras go-londrinas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 20-10-2012, L10.

OLARIAGA, Maxi: “*Crónica*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, La Maraña, 25-10-2012, L11.

OLARIAGA, Maxi: “*Estas son nuestras armas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Maximalia, 28-10-2012, L14.

OLIVEIRA CASAL: “*Débeda odiosa*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 74, “*Acasos*”, 27-04-2012, p. 4.

ORDÓÑEZ BUELA, Juan: “*Morriña*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Desde Fuera, 25-01-2012, L2.

ORDÓÑEZ BUELA, Juan: “*Sin primavera*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 21-03-2012, L2.

ORDÓÑEZ BUELA, Juan: “*La soledad*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 28-03-2012, L2.

ORDÓÑEZ BUELA, Juan: “*Oración de un cansado corazón*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-06-2012, L11.

ORDÓÑEZ BUELA, Juan: “*La verbena de la noche de San Juan*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Desde Fuera, 20-06-2012, L11.

PADÍN, Román: “*Confeccionado a medida*”, *El Correo Gallego*, “Basta Callar”, 14-12-2012, pp.42.

PÉREZ REI, Mariña: “*Ponte, pontella, ponticela, pontigo*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 73, “*O Fío de Ariadna*”, 30-03-2012, p. 4.

PÉREZ REI, Mariña: “*A mansedume e a rapa*”, *La Voz de Galicia*, A Voz de Barbantia, nº 73, “*O Fío de Ariadna*”, 28-09-2012, p. 4.

PIÑEIRO, Alberto: “*Barbantia*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Tribuna Abierta, 01-03-2012, L11.

PIÑEIRO, Alberto: “*Juan José Moralejo e o Barbanza*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Obituario, 02-06-2012, L15.

RIVAS, Ciprián: “Un compromiso firme e xusto”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Tribuna Aberta, 15-09-2012, L11. Sobre a expedición do Xurelo.

RIVAS, Manuel: “O estráño xuízo”, *El País*, “Galicia”, Episodios Galegos, 10-02-2012, p. 12. Sobre o xuízo a Carlos Callón.

SAMPEDRO, Olegario: “Fracaso colectivo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 18-03-2012, L3.

TEIRA, Manuel: “Deixados da man de deus”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 13-05-2012, L3.

TORRES CESPÓN, Milagros: “Sobre filólogos e cultura”, *La Voz de Galicia*, *A Voz de Barbantia*, nº 72, “Acasos”, 24-02-2012, p. 4.

VENTOSO, José: “Novos obxectivos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-06-2012, L3.

VENTOSO MARIÑO, J. Antonio: “El triunfo de Millán Astray”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Tribuna Pública, 13-11-2011.

VENTOSO MARIÑO, J. Antonio: “Los recantos del Prestige”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 27-11-2011, L3.

VENTOSO MARIÑO, J. Antonio: “El analfabetismo digital”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Tribuna Pública, 13-12-2011, L11.

VIDAL, Francisco A.: “Grao de axeonllamento”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 06-11-2011, L14.

VIDAL, Francisco A.: “A casa chea”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 13-11-2011, L14.

VIDAL, Francisco A.: “O nome e o mito”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 20-11-2011, L14.

VIDAL, Francisco A.: “Espellos mentireiros”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 27-11-2011, L14.

VIDAL, Francisco A.: “Pagos e copagos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 04-12-2011, L14.

VIDAL, Francisco A.: “Fe e rutina”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 11-12-2011, L14.

VIDAL, Francisco A.: “Sabios e adiviños”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 18-12-2011, L14.

VIDAL, Francisco A.: “Compras de Nadal”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 08-01-2012, L11.

VIDAL, Francisco A.: “O horóscopo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 15-01-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*Pluto e a riqueza*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 22-01-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*Viños de reserva*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 29-01-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*De usos e aparellos*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 05-02-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*A guía do Hermitage*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 12-02-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*¿Peca Deus por omisión?*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 10-02-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*O conto do maragotiño*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 26-02-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*Obras, palabras e dúbidas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 04-03-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*Sen nada que aportar*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 11-03-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*Mágoa de constitución*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 18-03-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*Abrindo portas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 25-03-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*Imaxe dunha Dolorosa*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 01-04-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*Roldán en Galicia*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 15-04-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*Murguía cara á morte*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 22-04-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*A noite barrida da terra*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 29-04-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*De museos*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 13-05-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*A utopía posible*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 20-05-2012, L14. Sobre Valentín Paz-Andrade.

VIDAL, Francisco A.: “*Cuncas, ondas e sellas*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 27-05-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “*A nena triste*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 03-06-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “Fame e video-consolas”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 10-06-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “Unha xangada á deriva”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 17-06-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “O valor do nome”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 24-06-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “Un esteo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 01-07-2012, L14.

VIDAL, Francisco A.: “O patrón de Europa”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 08-07-2012, L10.

VIDAL, Francisco A.: “Darse a valer”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 23-09-2012, L10.

VIDAL, Francisco A.: “Un desafiuamento”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 30-09-2012, L10.

VIDAL, Francisco A.: “Nenos deportistas”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 07-10-2012, L10.

VIDAL, Francisco A.: “¿Quen quere viaxar no tempo?”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 14-10-2012, L10.

VIDAL, Francisco A.: “O Et-ismo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 20-10-2012, L10.

VIDAL, Francisco A.: “Medos infantís”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Lingua Proletaria, 28-10-2012, L14.

VILLAPERDE, Elixio: “Paixón”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 25-03-2012, L9. Sobre Martínez López. É reproducción dun artigo en *A Caramecha*.

XXII. NOTICIAS CULTURAIS

ÁLVITE, Xoán R.: “El cruceiro que nadie quiso perder. El tesón de los vecinos de San Pedro de Outes permitió su restauración”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 05-07-2012, L6.

ARCA, A.: “Vázquez presentou en Boiro o libro sobre a traxectoria do pazo de Goiáns”, *El Correo Gallego*, 31-07-2012, p. 27.

ARES, Moncho: “Casa da Gramática, Eva Veiga e Paola García gañan os Sereos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-11-2011, L4.

ARES, Moncho: “Barbantia encheu Noia de Cultura”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 27-11-2011, L4.

ARES, Moncho: “Torabuela (sic) explota o nexo histórico entre Cataluña e Barbanza”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 29-01-2012, L4.

ARES, Moncho: “Barbantia apostea pola continuidade nun ano incerto”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 31-01-2011, L4.

ARES, Moncho: “Antonio Piñeiro vai da poesía á novela con As fianeiras”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-04-2011, L15.

ARES, Moncho: “Barbantia, exemplo de boas prácticas en xestión cultural”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-04-2012, L8.

ARES, Moncho: “Axeitos insta a impulsar a casa museo de Manuel Antonio”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-07-2012, L5.

ARES, Moncho: “Agustín Agra e Noia animan o novo curso cultural de Barbantia”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 30-09-2012, L11.

ARES, Moncho: “Alcalá, de Cuba para Barbantia”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 28-10-2012, L15.

A.S.: “Instantáneas a prol da lingua galega”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 23-09-2012, L11.

BECERRA, Javier: “A Real Academia Galega nomea académica de honra á italiana Giulia Lanciani”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 22-01-2012, p. 49. Tamén trata sobre a pobrense Ana Isabel Boullón Agrelo.

BEDOYA, Juan G.: “Torres Queiruga, declarado hereje por los obispos”, *El País*, Madrid, 31-03-2012, p. 34.

BESTEIRO, Nuno: “Unha mostra lembra o día que Castelao reviviu na Quintana”, *El Correo Gallego*, 17-04-2012, p. 42.

BLANCO, M. X.: “La ribeirense Juana Guinaldo narró en Santiago cómo aprendió a vivir”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-11-2011, L4.

BLANCO, M. X.: “Qué fue del proyecto Leña Verde”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 13-11-2011, L8.

BLANCO, M. X.: “La muralla noiesa al descubierto”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Tal día como hoy, 10-08-2012, L2.

BLANCO, M. X.: “El Castelo da Lúa sigue a la espera”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 21-08-2012, L2.

BLANCO, M. X.: “Noia respaldó el homenaje de Pablo Ces a los fareros”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 26-08-2012, L12.

BLANCO, M. X.: “Boiro lloró la muerte de Raimundo García”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 30-08-2012, L2.

BLANCO, M. X.: “Barbanza, un gran plató de cine”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-09-2012, L2.

BLANCO, M. X.: “Nuevo reconocimiento a la trayectoria de Airiños”, *La*

Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-09-2012, L12.

BLANCO, M. X.: “El telón se cerró definitivamente para Manuel Mariño”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 18-09-2012, L8.

BLANCO, M. X.: “Puesta de largo del centenario coro Lauda Sion”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-09-2012, L12.

BLANCO, M. X.: “Ocho décadas sin bajar el telón. Airiños, el grupo más antiguo de Galicia, cumplirá 80 años en el 2013”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 02-10-2012, L2.

BLANCO, M. X.: “Outes exalta las artes con motivo del bicentenario de F. Añón”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-10-2012, L6.

BLANCO, M. X.: “Alfonso Costa plasmó su arte fuera de los lienzos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-10-2012, L2.

BLANCO, M. X.: “Caramuxo y Teatro do Andamio actúan para los niños”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 11-10-2012, L6.

BLANCO, M. X.: “Celia Parra, la mejor poetisa del Curral do Marqués”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 11-10-2012, L12.

BLANCO, M. X.: “Pontenafonso espera su turno. Su restauración está pendiente desde hace más de una déca-

da”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 12-10-2012, L2.

BLANCO, M. X.: “Boiro recuperó las ‘muiñadas’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-10-2012, L2.

BLANCO, M. X.: “La banda de Caamaño, un siglo animando las fiestas populares”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-10-2012, L11.

BLANCO, M. X.: “La alianza entre Costa y Ayaso vuelve a dar frutos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 23-10-2012, L12.

BLANCO, M. X.: “Ribeira mantiene su apuesta por el teatro con un ciclo que incluye seis obras”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 24-10-2012, L6.

BLANCO, M. X.: “Barbantia fusiona las artes de la palabra y el modelado con Xavier Alcalá y Che Tembra”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 25-10-2012, L6.

BLANCO, M. X.: “Barbantia sirve un cóctel de literatura y escultura”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 30-10-2012, L12.

BLANCO, Patricia: “Fornada na Casa da Gramática. O IES Virxe do Mar de Noia vén de publicar o número 37 da súa revista”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 11-04-2012, L11.

BLANCO, Patricia: “Que foi do legado de María Mariño Carou. Unha muller envolta no misterio”, *La Voz de Galicia*,

“Barbanza-Muros-Noia”, 15-04-2012, L4-5.

BLANCO, Patricia.: “Literatura, arte, tapas e etnografía encherán a segunda Romaría das Letras no Barbanza”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-04-2012, L4.

BLANCO, Patricia.: “Arte Barbanza 1980”, camiño abierto en múltiples direcções”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-04-2012, L9.

BLANCO, Patricia.: “Zanfona, clarinete y bandas, la mejor música en Barbanza”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-04-2012, L8.

BLANCO, Patricia.: “Crenzas de hoxe e onte, más preto do que parecen. Francisco Antonio Vidal falou en Ribeira de ritos e lendas”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 21-04-2012, L15.

BLANCO, Patricia.: “Pintura al aire libre. Artistas de distintos puntos de España se miden en Noia”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 21-04-2012, L14.

BLANCO, Patricia.: “Que foi do legado de Ramón Fernández Mato”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-04-2012, L8-9.

BLANCO, Patricia.: “As casas de Cespón que marcaron o comezo da súa vida”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-04-2012, L9. Sobre Fernández Mato.

BLANCO, Patricia.: “Cuarenta artistas plasmaron en sus cuadros imágenes inéditas de Boiro”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-04-2012, L10.

BLANCO, Patricia.: “Bieito Iglesias, Beatriz Manjón y Natalia Carou presentan respectivas obras literarias”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 27-04-2012, L6.

BLANCO, Patricia.: “Xosé Alfredo Naz Fernández é o gañador do certame Antón Avilés de Taramancos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 28-04-2012, L15.

BLANCO, Patricia.: “Antonio Rey recibe hoxe o Premio de Historia Medieval de Galiza e Portugal”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 28-04-2012, L15.

BLANCO, Patricia.: “Que foi do legado de Manuel Acuña y Malvar”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 29-04-2012, L8.

BLANCO, Patricia.: “Flor de Toxo prepara un ciclo de monólogos en galego e ‘cos más grandes’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-05-2012, L11.

BLANCO, Patricia.: “La gran fiesta de Barbantia, premio al trabajo de muchos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-05-2012, L16.

BLANCO, Patricia.: “Cándido Pazó llegará a Ribeira cargado de ‘conto’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-05-2012, L6.

BLANCO, Patricia.: “Que foi do legado de Celestino García Romero (Comoxo, 1855-Santiago, 1929). O xesúita que dou catecismo en galego”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-05-2012, L9.

BLANCO, Patricia.: “Cuatro nuevas exposiciones para los vecinos de Barbanza”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-05-2012, L16.

BLANCO, Patricia.: “Cándido Pazó triunfou no Brétema”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 07-05-2012, L2.

BLANCO, Patricia.: “Barbanza, cuna del nacimiento del Ensemble Galego de Saxofóns”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 10-05-2012, L11.

BLANCO, Patricia.: “Unha maneira diferente de saber quen é Paz Andrade. Serafín Marcos fixo rir onte a case 300 persoas no auditorio de Ribeira”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 12-05-2012, L15.

BLANCO, Patricia.: “Que foi do legado de Áurea Lorenzo Abeijón”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 13-05-2012, L8.

BLANCO, Patricia.: “A festa das Letras Galegas. Libros e moita música no día más grande para a lingua. A romaría preparada por Barbantia e O Faiado 2 é un prato forte”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 17-05-2012, L7.

BLANCO, Patricia.: “Ilustres creadores que nos dejaron”, *La Voz de Galicia*, Extra 25 años, 19-05-2012, p. 8.

BLANCO, Patricia.: “Que foi do legado de Manuel Fabeiro Gómez”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-05-2012, L8-9.

BLANCO, Patricia.: “Unos cien jóvenes compartieron su arte en el encuentro de escuelas de música de Boiro”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 27-05-2012, L10.

BLANCO, Patricia.: “Mil e unha maneiras de achegarse ao termo creatividade”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 29-05-2012, L11.

BLANCO, Patricia.: “Santa María a Nova, un museo único en Europa”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-06-2012, L8.

BLANCO, Patricia.: “La recuperación del ‘Joaquín Vieta’ paso a paso en una muestra fotográfica”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 05-06-2012, L11.

BLANCO, Patricia.: “O curso formativo sobre a figura de Celso Emilio Ferreiro reúne en Noia a uns 30 mestres”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-06-2012, L4.

BLANCO, Patricia.: “Celebraciones por el deporte y la creatividad literaria”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-06-2012, L12. Sobre o premio Ramón Martínez López.

BLANCO, Patricia.: “Barbanzanos con muchas ganas de aprender”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”,

12-06-2012, L12. Sobre a conferencia de Alonso Montero, en Noia, sobre Celso Emilio Ferreiro.

BLANCO, Patricia.: “*Xosé Neira Vilas, un escritor ‘grande’ para os rapaces. O autor de ‘Memorias dun neno labrego’ achegouse ata Ribeira*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 13-06-2012, L4.

BLANCO, Patricia.: “*El intenso pasado documental de Ribeira al descubierto*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-06-2012, L4.

BLANCO, Patricia.: “*Ayaso y Alfonso Costa, juntos en una muestra única*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 23-06-2012, L10.

BLANCO, Patricia.: “*A comarca coñeceu novo talento literario*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 30-06-2012, L11.

BLANCO, Patricia.: “*Barbanza expone parte de su obra*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 30-06-2012, L6.

BLANCO, Patricia.: “*Un lugar desde el que se puede viajar al pasado y a sus objetos cotidianos*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 30-06-2012, L4. Sobre o Museo Etnográfico de Artes.

BLANCO, Patricia.: “*Un estudio riguroso y a fondo sobre el pazo de Goiáns*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Especial Festas do Verán de Boiro, 30-06-2012, p. 13. Sobre Vázquez Lijó.

BLANCO, Patricia.: “*‘Folia’, una mirada especial sobre Boiro*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, Especial Festas do Verán de Boiro, 30-06-2012, p. 16.

BLANCO, Patricia.: “*Vida e obra do poeta Francisco Añón, materia de curso de verán*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-07-2012, L15.

BLANCO, Patricia.: “*Un museo pendiente en Noia*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-07-2012, L2.

BLANCO, Patricia.: “*En Neixón se escondía un tesoro*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-07-2012, L2.

BLANCO, P. / M. GÓMEZ: “*Barbanza celebrou o día da lingua*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 18-05-2012, L3.

BLANCO, P. / M. HERMIDA: “*La sala Perseveira sonense nace para ser referencia en la comarca. Quico Cadaval inauguró el teatro del instituto de Porto do Son*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 05-05-2012, L15.

CAMPOS, Mingacho: “*As homenaxes a Añón*”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), pp. 4-5.

C.D.: “*Manuscrito inédito del doctor Gil Casares. El libro ‘La fuente de los templarios’ se presenta en lunes en la facultad de Medicina*”, *El Correo Gallego*, 02-06-2012, p. 23. Unha das coautoras é a pobrense Isabel Rego.

C.G.: "Barroso Castro y Neira Pérez presentaron en Noia Derradeiras vontades II", El Correo Gallego, 15-04-2012, p. 33.

COELLO, Elvira: "A editorial Galaxia presentou a biografía de Castelao que escribiu Valentín Paz-Andrade", La Voz de Galicia, "Cultura", 18-07-2012, p. 34.

E.P.: "A AELG galardona a Bieito Iglesias, Riveiro Coello e Pilar Pallarés, El Correo Gallego, 07-05-2012, p. 50.

FRAGA, X.: "Riveiro Coello, Olga Novo, Martínez de Pisón y Tomás Segovia, Premios de la Crítica", La Voz de Galicia, "Cultura", 22-04-2012, p. 45.

FRAGA, X.: "A prosa de Manuel Antonio abre unha nova colección da Academia", La Voz de Galicia, "Cultura", 06-05-2012, p. 43.

FRAGA, X.: "Un gallego en la Biblioteca del Congreso de EEUU", La Voz de Galicia, "Cultura", 16-09-2012, p. 27. Sobre o ribeirán Juan M. Pérez.

FRANCO, Camilo: "La larga noche en soledad de Max Estrella", La Voz de Galicia, "Fugas", 09-12-2011, p. 11.

FRANCO, Camilo: "Crítica de teatro. 'Galicia Caníbal'. O que manda nos musicais", La Voz de Galicia, "Cultura", 15-07-2012, p. 46.

FRANJO, Fernando: "La movida de los 80, desde hoy en Santiago con 'Galicia caníbal'", El Correo Gallego, 18-07-2012, p. 21.

GARCÍA, Rodri: "Abrente desvela una polémica sobre la música del Códice Calixtino", La Voz de Galicia, 05-12-2011, p. 27. Sobre López Calo.

GERPE, Ana: "O gañador do Modesto Figueiredo lembrou a súa descuberta de Castelao", La Voz de Galicia, "Barbanza-Muros-Noia", 02-01-2012, L2.

GERPE, Ana: "Qué fue del legado de Carlos García Bayón", La Voz de Galicia, "Barbanza-Muros-Noia", 05-02-2012, L8-9.

GERPE, Ana: "Ana María Blanco espió en Noia a obra de Rosalía de Castro", La Voz de Galicia, "Barbanza-Muros-Noia", 06-05-2012, L8.

GERPE, Ana: "La incorrecta señalización impide llegar a muchos restos arqueológicos", La Voz de Galicia, "Barbanza-Muros-Noia", 13-05-2012, L2.

GERPE, Ana: "La autora Ledicia Lustres ultima un libro sobre Artes", La Voz de Galicia, "Barbanza-Muros-Noia", 03-06-2012, L4.

GERPE, Ana: "Baldo Ramos puxo en relación a poesía de Celso Emilio Ferreiro e Curros Enríquez", La Voz de Galicia, "Barbanza-Muros-Noia", 07-06-2012, L8.

GERPE, Ana: "El festival audiovisual Olloboi se consolida con un récord de participación", La Voz de Galicia, "Barbanza-Muros-Noia", 24-06-2012, L7.

GERPE, Ana: "O gañador do certame Antón Avilés aludió ao seu idilio co

poeta na recollida do premio”, La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”, 24-06-2012, L4.

GERPE, Ana: “*Los tesoros del castro de Neixón*”, *La Voz de Galicia*, “Especial Festas do Verán”, 30-06-2012, p. 14.

GERPE, Ana: “*Una mina de arte rupestre. El municipio sonense está plagado de petroglifos*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-08-2012, L2.

GERPE, Ana: “*El Supremo ratifica la declaración de BIC de la casa familiar de Castelao*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 11-10-2012, L1.

GERPE, Ana: “*Las casas de los más ilustres*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-10-2012, L2.

GERPE, Ana: “*La obra de Paz Andrade de ‘La anunciación de Valle-Inclán’ será reeditada en A Pobra*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 29-10-2012, L7.

GIL, M.: “*Terra de Outes restaura un molino de más de 250 años de antigüedad*”, *El Correo Gallego*, 07-02-2012, p. 30.

GIL, M.: “*La noiesa Aurora Marco gana el Premio Luis Tilve*”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 24-10-2012, p. 43.

GIL, M. e C. BOTRÓN: “*Candelexas baja el telón definitivo por problemas económicos*”, *El Correo Gallego*, 16-03-2012, p. 34.

GIL, Manuel: “*Noia urge que se activen medidas temporales para las laudas a la intemperie*”, *El Correo Gallego*, 13-11-2011, p. 33.

GIL, Manuel: “*Rehabilitar el altar mayor y los seis retablos de la iglesia de Roo*”, *El Correo Gallego*, 24-01-2012, p. 27.

GIL, Manuel: “*Los institutos de Noia entregaron sus premios literarios*”, *El Correo Gallego*, 22-05-2012, p. 30.

GIL, Manuel: “*Noia abre al público el antiguo cementerio de Santa Cristina*”, *El Correo Gallego*, 20-07-2012, p. 34.

GIL, Manuel: “*Primer paso en Noia para restaurar las laudas medievales*”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 13-09-2012, p. 5.

GIL, Manuel: “*Noia se prepara para luchar contra el feísmo*”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 30-09-2012, p. 5.

GIL, Manuel: “*Inician nuevos trabajos en el Castro de Baroña*”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 05-10-2012, p. 7.

GIL, Manuel: “*Outes finiquita unha débeda co poeta Añón no seu bicentenario*”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 06-10-2012, p. 8

GIL, Manuel: “*Outes entrégase no acto do bicentenario de Añón*”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 07-10-2012, p. 7.

GIL, Manuel: “*O poeta Añón, máis presente ca nunca no seu bicentenario*”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 10-10-2012, p. 7.

GÓMEZ, M. / SANDE: “*Os actos do Ano Añón afondan na figura do poeta*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 08-10-2012, L3.

GÓMEZ, Marta: “*La cultura sale a la calle en Rianxo. En balcones de la villa cuelga la exposición ‘Berros no roncar das ondas’*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-11-2011, L7.

GÓMEZ, Marta: “*Un traballo sobre a lírica galego-portuguesa gaña o Premio de Historia Medieval*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 18-12-2011, L15.

GÓMEZ, Marta: “*Corografía Obama, Premio Modesto Figueirido*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-12-2011, L4.

GÓMEZ, Marta: “*A fonda pegada de Isaac Díaz Pardo na cultura barbancesa*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 07-01-2012, L75.

GÓMEZ, Marta: “*Parte de los restos de Neixón podrán musealizarse este año*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 21-01-2012, L10.

GÓMEZ, Marta: “*Las excavaciones en el castro de Neixón serán analizadas en el Encuentro Arqueológico*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 12-01-2012, L4.

GÓMEZ, Marta: “*Os cativos rianxeiros descobren a Castelao a través do drama*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-01-2012, L7.

GÓMEZ, Marta: “*Barbantia presentou un conmovedor relato sobre as guerrilleiras*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-02-2012, L4.

GÓMEZ, Marta: “*Que foi das reivindicacións para que a obra de Manuel Antonio volva a Rianxo. O longo ‘secuestro’ do poeta do mar*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 12-02-2012, L8-9.

GÓMEZ, Marta: “*Qué fue de la memoria de Raimundo García Domínguez, Borobó*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 26-02-2012, L8-9.

GÓMEZ, Marta: “*El cine del boirense Toño Chouza sigue recabando premios internacionales*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 16-03-2012, L4.

GÓMEZ, Marta: “*Que foi da memoria de Faustino Rey Romero. O cura que viviu antes de tempo*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-04-2012, L8-9.

GÓMEZ, Marta: “*O esquecemento institucional apaga a chamada do crego*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-04-2012, L9. Sobre Rey Romero.

GÓMEZ, Marta: “*Tralos pasos de Rey Romero*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-04-2012, L11.

GÓMEZ, Marta: “Neixón recupera las 15.000 piezas halladas en el yacimiento”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 08-04-2012, L1.

GÓMEZ, Marta: “Antonio Rey recibiu o Premio de Historia Medieval nunha Santa María a Nova repleta”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 29-04-2012, L4.

GÓMEZ, Marta: “El castro de Neixón, en Frankfurt”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-05-2012, L11.

GÓMEZ, Marta: “Un edificio imponente que languidece por el abandono. El deterioro en el pazo de Goiáns obligó a restringir las visitas”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-05-2012, L6.

GÓMEZ, Marta: “Agalcasi prepara una muestra de artesanía naval”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 07-05-2012, L4.

GÓMEZ, Marta: “A romaría de Goiáns gaña fieis”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 18-05-2012, L2.

GÓMEZ, Marta: “Rianxo renovou o seu compromiso coa fala no recorde a Paz Andrade”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-05-2012, L7.

GÓMEZ, Marta: “La necrópolis más importante de Barbanza recobra su lustre”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-05-2012, L1.

GÓMEZ, Marta: “O Seminario sobre a Memoria visita os campos de prisió-

neiros”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-06-2012, L7.

GÓMEZ, Marta: “O recordo dos represaliados fixose vivo nun percorrido pola vila rianxeira”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-06-2012, L4.

GÓMEZ, Marta: “La USC publica un trabajo sobre el arte rupestre barbanzano”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 08-06-2012, L11.

GÓMEZ, Marta: “Alfonso Costa y Eva Veiga vuelven a unir sus talentos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 08-06-2012, L7.

GÓMEZ, Marta: “Los trabajos para conservar y consolidar el Castro de Baroña están en el ecuador”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-06-2012, L8.

GÓMEZ, Marta: “El castro de Baroña recibe cada año unos 100.000 visitantes”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-06-2012, L3.

GÓMEZ, Marta: “Homenaje a los artífices del Museo del Mar. El colectivo Mar de Noia publicó el quinto número de su revista homónima”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-06-2012, L8.

GÓMEZ, Marta: “El yacimiento de Baroña retrocede varios miles de años en el tiempo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 28-06-2012, L4.

GÓMEZ, Marta: “La obra de Manuel Facal conquistó al público ribeirense”, La

Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-07-2012, L6.

GÓMEZ, Marta: “El resurgir de Os Campiños. La necrópolis rianxeira, una de las más importantes de la zona, ha sido objeto de una limpieza que la ha liberado de la maleza que la engullía”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 17-08-2012, L3.

GÓMEZ, Marta: “El proyecto de recuperación del patrimonio rianxeiro se completa con Os Mouchos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 23-08-2012, L6.

GÓMEZ, Marta: “Rianxo abre una factoría creativa. La editorial Axóuxere ha puesto en marcha una residencia de escritores”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 28-08-2012, p. 40.

GÓMEZ, Marta: “Neixón ultima su transformación”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-10-2012, L5.

GÓMEZ, Marta: “El plan de rehabilitación del yacimiento de Baroña tendrá continuidad”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 05-10-2012, L5.

GÓMEZ, Marta: “Los preparativos para un entierro sacaron a la luz dos nuevas laudas en Noia”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 12-10-2012, L3.

HERMIDA, María: “Barbantia encheu de cultura o Liceo Pueblense. Á luz da escrita de Riveiro Coello”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 26-02-2012, L15.

HERMIDA, María: “Que foi da memoria de José Manuel Antonio Lustres Rivas. O xornalista represaliado de Ribeira”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 11-03-2012, L8-9.

HERMIDA, María: “Que foi da memoria de Ramón Martínez López. Un galeguista en maiúsculas”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 25-03-2012, L8-9.

IGLESIAS, Raquel: “Patrimonio pobrense en apuros”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 18-11-2011, L8.

IGLESIAS, Raquel: “Un japonés y dos españoles se hicieron con los terceros premios Atlante de Grabado”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-12-2012, L4.

IGLESIAS, Raquel: “Un corto de A Creba gana un premio nacional”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-01-2012, L8.

IGLESIAS, Raquel: “Rianxo volvió a rendir tributo al legado de Castelao”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 31-01-2012, L12.

IGLESIAS, Raquel: “Poesía a cambio de un artístico corte de pelo en Noia”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 02-02-2012, L12.

IGLESIAS, Raquel: “Completa radiografía de Corrubedo en 200 páginas. Francisco Sánchez presentó su libro sobre la parroquia”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 05-02-2012, L15.

IGLESIAS, Raquel: “El género literario más bello”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 08-02-2012, L11.

IGLESIAS, Raquel: “Neixón tenía actividad humana en el año 2.500 antes de Cristo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 26-02-2012, L5.

IGLESIAS, Raquel: “Aumenta el interés de los expertos en el Encontro Arqueolóxico”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 27-02-2012, L1.

IGLESIAS, Raquel: “Riveiro Coello y Héctor Carré volvieron al cole para contagiar su talento”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-03-2012, L7.

IGLESIAS, Raquel: “Versos, violines y flores para recordar a Taramancos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 23-03-2012, L15.

IGLESIAS, Raquel: “Cuatro mujeres rindieron sus versos a Taramancos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 25-03-2012, L15.

IGLESIAS, Raquel: “El drama del exilio, eje de la visita de Neira Vilas a Boiro”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 30-03-2012, L11.

IGLESIAS, Raquel: “Los encantos de Aguiño llegarán a las televisiones de medio mundo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 08-04-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Cuatro mil cajas de archivos para saciar el ansia de información de los pobres”, *La Voz*

de *Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 21-04-2012, L4.

IGLESIAS, Raquel: “Sumergidos en mil aventuras para celebrar otro capítulo del Día del Libro”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 24-04-2012, L4.

IGLESIAS, Raquel: “Cronología de 223 naufragios que sobresaltaron Porto do Son”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 27-04-2012, L11.

IGLESIAS, Raquel: “Quico Cadaval llevó el mejor humor a las aulas del Campo de San Alberto”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-05-2012, L11.

IGLESIAS, Raquel: “Barbantia e La Voz inician a súa prolífica andaina cultural”, *La Voz de Galicia*, Extra 25 años”, 19-05-2012, p. 40.

IGLESIAS, Raquel: “Letras, gastronomía e moitos rostros coñecidos en Boiro”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-05-2012, L16.

IGLESIAS, Raquel: “Rosalía de Castro segue viva no corazón dos barbaneses”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 31-05-2012, p. L11.

IGLESIAS, Raquel: “Dejarse el alma detrás del pincel y la cámara”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-06-2012, L4.

IGLESIAS, Raquel: “Barbanza lloró la muerte de Bayón”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-07-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Grandes dosis de poesía para recordar a Fernández da Ponte”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 24-08-2012, L10.

IGLESIAS, Raquel: “La Mostra de Curtas de Noia repartirá más de 6.000 euros en premios”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-09-2012, L6.

IGLESIAS, Raquel: “Cuando el mar se mete en casa. Juan Ares expone sus originales diseños en el Salón International Nude”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-09-2012, L6.

IGLESIAS, Raquel: “Cernadas y Castro, el gran olvidado”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 25-09-2012, L2.

IGLESIAS, Raquel: “Os expertos analizaron no Gaiás a convulsa época na que viviu Añón”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 05-10-2012, L8.

IGLESIAS, Raquel: “Lembranzas dun poeta misterioso desde a Cidade da Cultura”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-10-2012, L6. Sobre Francisco Añón.

IGLESIAS, Raquel: “Unha revista de altos voos”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 30-10-2012, L4. Sobre a revista *Entreponentes*.

IGLESIAS, Raquel: “Dejarse el alma detrás del pincel y la cámara”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 04-06-2012, L4.

LÓPEZ, Chechu: “Neira Vilas inauguró en Riveira una exposición sobre ‘Memorias dun neno labrego’, *El Quijote*, Harry Potter y... Balbino”, *Diario de Arousa*, “O Barbanza”, 13-06-2012, p. 20.

LORENZO, Fran P.: “Un volume desdí o histórico silencio do galego na escrita. O Consello da Cultura Galega publica, ao coñaldo de Ramón Mariño, o segundo tomo de ‘Papés d’emprenta condenada””, *El Correo Gallego*, 07-06-2012, p. 48.

LORENZO, Fran P.: “Torres Queiruga ergue a súa visión dun Deus que só quere o noso ben”, *El Correo Gallego*, 04-10-2012, p. 39.

LOUREIRO, P.: “Ramiro Villoch compila la heráldica de A Pobra”, *Diario de Arousa*, “O Barbanza”, 08-12-2011.

LOUREIRO, Ramón: “Los obispos critican el pensamiento de Torres Queiruga. El teólogo dice que está escandalizado”, *La Voz de Galicia*, 31-03-2012, p. 24.

M.G.: “Manuel Teira expondrá en Espacio Coruña”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 16-03-2012, L4.

M.G. (ii): “Aurora Marco presenta en Xuño su libro de las guerrilleras represaliadas”, *El Correo Gallego*, 07-02-2012, p. 30.

MANDIÁ, Diana: “Un libro recupera la historia de más de 200 guerrilleras”, *El País*, “Galicia”, 15-12-2011, p. 6. Sobre Aurora Marco.

MANTEIGA, M.: “Fábregas e Guitián presentan hoxe un libro dos petroglifos do Barbanza”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 10-10-2012, p. 7.

MORALES, Jorge: “Movida también la hay hoy, pero quizás falta atrevimiento ideológico. Galicia caníbal, el musical que dirige Quivo Cadaval, recopila el ‘material emocional’ de los años ochenta”, *El Correo Gallego*, 13-07-2012, p. 42.

MURAS, R.H.: “En 1916 el semanario La Razón auguraba buen futuro a Ribeira”, *El Correo Gallego*, 31-07-2012, p. 32.

NAVAZA, Xavier: “La Picota: los obispos llaman a capítulo a Torres Queiruga”, *El Correo Gallego*, 08-04-2012, pp. 2-3.

N. M.: “Dos alumnos del instituto Virxe do Mar triunfan en los premios Minerva”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 27-04-2012, L4.

NIETO, Santi: “O certame de poesía Francisco Añón, Terra de Outes, nº 20, (2012), pp. 12-13.

NOAL, X.: “La gran familia de Barbanza llenó el Liceo de A Pobra”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 27-02-2012, L8.

NOAL, X.: “Acto mensual de Barbanza. Bieto Iglesias descubre as claves da súa literatura”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 29-04-2012, L15.

NOAL, X.: “Barbanza acada 75 suplementos acompañada por Rexina

Vega”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 27-05-2012, L8.

NOAL, X.: “Barbanza retoma a actividad cun libro de Agustín Agra”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 23-09-2012, L5.

NOAL, X.: “Barbanza abriu o anoitavo de axitación cultural”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 02-10-2012, L12.

OBELLEIRA, Paola: “Suspendido el juicio a Callón por la recusación de la juez”, *El País*, “Galicia”, 11-02-2012, p. 4.

OUVIÑA, Laura: “Las heroínas de Sálvora se hacen hueco en el museo ribeirense”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 17-08-2012, L4.

OUVIÑA, Laura: “Arte y sociedad caminan de la mano en la villa de Noia”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 21-08-2012, L5.

OUVIÑA, Laura: “Los Tamara resurgen en las voces de cuatro bandas noyesas”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 30-08-2012, L8.

OUVIÑA, Laura: “El teatro rianxeiro se viste de solidaridad”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-10-2012, L6.

P. B. M.: “El público respondió al primer ‘xoves literario’ de Ribeira”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-04-2012, L6.

P. B. M.: "Armando Requeixo revisou en Noia os temas propios de Celso Emilio Ferreiro", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 09-06-2012, L12.

PEREIRO, Xosé M.: "O primeiro construtor de país. Xosé Ramón Barreiro publica (a) biografía más completa de Manuel Murguía", *El País*, "Galicia", 16-06-2012, p. 5.

PIÑEIRO, Alberto: "Barbantia, ano VII. Musica notturna delle strade di Madrid", *Barbantia. Anuario de Estudios do Barbanza*, nº 7, (2001), pp. 281-327.

PLAZA, V.: "Los obispos enmiendan los postulados del teólogo gallego Torres Queiruga", *El Correo Gallego*, 31-03-2012, p. 48.

PLAZA, Vicente: "Torres Queiruga defende a súa teoloxía por ortodoxa e moderada", *El Correo Gallego*, 09-04-2012, p. 43.

POUSA, Luís: "O primeiro reglamento da RAG adiantouse 11 anos á súa fundación (Xosé Luís Axeitos)", *La Voz de Galicia*, "Cultura", 13-11-2011, p. 54.

POUSO, Esperanza: "Cien mil 'vecinos' guardan el enigma del castro de Baroña", *El Correo Gallego*, 20-08-2012, p. 19.

POUSO, Esperanza: "El museo do Mar atesora motores made in Noia", *El Correo Gallego*, 24-08-2012, p. 34.

POUSO, Esperanza: "Neixón, la caja de sorpresas de la era castrexa", *El Correo Gallego*, 03-09-2012, p. 23.

R., Silvia: "Cura anticlerical da misa en gallego. Tui recuerda esta semana a Faustino Rey Romero, miembro de la Real Academia Gallega y párroco denostado por el franquismo, que encontró en Argentina una muerte extraña", *El País*, "Galicia", 23-11-2011, p. 8.

R., Silvia: "Rosalía o Gala?", *El País*, "Galicia", 01-03-2012, p. 6.

REQUEIXO, Armando: "Barbantizando a cultura", *Criticalia*, <http://armandorequeixo.blogspot.org/?s=barbantizando>, 01-12-2011.

RÍO, Chechu: "Un pregón-concierto sublime en O Caramiñal", *Diario de Arousa*, "O Barbanza", 03-04-2012, p. 20. Sobre Alejandro Fontán.

RODRÍGUEZ, Xosé M.: "Quico Cadaval reivindica a paixón teatral e a ebriedade", *La Voz de Galicia*, "Cultura", 22-07-2012, p. 39.

ROMERO, Javier: "Anxo Rei Balles-teros, na memoria", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 07-12-2011, L6.

ROMERO, Javier: "Noventa velas para el Coliseo Noela", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 09-12-2011, L8.

ROMERO, Javier: "Obras de artistas barbanzanos se pasean por la Gran Manzana", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 15-12-2011, L8.

ROMERO, Javier: “*El amor a primera vista de Javier Sierra con Noia y su historia*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 16-12-2011, L8.

ROMERO, Javier: “*El futuro del yacimiento castreño de Taramancos es una incógnita*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 20-12-2011, L1.

ROMERO, Javier: “*El arreglo de Baroña, previsto para septiembre, ahora no tiene fecha*”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 26-12-2011, p. 27.

ROMERO, Javier: “*El deterioro de las laudas noiesas obliga a una intervención urgente*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 29-12-2011, L3.

ROMERO, Javier: “*La casa de cultura de Xuño tendrá una placa en honor a Ramón Sampedro*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 13-01-2012, L8.

ROMERO, Javier: “*Ramón Sampedro ya tiene una nueva casa en su Xuño natal*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-01-2012, L6.

ROMERO, Javier: “*Patrimonio decidirá si el acueducto de la muralla medieval de Noia puede exponerse*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 11-02-2012, L8.

ROMERO, Javier: “*La variante hace desaparecer los restos castreños de Taramancos*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-03-2012, L3.

ROMERO, Javier: “*O Ano Añón inclúe un congreso no Gaiás e un curso de verán en Outes*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-03-2011, L4.

ROMERO, Javier: “*La crisis noquea a Candelexas. La compañía teatral noiesa cesa su actividad después de once años*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-03-2012, L4.

ROMERO, Javier: “*María Creo será la profesora de la nueva escuela de teatro*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 16-03-2012, L9.

ROMERO, Javier: “*Que foi do legado de Antón Avilés de Taramancos*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 18-03-2012, L8-9.

ROMERO, Javier: “*La burocracia retrasa por séptimo mes la rehabilitación de Baroña*”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 05-05-2012, p. 41.

ROMERO, Javier: “*Iniciar el estudio de un petroglifo boirense único en Galicia solo depende de Patrimonio*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 10-05-2012, L4.

ROMERO, Javier: “*Arrancan finalmente las obras de rehabilitación del castro de Baroña*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-05-2012, p. 34.

ROMERO, Javier: “*Patrimonio autoriza la exposición del acueducto medieval de la muralla de Noia*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 23-05-2012, L3.

ROMERO, Javier: “La primera partida para rehabilitar las laudas de Noia incluye site losas”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-07-2012, L4.

ROMERO, Javier: “La apuesta por mejorar Baroña se amplía con más inversiones”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 06-07-2012, L1.

ROMERO, Javier: “USC y CSIC recuperan en Boiro un petroglifo con marcas de pisadas único en Galicia”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 10-07-2012, p. 35.

ROMERO, Javier: “Baroña, aula de verano para nuevos estudiosos del castro”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 10-07-2012, L4.

ROMERO, Javier: “Una anexión de concellos fallida. Cuando Lousame dio plantón a Noia”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-07-2012, L3.

ROMERO, Javier: “Descubren una calzada en la entrada de la fortaleza de Torre dos Mouros en Carnota”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 26-07-2011, L4.

ROMERO, Javier: “El Campo de San Alberto acogerá la mostra de Curtas de Noia en otoño”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 12-08-2012, L4.

ROMERO, Javier: “Del pasado medieval al concepto actual de las villas de Noia y Muros. El profesor García Vidal analiza en su nueva publicación la evolución urbanística y social e ambas poblaciones de la ría noiesa”, *La Voz de*

Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-08-2012, L4.

ROMERO, Javier: “La restauración de Baroña resiste el deterioro de la afluencia estival”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 02-09-2012, p. 38.

ROMERO, Javier: “Baroña empieza a ver la luz después de años de olvido administrativo”, *La Voz de Galicia*, “Culturas”, nº 484, 15-09-2012, pp. 2-3.

SALGADO, D.: “Quico Cadaval, López Casanova y Carlos Núñez, premios de Cultura”, *El País*, “Galicia”, 03-11-2011, p. 6.

SALGADO, Daniel: “Manuel Antonio liberado”, http://elpais.com/diario/2010/11/19/galicia/1290165506_850215.html, 07-11-2011. Inclúa a prosa de Manuel Antonio “O remorso d'as estáoas e a dinidade d'o silenzo”, de 1925.

SALGADO, Daniel.: “Imaxes en colisión; o cineasta Alberte Pagán estréase na ficción coa ‘aspera’ ‘A Pedra do Lobo’”, *El País*, “Galicia”, 02-12-2011, p. 9.

SAMPEDRO, Domingos: “Castelao se convierte en el primer autor gallego con su obra protegida”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 24-12-2011, p. 52.

SANDE, J. M.: “El molino Gabriel de Outes será visitado por escolares”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 12-02-2012, L15.

SANDE, J. M. e M. GÓMEZ: “Os cantares de Rosalía fixérонse oír en

Barbanza, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 25-02-2012, L15.

SANDE, J. M.: “Los senderos ocultos del Monte Pindo salen a la luz”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 08-04-2012, L11.

SANDE, J. M.: “Un acto académico lembrará en Outes a figura do poeta Añón”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-05-2012, L6.

SANDE, J. M.: “Cinco grupos converten en música os versos do poeta Añón”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 07-10-2012, L11.

SANDE, J. M.: “Arte, música e flores para lembrar ao poeta Añón en Outes”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 10-10-2012, L5.

SANDE, José M.: “Dos de las capillas más emblemáticas de Muros no tienen culto por su deterioro”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 21-01-2012, L6.

SANTALLA, María: “El lugar que eligieron los mouros”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 21-01-2012, L8.

SEVILLA, Álvaro: “Música y poesía inspirarán el nuevo programa Cultura na Brétema”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-07-2012, L6.

SEVILLA, Álvaro: “Boiro recupera uno de sus capítulos olvidados sobre el pazo de Goiáns”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 31-07-2012, L4.

SEVILLA, Álvaro: “Neixón excava su pasado”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 07-08-2012, L4.

SEVILLA, Álvaro: “‘Barbantia Sacra’, la nueva banda sonora de la comarca”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-09-2012, L8.

SEVILLA, Álvaro: “Carlos Callón amosa o camiño da defensa do idioma no seu último ensaio”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 23-09-2012, L11.

SILVIA, Juan e Óscar SEDÓN: “Presentación do documental Añón na memoria”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), p. 7.

SOUTO, Suso: “Javier Sierra visitó el escenario de la intriga de ‘El ángel perdido’ en Noia”, *El Correo Gallego*, 16-12-2011, p. 34.

SOUTO, Suso: “El premio de grabados Atlante recibió 200 obras de 16 países”, *El Correo Gallego*, 29-12-2011, p. 31.

SOUTO, Suso: “Difunden en Boiro estudios inéditos sobre arqueología”, *El Correo Gallego*, 26-02-2012, p. 36.

SOUTO, Suso: “El Incipit hizo ‘florecer’ con telas una red de mámoas en Barbanza”, *El Correo Gallego*, 27-06-2012, p. 27.

SOUTO, Suso: “El conservatorio de Ribeira va ‘in crescendo’”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 24-09-2012, p. 12.

SOUTO, Suso: “Celia Parra gaña en Rianxo a primeira fase do concurso poético Slam Arousa”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 09-10-2012, p. 7.

SOUTO, Suso: “Un chef solidario en una cocina transparente”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 29-10-2012, p. 34. Sobre Kike Piñeiro.

SOUTO, Suso: “Neixón, a exame para ser colección visitable”, *El Correo Gallego*, “Terras de Santiago”, 29-10-2012, p. 6.

S. R.: “Una Rosalía inédita”, *El País*, “Galicia”, 29-02-2012. O autor do achádego da foto rosaliana é o profesor de Boiro Ramón Torrado.

S. S.: “Castelao, autor con obra protexida”, *Grial*, nº 192, (2011), p. 10.

S. S.: “Sale a la luz un libro ejemplar de la ribeirense Juana María Grinaldo”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 02-11-2011, L8.

S. S.: “El Museo del Grabado de Artes recordará las obras de Dalí”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 25-11-2011, L5.

S. S.: “Eva Veiga: ‘Son tempos nos que a poesía é unha arma de combate’. A escritora recibiu en Noia o premio Barbantia á Cultura Galega”, *Diario de Ferrol*, 29-11-2011, p. 14.

S. S.: “Alfonso Costa y Veiras Manteiga en un certamen europeo en Cataluña”,

La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-12-2011, L8.

S. S.: “La obra de Castelao se declara BIC inmaterial”, *El Correo Gallego*, 24-12-2011, p. 50.

S. S.: “Ramiro Villoch repasa en un libro la heráldica de A Pobra y sus linajes”, *El Correo Gallego*, 03-01-2012, p. 31.

S. S.: “Pilar Casas ensalza en Aguiño su patrimonio arqueológico, etnográfico y paisajístico”, *Diario de Arousa*, 29-01-2012, p. 19.

S. S.: “El Museo do Gravado de Artes da cabida a la entrega de los premios Atlante”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 01-03-2011, L4.

S. S.: “Fernández Paz, Queipo e Riaveiro Coello, finalistas do premio AELG”, *El Correo Gallego*, 10-03-2012, p. 52.

S. S.: “Torres Queiruga dice sentirse escandalizado por el trato que le otorgan los obispos españoles”, *El Correo Gallego*, 01-04-2012, p. 47.

S. S.: “Muros inicia la VI Mostra do Teatro Xosé Agrelo”, *El Correo Gallego*, 14-04-2012, p. 33.

S. S.: “Francisco Antonio Vidal ofrece en Ribeira el segundo Xoves Literario”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 19-04-2012, L4.

S. S.: “Neira Vilas contagió su pasión por las letras a los alumnos del Virxen

do Mar”, La Voz de Galicia, “Barbanza-Muros-Noia”, 24-04-2012, L4.

S. S.: “Amigos de la Ópera rinden un homenaje a López Calo por su noventa cumpleaños”, *El Correo Gallego*, 28-04-2012, p.23.

S. S.: “El vigués Alfredo Naz ganó el premio Avilés de Taramancos de relatos”, *El Correo Gallego*, 28-04-2012, p. 30.

S. S.: “Carlos Callón gaña o Premio a Artigos Xornalísticos Normalizadores”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 29-04-2012, L15.

S. S.: “Natalia Carou unió presente y pasado en O Curral do Marqués”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 29-04-2012, L15.

S. S.: “Presentación del libro Sabor a vida”, *El Correo Gallego*, “2 Domingo”, 29-04-2012, p. 10.

S. S.: “El escritor Antonio Rey recibió el premio de Historia Medieval de Galicia y Portugal”, *El Correto Gallego*, 29-04-2012, p. 34.

S. S.: “Un amplio programa cultural rendirá homenaje a Paz Andrade en Ribeira”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 05-05-2012, L10.

S. S.: “Fernández Paz, Riveiro Coello e Pilar Pallarés, premiados pola AELG”, *La Voz de Galicia*, “Cultura”, 06-05-2012, p. 43.

S. S.: “Mario Franco dio a conocer su obra en el Campo de San Alberto”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 10-05-2012, L6.

S. S.: “O instituto Leliadoura promove unha mostra sobre ‘O Principiño’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 21-05-2012, L4.

S. S.: “A prosa de Manuel Antonio inaugura a colección Clásicos da Academia Galega”, *Faro de Vigo*, 24-05-2012, p. 39.

S. S.: “Unha treintena de artistas homenajean a Castelao en Rianxo con una ofrenda floral”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 03-06-2012, L10.

S. S.: “Unas treinta obras se presentaron a la bienal boirensa que ganó Paola García”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 09-07-2012, L4.

S. S.: “Presentada en Rianxo la reedición del libro de Paz Andrade ‘Pranto Matrícia’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-07-2012, L4.

S. S.: “Valle-Inclán reapareció en Santa Uxía con una grabación inédita”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 31-07-2012, L4.

S. S.: “Los recitales de poesía y música de la Asociación Cultural Na Brétema prosiguen este mes”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 07-08-2012, L8.

S. S.: “El cineasta sonense Pablo Ces presenta en Noia su nueva obra do-

cumental ‘Torreiros’”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 22-08-2012, L6.

S. S.: “La presentación de *Latexos y el pregón de Veiras Manteiga dan inicio al San Bartolomeu*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 23-08-2012, L8.

S. S.: “Emotivo estreno del documental *Torreiros*”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 24-08-2012, L10.

S. S.: “El grupo de teatro Airiños ve premiada su larga trayectoria en los escenarios”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 26-08-2012, L5.

S. S.: “El teatro Colón contará con Manquiña y Quico Cadaval”, *El Correo Gallego*, 28-08-2012, p. 44.

S. S.: “O Faiado 2 retoma con un recital de poesía y una exposición de pintura”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 09-09-2012, L6.

S. S.: “El grupo de teatro Airiños recuerda su trayectoria con una exposición”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-09-2012, L8.

S. S.: “Queixumes presenta ‘O diván’, bajo la dirección de Mariño del Río”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 14-09-2012, L6.

S. S.: “A comisión pola recuperación da Memoria Histórica amplía o seu ámbito”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 05-10-2012, L6.

S. S.: “A historiadora noiesa Aurora Marco recibirá o premio Luis Tilve o vindeiro venres”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 24-10-2012, L6.

S. S.: “La Voz contribuye a aumentar los fondos del museo de Valle”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 25-10-2012, L11.

TRUEBA, J.: “Prohiben una charla de Torres Queiruga prevista en Argentina”, *El Correo Gallego*, 02-10-2012, p. 43.

XXIII. VARIA

ALONSO MONTERO, Xesús: “Os restos chegaron case de contrabando”, *La Voz de Galicia*, 130 Años, xaneiro 2012, p. 154. Sobre Castelao.

AXEITOS VALIÑO, Ricardo e Nélida COSME ABOLLO: Os manuscritos e a imaxe de Emilia Pardo Bazán: catálogo do arquivo da familia Pardo Bazán, A Coruña, RAG, 2012, 354 pp.

BALADO, Emilio: “San Campio e Añón, a cada cal máis coñón...”, *Terra de Outes*, nº 20, (2012), p. 10-11.

GERPE, Ana: “El muelle ribeirense tendrá su propio plan de ordenación”, *La Voz de Galicia*, Suplemento “Pesca y Mar en Barbanza”, 27-04-2012, p. 7.

GÓMEZ, Marta: “A historia de Casteleao, a través das casas da súa vila natal”, *La Voz de Galicia*, “Barbanza-Muros-Noia”, 15-01-2012, L8 e 9.

GUINALDO VIDAL, Juana M^a:
Aprender a vivir, Santiago, 2011.

LÓPEZ VIQUEIRA, Santiago: "Navegacións e temporaís", Alameda, nº 41, (2011), pp. 59-64.

OUVIÑA, Laura: "El recuerdo de Ánxel Vila perdurará en el Malecón de Ribeira", *La Voz de Galicia*, "Barbanza-Muros-Noia", 16-09-2012, L9.

SALGADO, Fernando: "El pailebote blanco del poeta", *La Voz de Galicia*, "Historias de Galicia", 21-10-2012, p. 24.
Sobre Manuel Antonio.

SAMPEDRO, Domingos: "Francisco Rodríguez deja el timón de la UPG después de doce años", *La Voz de Galicia*, "Galicia", 15-06-2012, p. 14.

SÁNCHEZ FRAGA, Francisco: Santa María del Cabo de Corrubedo, A Coruña, Deputación da Coruña, 2012, 216 pp.

VV. AA.: Sabor a vida, s.l., Manjoleteira, 2012, 85 pp. il. Coord. de Francisco Piñeiro. Catro dos autores son do Barbanza: Francisco Piñeiro, Juan Mariño, Manel Oliveira e Nacho Rodríguez. Edición en galego-castelán.

RELACIÓN DE SOCIOS

1. Mª DORINGA ABUÍN CES, 2. AGUSTÍN AGRA BARREIRO, 3. JOSÉ RAMÓN AGRAFOXO PÉREZ, 4. XERARDO AGRAFOXO PÉREZ, 5. XOSÉ LOIS AGRELO HERMO, 6. JOSÉ MANUEL ALBORÉS MARIÑO, 7. ÓSCAR ALCALDE CAROU, 8. Mª CONCEPCIÓN ALLUT VIDAL, 9. FERNANDO ALONSO ROMERO, 10. XOSÉ ÁLVAREZ CASTRELO, 11. MAXIMINO CARLOS ÁLVAREZ OLARIAGA, 12. ANA AMADO REINO, 13. MARÍA CRISTINA ANDRADE GONZÁLEZ, 14. ROSA ANEIROS DÍAZ, 15. ANA E. ARCA CAMBA, 16. RAMÓN ARES NOAL, 17. PURIFICACIÓN ARIAS VÁZQUEZ, 18. MARÍA XESÚS ARMADA CASTAÑO, 19. MARÍA DOLORES ARXÓNS ÁLVAREZ, 20. FRANCISCO ÁVILÉS MANEIRO, 21. SIMÓN BALVÍS FREIRE, 22. CLARA BARGE ESTÉVEZ, 23. PABLO BARREIRO, 24. XOSÉ MANUEL BARREIRO INSUA, 25. MARÍA ISABEL BARROS PAZOS, 26. XOSÉ PLÁCIDO BETANZOS GARCÍA, 27. BIBLIOTECA FUNDACIÓN PENZOL, 28. BIBLIOTECA XERAL DA USC, 29. FRANCISCO BLANCO ALCAIDE, 30. FERNANDO BLANCO LADO, 31. MARÍA XESÚS BLANCO LÓPEZ, 32. JOSÉ MANUEL BLANCO ROMERO, 33. RAMÓN RICARDO BOO PUENTE, 34. CARLOS BRANCO ANSOAR, 35. XOSÉ RAMÓN BREA REI, 36. Mª DOMINGA BRIÓN SANMIGUEL, 37. FRANCISCO XOSÉ BUGALLO OTERO, 38. C.E.I.P. SANTA MARÍA DO CASTRO, 39. MANUEL CAAMAÑO SUÁREZ, 40. XOSÉ MANUEL CAIRO ANTELO, 41. XOSÉ MARÍA CAL VÁZQUEZ, 42. CARLOS MANUEL CALLÓN TORRES, 43. DOLORES CALO GARCÍA, 44. ANA CAMBEIRO CAMBEIRO, 45. DOMINGO RAMÓN CAMPOS ALBORÉS, 46. ÁNIXO SANTIAGO CAMPOS PEÑA, 47. MARÍA XOSÉ CANITROT TRILLO, 48. RAMÓN CARREDANO COBAS, 49. ISABEL CARREIRA POL, 50. JUAN CARRIL MIGUÉNS, 51. MANUEL CARTEA GÓMEZ, 52. JOSÉ RAMÓN CASAIAS ROMERO, 53. ROMÁN CASTAÑO GARCÍA, 54. EVA CASTAÑO TORRADO, 55. ANTONIA CASTELO LAMPÓN, 56. JESÚS MANUEL CASTRO FERNÁNDEZ, 57. ANXOS CASTRO PARADA, 58. XAVIER CASTRO RODRÍGUEZ, 59. GUILLERME CAXARAVILLE ÁRAUXO, 60. CENTRO EMPRESARIAL DA CONSTRUCIÓN DO BARBANZA, 61. CENTRO RAMÓN PIÑEIRO, 62. CENTRO RECREATIVO E CULTURAL DE ARTES, 63. CEP PILAR MAESTÚ SIERRA, 64. SONIA CES GARCÍA, 65. CORNELIA CES MIRANDA, 66. ADELINA CES QUINTÁNS, 67. JAVIER JESÚS RAMÓN CHOUZA GESTOSO, 68. MARÍA JESÚS COBAS PAZ, 69. COLEXIO JAIME BALMES, 70. XOSÉ COMOXO RODRÍGUEZ, 71. CONCELLO DA PÓBRA DO CARAMINAL, 72. CONCELLO DE BOIRO, 73. CONCELLO DE LOUSAME, 74. CONCELLO DE NOIA, 75. CONCELLO DE OUTES, 76. CONCELLO DE PORTO DO SON, 77. CONCELLO DE RIANXO, 78. CONCELLO DE RIBEIRA, 79. ALFONSO COSTA BEIRO, 80. XESÚS COSTA RODIL, 81. MARÍA JOSÉ COUCE CANEIRO, 82. JAIME DE LOS RÍOS HERNÁNDEZ, 83. XOSÉ DEIRA TRIÑANES, 84. FAUSTINA DIESTE SÁNCHEZ, 85. JUAN J. DOSIL MARTÍNEZ, 86. MANUEL DOURADO DEIRA, 87. ÁNXELA DOVAL MÉNDEZ, 88. DANIEL ERMO SANCHES, 89. FRANCISCO JAVIER ESPINO DOMARCO, 90. EDUARDO XEROME ESTÉVEZ AGRAFOXO, 91. MANUEL FAJARDO PIÑEIRO, 92. XOÁN FERNÁNDEZ, 93. MARÍA ESTHER FERNÁNDEZ CARRODEGUAS, 94. MANUEL FERNÁNDEZ MANEIRO, 95. MARÍA EUGENIA FERNÁNDEZ REBOLLIDO, 96. GRACIELA FERNÁNDEZ REBOLLIDO, 97. FRANCISCO FERNÁNDEZ REI, 98. SERAFÍN FERNÁNDEZ VILLANUEVA, 99. LUIS FERREIRÓS BLANCO, 100. GUILLERMINA FERROL MARTÍNEZ, 101. JOSÉ ALBERTO FIGUEIRO RESÚA, 102. MARÍA ISABEL FONTANO FERNÁNDEZ, 103. FUNDACIÓN ROSALÍA DE CASTRO, 104. GUSTAVO GARCÍA DIESTE, 105. RAFAEL GARCÍA GARCÍA, 106. SILVIA GARCÍA MIRÓN, 107. PAULA SUSANA GARCÍA PAZ, 108. VICTORIA DE LOS ÁNGELES GARCÍA PEINÓ 109. GARCÍA RODIÑO, S. L., 110. ALBERTO GARCÍA SÁNCHEZ, 111. XOÁN FRANCISCO GARCÍA SUÁREZ, 112. NIEVES GARCÍA VIDAL, 113. PEDRO GARCÍA VIDAL 114. ÍRIA GESTOSO RÍOS, 115. ALFONSO JOSÉ GONZÁLEZ ASEÑO, 116. MANUELA SOFÍA GONZÁLEZ LESTÓN, 117. MANUEL GONZÁLEZ LORENZO, 118. UNAI GONZÁLEZ SUÁREZ, 119. GRÁFICAS GARABAL S. L., 120. XOSÉ LUÍS GROVEIRO GONZÁLEZ, 121. MARÍA GUDÉ SAMPEDRO, 122. XULIO GUTIÉRREZ ROGER, 123. XAN HERMIDA BOUZA, 124. JOSEFA HERMO INSUA, 125. IES COROSO, 126. IES ESPÍNEIRA, 127. IES N° 1 DE RIBEIRA, 128. IES PRAIA BARRANA, 129. IES VIRXE DO MAR, 130. JESÚS ROMÁN LAÍNO BRIONES-ARÉN, 131. FERNANDO RAMÓN LAVANDEIRA SUÁREZ, 132. XOÁN XOSÉ LEÓN MARTÍNEZ, 133. XOÁN LEÓN VIDAL, 134. MANUEL LESTÓN GONZÁLEZ, 135. Mª AURORA LESTÓN MAYO, 136. XOSÉ MANUEL LOBATO MARTÍNEZ, 137. CARLOS LÓPEZ CRESPO, 138. CARLOS Mª LÓPEZ DEL RÍO, 139. AMALIA LÓPEZ LOURO, 140. XABIER LÓPEZ MARQUÉS, 141. MARÍA LUISA LÓPEZ OTERO, 142. CHARO LÓPEZ SÁNCHEZ, 143. XOSÉ ANTONIO LÓPEZ SILVA, 144. JESÚS LORENZO CESPÓN, 145. SEVERIANO LOROÑO VIAZCOECHA, 146. ROBUSTIANO LOSADA ROMERO, 147. XOSÉ RICARDO LOSADA VICENTE, 148. MARINA LOSADA VICENTE, 149. MARÍA LOUREIRO PIÑEIRO, 150. AURORA MARCO LÓPEZ, 151. AURELIA MARIÑO BLANCO, 152. ESPERANZA MARIÑO DAVILA, 153. MANUEL MARIÑO DEL RÍO, 154. XOÁN MARIÑO REINO, 155. ANDRÉS MARTÍNEZ CAO, 156. JESÚS MARTÍNEZ MOLEDO, 157. Mª CONSUELO

MARTÍNEZ PÉREZ, **158**. DANIELA MARTÍNEZ SOMOZA, **159**. ÁNGELES MIGUÉNS CRISTOBAL, **160**. MÓNICA PAULA MONTERO PARCERO, **161**. MARÍA DEL PILAR MORALES PÉREZ, **162**. XOSÉ CARLOS MOSTEIRO FRAGA, **163**. JOSÉ LUIS MOURÍNO MIGUÉNS, **164**. ADOLFO MUÑOS SÁNCHEZ, **165**. MARIANO MUÑIZ BLANCO, **166**. AVELINA NEIRO CUENCIO, **167**. SANTIAGO NIETO ROMARÍS, **168**. XOSÉ MANUEL NÓVOA COLLAZO, **169**. MARI CARMEN ORDÓÑEZ REY, **170**. MARUSELA OUTEDA CANEDA, **171**. RAMIRO OUVIÑA OUVIÑA, **172**. ALICIA PADÍN OTERO, **173**. ALBERTE PAGÁN, **174**. ANTONIO PARADA MARIÑO, **175**. SANTIAGO PÁRAMO ALLER, **176**. ALICIA PARDAL PAZOS, **177**. Mª DOLORES PARDO FERNÁNDEZ, **178**. MARIAN PAREDES VILLARONGA, **179**. JUAN PATIÑO GONZÁLEZ, **180**. BENJAMÍN PAZ CASTRO, **181**. MARÍA XOSÉ PAZ FRANCO, **182**. SANTIAGO PAZOS REY, **183**. MARÍA JESÚS PAZOS REY, **184**. ENCARTA PEGO PAZ, **185**. MARÍA ISABEL PELAYO BARBARÁN, **186**. XOÁN CARLOS PEREIRA MARTÍNEZ, **187**. JESÚS PÉREZ BESADA, **188**. ISMAEL PÉREZ FERNÁNDEZ, **189**. XOSÉ MANUEL PÉREZ FERNÁNDEZ, **190**. JOSÉ ANTONIO PÉREZ FERNÁNDEZ, **191**. DAVID PÉREZ IGLESIAS, **192**. Mª DOLORES PÉREZ MATO, **193**. MARÍA LUIÑA PÉREZ MUÑÍZ, **194**. MARÍA PÉREZ REI, **195**. JOSÉ ANTONIO PÉREZ SÁNCHEZ, **196**. SEVERIANO PÉREZ SUÁREZ, **197**. Mª JESÚS PICHER NÚÑEZ, **198**. MANUELA PIMENTEL NOVO, **199**. FÉLIX PIMENTEL TUBÍO, **200**. ALBERTO PIÑEIRO, **201**. ANTONIO PIÑEIRO FERNÁNDEZ, **202**. PEDRO PIÑEIRO HERMIDA, **203**. GERARDO PIÑEIRO LORENZO, **204**. MANUEL PIÑEIRO PENA, **205**. MANUELA PLACES FUNGEIRINO, **206**. MARÍA PLACÍN LÓPEZ, **207**. CIPRIANO MANUEL POSE LORENZO, **208**. MARÍA ELENA PRADA FERNÁNDEZ, **209**. CONCEPCIÓN PRADO, **210**. JOSÉ MANUEL QUEIRUGA CARBALLO, **211**. RAMÓN QUINTÁNS VILA, **212**. BEATRIZ QUINTELA RÚA, **213**. MARÍA DOLORES RAMA PICO, **214**. REAL ACADEMIA GALEGA, **215**. ANA REDONDO LOXO, **216**. M^a DEL CARMEN REGO DOMÍNGUEZ, **217**. XOSÉ XABIER REINO CASTRO, **218**. MANUEL REIRIZ DIOS, **219**. MARISA RESÚA QUINTÁNS, **220**. RODRIGO REY LÓPEZ, **221**. ESTER RINCÓN-BENZALÁ FERNÁNDEZ, **222**. JUAN MANUEL RÍOS PÉREZ, **223**. XOSÉ MANUEL RIVAS PÉREZ, **224**. ANTÓN RIVEIRO COELLO, **225**. INMACULADA ROBLEDA CASTRO, **226**. UXÍO RODRÍGUEZ FERNÁNDEZ, **227**. ANTÓN RODRÍGUEZ GALLARDO, **228**. Mª TERESA RODRÍGUEZ IGLESIAS, **229**. LUIS CARLOS RODRÍGUEZ RÍO, **230**. XOÁN PASTOR RODRÍGUEZ SANTAMARÍA, **231**. JOSÉ Mª RODRÍGUEZ TUBÍO, **232**. BLANCA-ANA ROIG RECHOU, **233**. ENCARTA ROMAY OTERO, **234**. MIGUEL ÁNGEL SAÁ RAMOS, **235**. ANTONIO SABORIDO LÓPEZ, **236**. CONCEPCIÓN SABUCEDO ÁLVAREZ, **237**. XAVIER SÁNCHEZ ÁLONSO, **238**. MARÍA ISABEL SANTOS DAVILA, **239**. Mª CARME SANTOS RODRÍGUEZ, **240**. XOHÁN SANTOS SUÁREZ, **241**. XESÚS SANTOS SUÁREZ, **242**. ÁNGELA MARÍA SEGADE OTERO, **243**. RAQUEL SILVA HERMO, **244**. JOSÉ SILVA TRIÑANES, **245**. BLAS RAMÓN SOBRIDO LAGO, **246**. SANTIAGO SUÁREZ BLANCO, **247**. JUAN NEMOPUCENO SUÁREZ LUÓ, **248**. CÉSAR R. TARELA PÉREZ, **249**. ANDRÉS TEIRA AGEITOS, **250**. MANUEL TEIRA LUACES, **251**. LUIS TEIRA PARADA, **252**. JOSÉ TÉMBRA REDONDO, **253**. PILAR TESOURO FRANQUEIRA, **254**. DORES TORRADO ARES, **255**. MILAGROS TORRADO CESPÓN, **256**. PATRICIA TORRADO QUEIRUGA, **257**. MANUEL TORRES CUBEIRO, **258**. ROQUE TORRES MOREIRA, **259**. GONZALO TRASBACH PAZ, **260**. GERARDO TRINANES FERNÁNDEZ, **261**. XOSÉ MANUEL TRINANES NÚÑEZ, **262**. MANUEL TUBÍO FACHADO, **263**. JOSÉ TUBÍO FACHADO, **264**. FELISA TUBÍO SAAVEDRA, **265**. VICENTE VÁZQUEZ ARIAS, **266**. ÓSCAR VÁZQUEZ DIESTE, **267**. CARMEN VÁZQUEZ DIESTE, **268**. FRANCISCO XABIER VÁZQUEZ FERNÁNDEZ, **269**. JUAN MANUEL VÁZQUEZ GARCÍA, **270**. AMPARO VÁZQUEZ LORES, **271**. EVA VEIGA TORRE, **272**. XOSÉ LUIS VEIRAS MANTEIGA, **273**. MANUEL VELO VELO, **274**. FRANCISCO ANTONIO VIDAL BLANCO, **275**. FIDEL VIDAL PÉREZ, **276**. TERESA VIDAL POSE, **277**. MARÍA MARGARITA VILAR MARTÍNEZ, **278**. TERESA VILLALBA TORRES, **279**. MANUEL XESÚS VILLAR SUÁREZ, **280**. Mª TERESA VILLAVERDE PAÍS, **281**. SEGISMUNDO ZÚÑIGA TUBÍO

ESTE LIBRO REMATOU DE SE IMPRENTAR
O 8 DE DECEMBRO DE 2012,
NO OITAVO ANIVERSARIO
DO NACIMENTO DE BARBANTIA

biblioteca
barbantia

La Voz de Galicia

Asociación Cultural Barbantia

Rúa Manuel María, s/n
Centro Social
15930 Boiro (A Coruña)
Tlfn: 981 842 635 Fax: 981 842 725

Páxina web: www.barbantia.org
Correo electrónico: barbantia@barbantia.org